

เทศน์มหาชาติพระเวสสันดรชาดก
วันพฤหัสบดีที่ ๗ และวันศุกร์ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖
ณ หอประชุมอารัง บัณฑิต มหาวิทยาลัยบูรพา ชลบุรี

พระพุทธภควันตศาสดา
มหาวิทยาลัยบูรพาภิมนต์
พระพุทธรูปประจำมหาวิทยาลัยบูรพา

คำนำ

การเทศน์มหาชาติ เป็นโบราณประเพณีที่มีการสืบทอดกันมานับแต่ครั้งกรุงสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน โดยถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติประจำปีที่นิยมจัดระหว่างในพระราชจนถึงออกพรรษา หรือในโอกาสที่เหมาะสม นับเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาและจรรโลงวัฒนธรรมที่สูงส่งของไทยด้วยการน้อมนำเรื่องราวเมื่อครั้งพุทธกาลที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสวยพระชาติสุดท้ายเป็นพระเวสสันดร โดยทรงบำเพ็ญทานบารมีด้วยการบริจาคทรัพย์ศฤงคาร พระมเหสี พระโอรสและพระธิดา ซึ่งจัดเป็นมหากาพย์อันยิ่งใหญ่ยากที่ปุถุชนคนธรรมดาโดยทั่วไปจะสามารถกระทำได้ การมีโอกาสได้รับฟังการเทศน์มหาชาตินับว่าได้ อานิสงส์โดยแท้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีคติความเชื่อที่ว่าถ้าผู้ใดได้ฟังการเทศน์มหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ พระคาถา ภายในวันเดียวจะได้ไปเกิดในยุครพระศรีอารยเมตไตร ผลานิสงส์จะส่งผลให้ผู้ผู้นั้นสมความมุ่งมาดปรารถนาในสิ่งที่พึงประสงค์ และยังส่งผลให้บรรลุมรรคผลนิพพานเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยบูรพาเป็นสถาบันการศึกษาและการวิจัย มีวัตถุประสงค์ให้การศึกษา ดำเนินการและส่งเสริมงานวิจัยเพื่อสร้างและพัฒนางานองค์ความรู้ ให้เทคโนโลยี ให้บริการทางวิชาการ ทุนบำรุงศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และการกีฬา รวมทั้งการสนับสนุนกิจกรรมของรัฐและท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อม ได้จัดงานเทศน์มหาชาติขึ้นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑ - ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕ และครั้งนี้เป็นครั้งที่สอง ในวันที่ ๗ - ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖

การจัดงานเทศน์มหาชาติในครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี อันเนื่องมาจากได้รับความเมตตาจาก ดร.พระครูวินัยธร มาณพ กนต์สีโล ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร ที่ได้ให้ข้อคิด คำแนะนำในการจัดพิมพ์หนังสือ การดำเนินงานตลอดจนเป็นธุระเรื่องต่างๆ มหาวิทยาลัยขอกราบ นมัสการในความเมตตาในครั้งนี้ด้วยความเคารพเป็นอย่างสูง ขอขอบพระคุณ ผู้มีจิตศรัทธาและบุคลากร มหาวิทยาลัยบูรพาทุกท่านที่ได้ร่วมเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์และได้ร่วมประกอบบุญจนางานบรรลุผลตาม วัตถุประสงค์

ในนามมหาวิทยาลัยบูรพาขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของทุกท่านที่ได้ร่วมสืบทอดโบราณ ประเพณีและวรรณกรรมชั้นสูงทางพระพุทธศาสนา อีกทั้งเป็นการธำรงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ของไทยและขอผลบุญที่ทุกท่านได้ร่วมแรงกาย แรงใจและแรงศรัทธาในการจัดงานครั้งนี้ จงเป็นพลวปัจจัย ดลบันดาลให้ทุกท่านปราศจากทุกข์ โศก โรคภัย อุบัติอันตรายต่างๆ และขอให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ สมบูรณ์ด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข อยู่ภายใต้ร่มเงาของพระพุทธ ศาสนา ให้มีชีวิตเจริญก้าวหน้า ปรารถนาสิ่งใดอันเป็นไปโดยชอบ ขอให้สำเร็จสมปรารถนาทุกประการ

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์สมพล พงศ์ไทย)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยบูรพา

กำหนดการ “เทคนิมหาชาติ”
วันพฤหัสบดีที่ ๗ และวันศุกร์ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖
ณ หอประชุมอำนวยการ บัณฑิต มหาวิทยาลัยบูรพา

วันพฤหัสบดีที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖

เวลา ๐๘:๐๐ – ๐๙:๐๐ น. โหมโรงเช้า
ขบวนแห่เข้าหอประชุม

เวลา ๐๙:๐๐ – ๑๐:๐๐ น. ประธานในพิธี ศาสตราจารย์ นายแพทย์สมพล พงศ์ไทย อธิการบดี
ประธานประจำภัณฑศาลาพัน

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม (นายสนธยา คุณปลื้ม)
๒. ศาสตราจารย์ นายแพทย์สมพล พงศ์ไทย อธิการบดี และคณะผู้บริหาร
๓. ดร.สาธิต ปิตุวรา นายกสภาคมนตรีแห่งมหาวิทยาลัยบูรพา

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม (นายสนธยา คุณปลื้ม)
และศาสตราจารย์ นายแพทย์สมพล พงศ์ไทย อธิการบดี
เท้าน้ำพระพุทธรูปในชั้นน้ำมนต์
จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย
จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมมาสน์เทศน์ (ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธูการ)
ถวายตอลปัตร และพระคัมภีร์
จุดเทียนเดินศาลาที่ชั้นน้ำมนต์
พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม
เทศน์ศาลาพัน
โดย ดร.พระมหากรรวิก อหีสโก
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
พระเทศน์จบ
ประธานประจำภัณฑ ดร.สาธิต ปิตุวรา นายกสภาคมนตรีแห่งมหาวิทยาลัยบูรพา
ประเคนเครื่องไทยธรรมภัณฑเทศน์
ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร
บรรเลงเพลงสาธูการ

เวลา ๑๐:๐๐ น. เป็นต้นไป เริ่มการเทศน์เรียงภัณฑ

เวลา ๑๐:๐๐ - ๑๑:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์เทศพร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บรรพต วิรุณราช
คณบดีวิทยาลัยพาณิชยศาสตร์
และผู้รักษาการแทนรองอธิการบดีฝ่ายกิจการพิเศษ
จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย
จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมมาสน์เทศน์ (ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธการ)
ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์
พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม

เทศน์กัณฑ์เทศพร ๑๙ พระคาถา

โดย พระราชธรรมวาทी

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร กรุงเทพมหานคร
ประธานประจำกัณฑ์เทศพรจุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ามนต์
พระเทศน์จบ
การแสดงประจำกัณฑ์เทศพร
ประธานประจำกัณฑ์เทศพรประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์
ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร
บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงสาธการ

เวลา ๑๑:๐๐ - ๑๑:๔๕ น.

พักรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย

เวลา ๑๑:๔๕ - ๑๒:๐๐ น.

ปี่พาทย์บรรเลงเพลงไทย

เวลา ๑๒:๐๐ - ๑๓:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์หิมพานต์

๑. รองศาสตราจารย์เทพศักดิ์ ทองนพคุณ คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์
๒. รองศาสตราจารย์ ดร.มนตรี แย้มกสิกร คณบดีคณะศึกษาศาสตร์
๓. อาจารย์สันทีไชญ์ เอื้อศิลป์

ผู้รักษาการแทนคณบดีคณะดนตรีและการแสดง

จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย
จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมมาสน์เทศน์ (ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธการ)
ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์
พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม

เทศน์กัณฑ์หิมพานต์ ๑๓๔ พระคาถา

โดย พระมหากิตติ กนตสีโล

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
ประธานประจำกัณฑ์หิมพานต์จุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ามนต์
พระเทศน์จบ

ประธานประจำกัณฑ์หิมพานต์ประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์
ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร
บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงดวงพระธาตุ

เวลา ๑๓:๐๐ - ๑๔:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์ทานกัณฑ์

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มานะ เขาวรัตน์ คณบดีคณะโลจิสติกส์
๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวรรณา รัศมีขวัญ
คณบดีคณะวิทยาการสารสนเทศ
๓. ดร.เสาวภา สวัสดิ์พีระ ผู้อำนวยการสถาบันวิทยาศาสตร์ทางทะเล
๔. นางวันทนา กิติศรีวรพันธุ์ ผู้อำนวยการสำนักหอสมุด

จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมมาสน์เทศน์ (ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)
ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์

พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม

เทศน์กัณฑ์ทานกัณฑ์ ๒๐๙ พระคาถา

โดย พระราชธรรมวาทी

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร กรุงเทพมหานคร
ประธานประจำกัณฑ์ทานกัณฑ์จุดเทียนเดินคาถาที่ขึ้นน้ำมนต์
พระเทศน์จบ

ประธานประจำกัณฑ์ทานกัณฑ์ประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์
ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร
บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงพญาโคก

เวลา ๑๔:๐๐ - ๑๕:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์วนปเวสน์

๑. อาจารย์เสรี ชีโนดม คณบดีคณะวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์
และผู้อำนวยการแทนรองอธิการบดีฝ่ายวิทยาเขตสระแก้ว
๒. ดร.ไพฑูล แก้วหอม คณบดีคณะเทคโนโลยีการเกษตร
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรางคณา ธรรมลิขิต
ผู้อำนวยการสำนักคอมพิวเตอร์

จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมมาสน์เทศน์ (ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)
ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์

พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม

เทศน์กัณฑ์วนปเวสน์ ๕๗ พระคาถา

โดย ดร.พระมหากรรวิง อหีสโก

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
ประธานประจำกัณฑ์ถ้วนปเวสน์จุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ามนต์
พระเทศน์จบ

ประธานประจำกัณฑ์ถ้วนปเวสน์ประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์
ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร
บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงพญาเดิน

เวลา ๑๕:๐๐ – ๑๖:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์ชูชก

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พัชนี ธารเสนา คณบดีวิทยาลัยการบริหารรัฐกิจ
๒. ดร.อาณัติ ตีพัฒน์มา คณบดีคณะวิศวกรรมศาสตร์
๓. ดร. สุพรรณ กาญจนสุธรรม คณบดีภูมิสารสนเทศศาสตร์

จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมมาสน์เทศน์ (ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)
ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์

พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม

เทศน์กัณฑ์ชูชก ๗๙ พระคาถา

โดย ดร.พระครูวินัยธร มาณพ กนตสีโล

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร
กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์ชูชกจุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ามนต์
พระเทศน์จบ

ประธานประจำกัณฑ์ชูชกประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์
ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร
บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงเช่นเหล่า

เวลา ๑๖:๐๐ – ๑๗:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์จุลพน

๑. นายแพทย์วิชาญ เกติวิชัย คณบดีคณะการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร
๒. เกสัชกร รองศาสตราจารย์ ดร.สินธุ์ชัย แก้วกิติชัย
คณบดีคณะเภสัชศาสตร์
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รัชนีภรณ์ ทรัพย์กรานนท์
คณบดีคณะพยาบาลศาสตร์
๔. รองศาสตราจารย์ ดร.วสุธร ตันวัฒน์กุล คณบดีคณะสาธารณสุขศาสตร์
๕. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นายแพทย์พิสิษฐ์ พิริยาพรธม
คณบดีคณะแพทยศาสตร์
๖. ดร.ศักดิ์ชาย พิทักษ์วงศ์ คณบดีคณะวิทยาศาสตร์การกีฬา

๗. รองศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ มีรัตน์ คณบดีคณะสหเวชศาสตร์
 ๘. ดร.บุญรอด บุญเกิด คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
 จตุรูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย
 จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมาสน์เทศน์ (เป็พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)
 ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์
 พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม
เทศน์กัณฑ์จุลพน ๓๕ พระคาถา
 โดย พระมหากิตติ กนตสีโล
 วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
 ประธานประจำกัณฑ์จุลพนจุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ามนต์
 พระเทศน์จบ
 ประธานประจำกัณฑ์จุลพนประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์
 ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร
 บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงคูกพาทย์

วันศุกร์ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖

เวลา ๐๗:๐๐ - ๐๘:๐๐ น. โหมโรงเทศน์

เวลา ๐๘:๐๐ - ๐๙:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์มหาพน
 ๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุษาวดี ต้นดีวานุรักษ์ คณบดีคณะวิทยาศาสตร์
 ๒. นางธนวรรณ ศักตาคมปนาท หัวหน้าสำนักงานสภามหาวิทยาลัย
 จตุรูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมาสน์เทศน์ (เป็พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)
 ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์
 พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม
เทศน์กัณฑ์มหาพน ๘๐ พระคาถา
 โดย พระราชวิสุทธิติลก
 ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสามพระยาวรวิหาร กรุงเทพมหานคร
 ประธานประจำกัณฑ์มหาพนจุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ามนต์
 พระเทศน์จบ
 ประธานประจำกัณฑ์มหาพนประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์
 ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร
 บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงเชิดกลอง

เวลา ๐๙:๐๐ - ๑๐:๐๐ น. ประธานประจำกัณฑ์กุมาร

๑. นายแพทย์วิชาญ เกิดวิชัย คณบดีคณะการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร

๒. เกสัชกร รองศาสตราจารย์ ดร.สินธุ์ชัย แก้วกิตติชัย
คณบดีคณะเภสัชศาสตร์
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รัชนีภรณ์ ทรัพย์กรานนท์
คณบดีคณะพยาบาลศาสตร์
๔. รองศาสตราจารย์ ดร.วสุธร ต้นวัฒนกุล คณบดีคณะสาธารณสุขศาสตร์
๕. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นายแพทย์พิสิษฐ์ พิริยาพรรณ
คณบดีคณะแพทยศาสตร์
๖. ดร.ศักดิ์ชาย พิทักษ์วงศ์ คณบดีคณะวิทยาศาสตร์การกีฬา
๗. รองศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ มีรัตน์ คณบดีคณะสหเวชศาสตร์
๘. ดร.บุญรอด บุญเกิด คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
จตุรบุ เทียน บูชาพระรัตนตรัย
จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมมาสน์เทศน์ (ปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)
ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์
พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม

เทศน์กัณฑ์กุมาร ๑๐๑ พระคาถา

โดย พระมหาจรรูวัฒน์ จรณธมโม

วัดบางรักใหญ่ อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี
ประธานประจำกัณฑ์กุมารจุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ำมนต์
พระเทศน์จบ

การแสดงประจำกัณฑ์กุมาร

ประธานประจำกัณฑ์กุมารประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์

ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร

บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงโอด - เชิดฉิ่ง

เวลา ๑๐:๐๐ - ๑๑:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์มัทรี

๑. นายแพทย์วิชาญ เกิดวิชัย คณบดีคณะการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร

๒. เกสัชกร รองศาสตราจารย์ ดร.สินธุ์ชัย แก้วกิตติชัย
คณบดีคณะเภสัชศาสตร์

๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รัชนีภรณ์ ทรัพย์กรานนท์
คณบดีคณะพยาบาลศาสตร์

๔. รองศาสตราจารย์ ดร.วสุธร ต้นวัฒนกุล คณบดีคณะสาธารณสุขศาสตร์

๕. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นายแพทย์พิสิษฐ์ พิริยาพรรณ
คณบดีคณะแพทยศาสตร์

๖. ดร.ศักดิ์ชาย พิทักษ์วงศ์ คณบดีคณะวิทยาศาสตร์การกีฬา

๗. รองศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ มีรัตน์ คณบดีคณะสหเวชศาสตร์

๘. ดร.บุญรอด บุญเกิด คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมมาสน์เทศน์ (ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)

ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์

พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม

เทศน์กัณฑ์มัทรี ๙๐ พระคาถา

โดย พระราชวิสุทธิดิลก

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสามพระยาารวิหาร กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์มัทรีจุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ามนต์

พระเทศน์จบ

ประธานประจำกัณฑ์มัทรีประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์

ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร

บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงทยอยโอด

เวลา ๑๑:๐๐ - ๑๑:๔๕ น.

พักรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย

เวลา ๑๑:๔๕ - ๑๒:๐๐ น.

ปีพาทย์บรรเลงเพลงไทย

เวลา ๑๒:๐๐ - ๑๓:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์สักกบรรพ

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ว่าที่เรือตรี ดร.เอกวิทย์ มณีธ

คณบดีคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์

๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์เกรียงศักดิ์ พรหมมณพันธุ์

ผู้อำนวยการสำนักบริการวิชาการ

จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมมาสน์เทศน์ (ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)

ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์

พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม

เทศน์กัณฑ์สักกบรรพ ๔๓ พระคาถา

โดย พระมหาทองเก็บ ญาณพล

วัดปากน้ำ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์สักกบรรพจุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ามนต์

พระเทศน์จบ

ประธานประจำกัณฑ์สักกบรรพประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์

ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร

บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงกลม

เวลา ๑๓:๐๐ - ๑๔:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์มหาราช

๑. ดร.วศิน ยูวณะเดมิย์ คณบดีคณะเทคโนโลยีทางทะเล
และผู้อำนวยการแผนรองอธิการบดีฝ่ายวิทยาเขตจันทบุรี
๒. รองศาสตราจารย์ ดร.อรุณี เทอดเทพพิทักษ์
คณบดีคณะวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์
๓. ดร.สุรินทร์ อินทะยศ คณบดีคณะอัญมณี
จตุรปู เทียน บูชาพระรัตนตรัย
จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมาสน์เทศน์ (ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)
ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์
พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม
เทศน์กัณฑ์มหาราช ๖๙ พระคาถา

โดย ดร. พระครูวินัยธร มานพ กนตสีโล

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร
กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์มหาราชจุดเทียนเดินคาลาที่ชั้นน้ามนต์
พระเทศน์จบ

ประธานประจำกัณฑ์มหาราชประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์
ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร
บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงกราวนอก

เวลา ๑๔:๐๐ - ๑๕:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์ฉกษัตริย์

๑. นายแพทย์วิชาญ เกิดวิชัย คณบดีคณะการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร
๒. เกสัชกร รองศาสตราจารย์ ดร.สินธุ์ชัย แก้วกิติชัย
คณบดีคณะเภสัชศาสตร์
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รัชนิภรณ์ ทรัพย์กรานนท์
คณบดีคณะพยาบาลศาสตร์
๔. รองศาสตราจารย์ ดร.วสุธร ตันวัฒน์กุล คณบดีคณะสาธารณสุขศาสตร์
๕. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นายแพทย์พิสิษฐ์ พิริยาพรธม
คณบดีคณะแพทยศาสตร์
๖. ดร.ศักดิ์ชาย พิทักษ์วงศ์ คณบดีคณะวิทยาศาสตร์การกีฬา
๗. รองศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ มีรัตน์ คณบดีคณะสหเวชศาสตร์
๘. ดร.บุญรอด บุญเกิด คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
จตุรปู เทียน บูชาพระรัตนตรัย
จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมาสน์เทศน์ (ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)

ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์
พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม
เทศน์กัณฑ์ฉกษัตริย์ ๓๖ พระคาถา

โดย พระมหาจารุวัฒน์ จรณธมโม

วัดบางรักใหญ่ อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี
ประธานประจำกัณฑ์ฉกษัตริย์จุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ามนต์
พระเทศน์จบ

ประธานประจำกัณฑ์ฉกษัตริย์ประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์
ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร
บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงตระนอน

เวลา ๑๕:๐๐ - ๑๖:๐๐ น.

ประธานประจำกัณฑ์นครกัณฑ์

รองศาสตราจารย์ ดร.เรณา พงษ์เรืองพันธุ์
คณบดีวิทยาลัยนานาชาติ

จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

จุดเทียนส่องธรรมที่ธรรมมาสน์เทศน์ (ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ)

ถวายตาลปัตร และพระคัมภีร์

พิธีกรอาราธนาศีล รับศีล แล้วอาราธนาธรรม

เทศน์กัณฑ์นครกัณฑ์ ๔๘ พระคาถา

โดย ดร.พระครูวินัยธร มานพ กนตสีโล

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร
กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์นครกัณฑ์จุดเทียนเดินคาถาที่ชั้นน้ามนต์
พระเทศน์จบ

การแสดงประจำกัณฑ์นครกัณฑ์

ประธานประจำกัณฑ์นครกัณฑ์ประเคนเครื่องไทยธรรมกัณฑ์เทศน์

ผู้สดับธรรมกรวดน้ำรับพร

บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์เพลงทะเลแยกलयโชน

พระสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ผู้ฟังเทศน์

ไพบรุษานแจกน้ามนต์ สัมสุกกลูกไม้ประกอบพิธี

บรรเลงเพลงสาธุการ มหาชัย และเชิด - กราวรำ

	หน้า
คำนำ	ก
กำหนดการ	ข-ญ
เทศน์มหาชาติ	๑
ทศชาติชาดก (พระเจ้าสิบทิศ)	๑
ประเพณีการเทศน์มหาชาติ	๔
ระเบียบพิธีในการเทศน์มหาชาติ	๙
เครื่องกัณฑ์เทศน์	๑๐
พระผู้เทศน์มหาชาติ	๑๒
วิธีการเทศน์มหาชาติ	๑๓
ทำนองเทศน์มหาชาติ	๑๕
การบรรเลงปี่พาทย์ในงานเทศน์มหาชาติ	๑๘
ความเชื่อในการบูชาเทศน์มหาชาติ	๒๐
ผู้นิพนธ์เรื่องมหาเวสสันดรชาดก	๒๑
รูปแบบและขั้นตอนการเทศน์มหาชาติ	๒๓
บุพพกรรมของพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระกัณหา พระชालี ชูชก นางอมิตตดา	๒๔
ประชุมชาดกกลับชาติ	๒๕
เนื้อเรื่องย่อ มหาเวสสันดรชาดก	๒๖
คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์และข้อคิดประจำกัณฑ์	๓๒
ตัวละครในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก	๓๘
บรรณานุกรม	๖๐

เทศน์มหาชาติ

การเทศน์มหาชาติ เป็นที่นิยมของพุทธศาสนิกชนชาวไทยทุกภาคของประเทศซึ่งถือปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน จนเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของสังคมชาวไทยพุทธ โดยมีความเชื่อว่า การฟังเทศน์มหาชาติทำให้ผู้ฟังได้บุญมาก และในขณะที่ฟังก็ได้รับความสนุกเพลิดเพลินไปด้วย ถ้ายิ่งพระเทศน์เสียงดีก็ยิ่งทำให้ฟังซาบซึ้งยิ่งขึ้น เทศน์มหาชาติเป็นงานใหญ่ ไม่มีใครสามารถจัดให้มีขึ้นมาได้โดยลำพัง วัดใดจะจัดให้มีเทศน์มหาชาติจะต้องเริ่มด้วยการระดมกำลังคน ประชุมปรึกษาหารือแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบวางแผนดำเนินงานไว้แต่เนิ่นๆ เช่น จัดทำความสะอาดบริเวณวัด ประดับตกแต่งธรรมาสน์ ศาลาการเปรียญ เตรียมหาต้นกล้วย ต้นอ้อย ตลอดจนจัดทำธงทิวประดับประตูกำแพงวัด เป็นต้น จัดได้ว่าเป็นงานใหญ่ในรอบปีเลยทีเดียว การเตรียมงานเทศน์มหาชาติ จึงเป็นประเพณีที่สร้างสรรค์ความสามัคคีของประชาชน ทำให้ประชาชนรู้จักการทำงานเป็นหมู่คณะ รู้จักแบ่งหน้าที่และรับผิดชอบร่วมกัน

คำว่า “เทศน์มหาชาติ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๕๒:๕๕๑:๘๓๘) ให้ความหมาย “เทศน์” ว่าการแสดงธรรมสั่งสอนในทางศาสนา และ “มหาชาติ” น. เรียกเวสสันดรชาดกว่า มหาชาติ มี ๑๓ กัณฑ์, การมีเทศน์ เรื่องมหาเวสสันดรชาดกเรียกว่า มีเทศน์มหาชาติ

เทศน์มหาชาติเป็นการพรรณนาถึง “เรื่องพระเวสสันดรชาดก” คำว่า “ชาดก” นั้นเป็นชื่อเรียกคัมภีร์ประเภทหนึ่งของพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนประเภทบุคลาธิษฐานคือ ยกตัวละครขึ้นมาเล่า แล้วสอดแทรกคำสอนเข้าไปในเนื้อเรื่องนั้นๆ ชาดกมีอยู่มากมาย แต่ที่นับว่าสำคัญที่สุดมีอยู่ ๑๐ ชาดกหรือสิบชาติ ตามที่นิยมเรียกกันว่า “พระเจ้าสิบชาติ” ในแต่ละชาติพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีต่างๆ กัน เพื่อมุ่งหวังที่จะให้สำเร็จพระสัมมาสัมโพธิญาณ

การบำเพ็ญบารมีก็คือการกระทำความดี ซึ่งดูเหมือนเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลเป็นเรื่องเฉพาะตัวไม่เกี่ยวกับผู้อื่นหรือส่วนรวม แต่ตามความเป็นจริงแล้วการบำเพ็ญบารมีนั้นย่อมจะทำให้เกิดผลดีทั้งแก่ตัวผู้กระทำและประชาชน โดยส่วนรวมโดยแท้ เช่น “การบำเพ็ญสัจจะบารมี” ผู้บำเพ็ญยึดมั่นแต่เฉพาะความเป็นจริง ความเที่ยงตรง บุคคลอื่นได้รับผลก็คือ ไม่ถูกหลอกลวง เป็นต้น อนึ่ง การบำเพ็ญบารมีนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น หรือ ๓ ระดับคือ ระดับธรรมดาขั้นต้น ๆ เรียกว่า “บารมี” ระดับสูงคือระดับที่ทำได้ค่อนข้างยาก เรียกว่า “อุปปบารมี” และระดับสูงสุดคือระดับที่บุคคลซึ่งยังเป็นปุถุชนอยู่ไม่สามารถจะทำได้ เรียกว่า “ปรมัตถบารมี”

ทศชาติชาดก (พระเจ้าสิบชาติ)

อดีตกาลไกลโพ้น พระพุทธองค์ได้เสวยพระชาติมาแล้ว ๑๐ พระชาติ เรื่องพระเจ้าสิบชาติหรือทศชาติชาดกเป็นเรื่องราวที่มาจากคัมภีร์พุทธศาสนา ชื่อ “มหานิบาตชาดก” ได้แก่ พระเทมีย์ไข้ พระชนก พระสุวรรณสาม พระเนมิราช พระโมโหสถ พระภริทัต พระจันทกุมาร พระนารท พระวิฑูร และพระเวสสันดร ซึ่งย่อหัวใจพระเจ้าสิบชาติ ดังนี้ เต ช สุ เน ม ภู จ นา วิ เว ในชาติสุดท้ายเรียกว่า

มหาชาติหรือมหาชาติก ซึ่งหมายถึง ชาตก เรื่องยิ่งใหญ่ พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๓ ระดับทุกชาติ ดังนั้น รวมสิบชาติจึงเป็น ๓๐ ระดับ เรียกว่า “บารมี ๓๐ ทศน์” ชาติทั้งสิบนั้น เรียงตามลำดับดังนี้

๑. เตมียชาตก

พระเตมียีไข บำเพ็ญเนกขัมมะบารมี คือ การออกบวชหรือออกจากกาม

๒. มหาชนกชาตก

พระชนก บำเพ็ญวิริยะบารมี คือ ความเพียร

๓. สุวรรณสามชาตก

พระสุวรรณสาม บำเพ็ญเมตตาบารมี คือ ประสงค์ให้คนอื่นมีความสุข

๔. เนมิราชชาตก

พระเนมิราช บำเพ็ญอธิษฐานบารมี คือ มีความตั้งใจแน่วแน่

๕. มโหสถชาตก

พระมโหสถ บำเพ็ญปัญญาบารมี คือ มีความรับผิดชอบ

๖. ภูริทัตชาตก

พระภูริทัต บำเพ็ญศีลบารมี คือ รักษาศีลอย่างเคร่งครัด

๗. จันทกุมารชาตก

พระจันทกุมาร บำเพ็ญขันติบารมี คือ ความอดทนอดกลั้น

๘. นารทชาตก

พระนารท บำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ ความวางเฉย ไม่หวั่นไหว

๙. วิฑูรชาตก

พระวิฑูร บำเพ็ญสังกะยะบารมี คือ ความจริงใจตรง

๑๐. เวสสันดรชาตก

พระเวสสันดรชาตก บำเพ็ญทานบารมี คือ ความเสียสละ เพื่อความสุขของคนอื่น

การที่เรียกเวสสันดรชาตกว่า “มหาชาติ” นั้น น่าจะมีเฉพาะในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย และไม่เรียกชาตกเรื่องอื่นๆ ว่ามหาชาติ ชาตกเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเวสสันดรชาตกที่เน้นการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นที่รู้จักในดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่สมัยทวาราวดีแล้ว เพราะสังคมทวาราวดีมีค่านิยมในเรื่องการสร้างสมบุญญาบารมี มหาชาติคือเรื่องเวสสันดรชาตก หรือมหาเวสสันดรชาตก ที่มีความสำคัญกว่าชาตกเรื่องอื่นๆ เพราะปรากฏพระบารมีของพระโพธิสัตว์ครบถ้วนบริบูรณ์ทั้ง ๑๐ ประการ คือ

๑. เนกขัมบารมี ทรงครองเพศบรรพชิตตลอดเวลาที่ประทับ ณ เขาวงกต

๒. วิริยะบารมี ทรงปฏิบัติธรรมมิได้ย่อหย่อน

๓. เมตตาบารมี เมื่อพราหมณ์จากเมืองกลิงคราษฎร์มาทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ เพราะเมือง

กลิงคราชภูร์ฝนแล้ง ก็ทรงพระเมตตาประทานให้ และเมื่อชุกงมาทูลขอสองกุมารโดยอ้างว่าตนได้รับความลำบากต่างๆ พระองค์ก็มีเมตตาประทานให้ด้วย

๔. อธิษฐานบารมี คือ ทรงตั้งมั่นที่จะบำเพ็ญบารมีเพื่อให้สำเร็จพระโพธิญาณเบื้องต้น แม้จะมีอุปสรรคก็มีได้ ทรงย่อท้อ จนพระอินทร์ต้องประทานความช่วยเหลือต่าง ๆ เพราะตระหนักในน้ำพระทัยอันแน่วแน่ของพระองค์

๕. ปัญญาบารมี ทรงบำเพ็ญภาวนามัยปัญญาตลอดเวลาที่ทรงผนวช

๖. ศิลบารมี ทรงรักษาศีลอย่างเคร่งครัด ระหว่างทรงผนวชอยู่ ณ เขาวงกต

๗. ขันติบารมี ทรงอดทนต่อความยากลำบากต่างๆ ขณะที่เดินทางมายังเขาวงกต และตลอดเวลาที่ประทับ ณ ที่นั้น แม้เมื่อทอดพระเนตรเห็นชุกงเขียนติสองพระกุมารอย่างทารุณ พระองค์ก็ทรงข่มพระทัยไว้ได้

๘. อุเบกขาบารมี เมื่อสองพระกุมารถูกชุกงเขียนติวิ่งวอนให้พระองค์ช่วยเหลือ พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญอุเบกขา คือ ทรงวางเฉย เพราะทรงเห็นว่าได้ประทานเป็นสิทธิ์ขาดแก่ชุกงไปแล้ว

๙. สัจจะบารมี ทรงลั่นวาจายกพระกุมารให้ชุกง เมื่อพระกุมารหลบหนีก็ทรงติดตามมาให้

๑๐. ทานบารมี ทรงบริจาคทรัพย์สิน ช้าง ม้า ราชรถ พระกุมารทั้งสองและพระมหาลี

การบำเพ็ญทานนี้เป็นเรื่องที่ลึบ เป็นเรื่องสุดท้ายของพระเจ้าสิริชาติ เป็นเรื่องที่มีผู้รู้จักกันมากตั้งแต่โบราณกาลมาทีเดียว จึงมีการเทศน์ที่เรียกกันว่า มหาชาติ ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งแต่งเป็นร้อยยาวอย่างเพราะพริ้งสมัยพระบรมโกศกษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาได้แต่งมหาชาติคำหลวง อันประกอบไปด้วยร้อยและโคลงเป็นทำนองสำหรับสวดหลักสูตร พ.ศ. ๒๕๒๔ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ใช้พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส กัณฑ์มหाराช เป็นแบบเรียน โดยเฉพาะในแหล่งที่ ๑๓ ตอนจัดพล มีกลบทอยู่ถึง ๓ กลบทด้วยกัน คือ กลบทยติภังค์ กลบทกบตันสลักเพชร และกลบทนาครบริพันธ์

“เวสสันดรชาดก” เป็นพระชาติสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ และพระชาติต่อไปก็ได้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระชาติที่เป็นเวสสันดรนี้พระองค์บำเพ็ญทานบารมีครบทั้ง ๓ ระดับ เริ่มด้วยการเสียสละทรัพย์สินของพระองค์ ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นที่ได้รับความเดือดร้อนทั่วไปเป็นทานบารมีระดับแรก ขั้นที่สองเป็นขั้นที่บุคคลทั่วไปน้อยคนจะสามารถทำได้คือเสียสละเลือดเนื้อของพระองค์ให้เป็นทาน เช่น ให้อวัยวะเป็นทาน เป็นต้น ระดับสูงสุดพระองค์ยอมเสียสละแม้กระทั่งชีวิตเพื่อให้เป็นทาน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าสิ่งใดจะเป็นความสุขของปวงชน พระองค์ยอมเสียสละได้ทุกอย่างแม้กระทั่งชีวิต

เวสสันดรชาดกปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นคาถาภาษาบาลีนับได้ ๑,๐๐๐ พระคาถา เป็นพระพุทธวจนะแท้ๆ อยู่ในรูปคาถา คือคำร้อยกรอง ซึ่งต่อมาได้มีการแปลเป็นภาษาไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี

ประเพณีการเทศน์มหาชาติ

กล่าวกันว่าคนไทยนิยมฟังเทศน์มหาชาติเพราะอิทธิพลของมาลัยสูตร มีผู้เล่าประวัติการเทศน์มหาชาติ โดยกล่าวถึงพระมาลัยเถระผู้นำข่าวสารจากพระศรีอาริยเมตไตรยมาแจ้งแก่ชาวโลกว่า พระมาลัยขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดุสิตนั่งสนทนาธรรมกับพระอินทร์และพระศรีอาริยเมตไตรยเทพบุตร ซึ่งจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต พระโพธิสัตว์องค์นั้นได้มีเทวโองการสั่งพระมาลัยมหาเถระ ให้มาบอกแก่มนุษย์ทั้งหลายในโลกว่า ถ้านรชนชายหญิงทั้งปวงปรารถนาจะพบกับพระศรีอาริยเมตไตรยผู้จะบรรลुพระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกาลแล้วไซ้ผู้นั้นจะต้องทำบุญมหาชาติ โดยนำเครื่องสักการบูชาได้แก่ ประทีป รูป เทียน ธง ฉัตร สารพัดดอกไม้ดอกบัว ดอกอุบล จงกลณี ราชพฤกษ์ ให้ครบจำนวนสิ่งละพัน มาบูชาพระธรรมเทศนามหาชาติ คือ การฟังเทศน์เวสสันดรชาดกอันประดับด้วยพระคาถาหนึ่งพันพระคาถา แล้วนั่งสวดฟังให้จบในเวลาวันเดียว ผลานิสงส์จะทำให้ได้พบศาสนาของพระศรีอาริยเมตไตรย (ปฏิกามาลัยเทวสูตร) บ้างก็ว่า “ญาติโยมทั้งหลายหากใครพบพระศรีอาริยให้บูชาธรรมพระเวสสันดรชาดกด้วยรูปเทียนข้าวตอกดอกไม้สิ่งละพัน” การที่มีผู้นิยมนับถือ เรื่องเวสสันดรชาดกกันมากนี้ เพราะมีเรื่องจากหนังสือปฏิกามาลัยกล่าวไว้ว่า หากผู้ใดได้ฟังมหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ในวันเดียว และบูชารูปเทียนดอกไม้ ๑,๐๐๐ เท้าจำนวนคาถานั้นแล้ว จะได้พบศาสนาพระศรีอาริย และศาสนาพระศรีอาริยนั้นพรรณนาไว้อย่างวิเศษ เป็นต้นว่าผู้หญิงงดงามเสมอกันหมด จนกระทั่งลงจากเรือนแล้วจำกันไม่ได้ แม่น้ำลำคลองจะมีน้ำไหลขึ้นมาข้างหนึ่ง และไหลลงมาข้างหนึ่ง จึงทำให้เปี่ยมฝั่งอยู่เสมอ แผ่นดินก็ไม่เป็นหลุมเป็นบ่อเรียบเป็นหน้ากลองและอะไรอีกมากมาย เลยทำให้คนอยากพบศาสนาพระศรีอาริยกันมาก ชาวพุทธจึงมีความเชื่อว่าหากผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติจบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ภายในวันเดียวจะได้านิสงส์มาก

เทศน์มหาชาติ คือ เทศนาเวสสันดรชาดก ถือเป็นงานบุญพิธีที่สำคัญ เป็นประเพณีที่มีคุณค่าที่ต้องสืบทอดที่นิยมจัดให้มีกันมาแต่โบราณ ส่วนมากจัดให้มีในวัดเป็นหน้าที่ของชาวบ้านและวัดนั้นๆ จะตกลงร่วมกันจัด ปกติจัดหลังวันออกพรรษาและพ้นหน้าทอดกฐินไปแล้วจนตลอดฤดูหนาว ส่วนใหญ่ทางภาคกลางนิยมทำกันในวันขึ้น ๘ ค่ำหรือวันแรม ๘ ค่ำ กลางเดือนสิบสอง ซึ่งในช่วงนี้ น้ำเริ่มลดและข้าวปลาอาหารกำลังอุดมสมบูรณ์ จึงพร้อมใจกันทำบุญทำทานและเล่นสนุกสนานรื่นเริง

ทางภาคเหนือนิยมจัดเทศน์ในเดือนยี่ นอกจากจะเป็นประเพณีลอยกระทงแล้วยังมีประเพณี “ตั้งธัมมหลวง” หมายถึงการฟังพระธรรมเทศนาเรื่องใหญ่หรือเรื่องสำคัญ เพราะธรรมหลวงที่ใช้เทศน์มักจะ เป็นเวสสันดรชาดก อันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนจะได้มาประสูติแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในชาติต่อมา มีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ คำว่า “ตั้ง” แปลว่าเริ่มต้น การตั้งธรรมหลวง ก็อาจแปลว่าการสดับพระธรรมเทศนาจากคัมภีร์ที่จารขึ้นใหม่เป็นครั้งแรกด้วยประเพณีนี้ตรงกับงานประเพณีฟังเทศน์มหาชาติของภาคกลาง การตั้งธรรมหลวงนี้ จะจัดขึ้นในเดือนเพ็ญที่เรียกว่าเดือนยี่เพง (ยี่เป็ง) คือวันเพ็ญเดือน ๑๒ จะมีการเตรียมงานมากมายนับตั้งแต่การเตรียมคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ เตรียมองค์ธรรมกถึกหรือพระนักเทศน์ การเตรียมผู้รับผิดชอบกัณฑ์เทศน์หรือเจ้าของกัณฑ์ การจัดเตรียมสถานที่ในการเทศน์และการเตรียมตัว

ของผู้จะมาฟังเทศน์ ถือเป็นพิธีใหญ่คู่กับงานทานสลากภัตต์ ดังนั้นจึงมีคตินิยมว่า ในวัดหนึ่งนั้นปีใดที่จัดงานทานสลากภัตต์ก็จะไม่จัดงานตั้งธรรมหลวง และปีใดที่จัดงานตั้งธรรมหลวงก็จะไม่จัดงานทานสลากภัตต์ นอกจากเทศน์มหาชาติหรือเวสสันดรชาดกแล้ว ธรรมหรือคัมภีร์ที่นำมาเทศน์ในงานตั้งธรรมหลวงนี้ อาจเป็นคัมภีร์ขนาดยาวเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งทางวัดและคณะศรัทธาจะช่วยกันพิจารณา โดยอาจเป็นเรื่องในหมวดทศชาติชาดก ปัญญาชาดก หรือชาดกนอกนิบาตเรื่องอื่น แต่ที่นิยมกันมากคือเรื่อง “มหาชาติ” หรือเวสสันดรชาดก ซึ่งมีความเชื่อกันว่าหากได้ฟังเทศน์มหาชาติครบ ๑๓ กัณฑ์ จะได้ไปเกิดในแผ่นดินยุคพระศรีอาริยมุตไตรโยในอนาคตเช่นกัน ซึ่งหากเป็นธรรมที่มีใช้เรื่องมหาชาติแล้วก็มักจะฟังกันไม่เกิน ๓ วัน แต่หากเป็นเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติแล้วอาจมีการฟังธรรมต่อเนื่องกันไปถึง ๗ วัน โดยแบ่งการเทศน์เป็นวันแรกเทศน์ธรรมวัตร วันที่สองเทศน์คาถาพัน ก่อนที่จะเทศน์มหาชาติก็จะเทศน์เรื่องอื่นไปเรื่อยๆ พอถึงวันสุดท้ายก็จะเทศน์ด้วยคัมภีร์ชื่อ มาลัยต้น มาลัยปลาย และอาณิสสสัมมหาชาติ รุ่งขึ้นเวลาเช้ามีดก็จะเริ่มเทศน์มหาชาติตั้งแต่กัณฑ์ทศพรเรื่อยไป จนครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งมีจะไปเสร็จเอาในเวลาทุ่มเศษแล้วจะมีการเทศน์ธรรมพุทธานิเชกปฐมสมโพธิ สวดมนต์เจ็ดตำนานย่อ อัมมจักกัปปวัตตสูตร และสวดพุทธานิเชก ปัจจุบันนิยมเทศน์จบภายในวันเดียว

เจ้าของกัณฑ์จะนิมนต์พระที่เทศน์เฉพาะกัณฑ์นั้นๆ มาเทศน์ เรียก “เทศน์กินกัณฑ์” ทำนองที่ใช้เทศน์แบบพื้นเมือง เรียกตามแบบลานนาว่า “ระบำ” การเรียกชื่อกัณฑ์ ทางภาษาเหนือเรียกว่า “ผูก”

ด้วยเหตุที่เทศน์มหาชาติเป็นที่นิยม จึงมีนักปราชญ์ฉบับล้านนาแต่งธรรมเป็นจำนวนถึงประมาณ ๑๕๐ ฉบับ หรือสำนวน เช่น ฉบับวิงวอนน้อย วิงวอนหลวง วิงวอนดอนกลาง หึงแก้วมโนวอน ทำแป้นริมคง สร้อยสังกร เป็นต้น ส่วนฉบับที่เป็นภาษาบาลีล้วนเรียกว่า “คาถาพัน”

ในภาคอีสานนั้นนิยมทำกันในเดือน ๔ ซึ่งเป็นช่วงที่เสร็จจากการทำบุญลานเอาข้าวเข้ายุ้ง เรียกว่า “ประเพณีงานบุญผะเหวด (บุญผะส) ฟังเทศน์มหาชาติ” อันเป็นประเพณีอันเก่าแก่ที่มีเรื่องราวเล่าขานและปฏิบัติสืบทอดมาแต่โบราณยังดำรงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมและประเพณีอันดีงามของชาวอีสาน อย่างเช่นจังหวัดร้อยเอ็ดหรือสกลนครอันยิ่งใหญ่ในอดีตได้จัดงานบุญผะเหวดให้เป็นงานประเพณีประจำปีของจังหวัดทุกๆ ปี ในการแจกกัณฑ์เทศน์ เมื่อผู้ได้รับเป็นเจ้าของภาพต้องแบ่งแจกจ่ายกันไปอีก ๓-๔ คน ให้ร่วมกันเป็นเจ้าของกัณฑ์ และกัณฑ์หนึ่งๆ จะมีพระเทศน์ ๓-๔ องค์แบ่งกันไป ดังนั้นจึงมีพระเทศน์ตั้งแต่กัณฑ์ทศพรถึงนครกัณฑ์ไม่น้อยกว่า ๕๐ รูป ในการจัดงานนั้นจะปลูกที่ปักขึ้นชั่วคราวเรียกว่า “ตูป” โดยชาวบ้านรวมกันไปทำของก่อนถึงวันงาน เรียกว่า “มือโฮม” ก่อนการเทศน์บุญผะสจะต้องอาราธนาพระอุปคุตมาประดิษฐ์ที่หอเพื่อมาปกป้องหรือคุ้มครองงาน ช่วงเย็นเป็นพิธีเชิญพระเวสสันดรเข้าเมือง ในพิธีนี้มักนำผ้าพระเวส (ผ้าที่วาดรูปเรื่องมหาชาติตั้งแต่ต้นจนจบ) ร่วมขบวนแห่ด้วย แล้วเทศน์มาลัยหมิ่นมาลัยแสน วันที่สองประมาณตีสี่ตีห้าชาวบ้านจะนำข้าวเหนียวหนึ่งปิ่นเป็นก้อนเล็กๆ แห่รอบหมู่บ้าน เรียกว่าแห่ข้าวพันก้อนเพื่อบูชาคาถาพัน จากนั้นเป็นการเทศน์สังกาด (คือการบอกวัน เดือน ปี) แล้วเริ่มเทศน์มหาชาติ ระหว่างการเทศน์มหาชาติจะมีการจุดธูป เทียน บูชากัณฑ์ ตลอดเวลา เมื่อพระเทศน์จบกัณฑ์หนึ่งๆ

ก็มีการหว่านข้าวตอกดอกไม้และข้าวสาร ช่วงบ่ายจะมีการแห่กัณฑ์หลอนมาถวายพระรูปใดรูปหนึ่งซึ่งกำลังเทศน์อยู่ในขณะนั้น จบการเทศน์มหาชาติแล้วมีการเทศน์ฉลองเป็นการกล่าวถึงผลานิสงส์ที่ได้รับ

ประเพณีเทศน์มหาชาติภาคใต้เรียกว่า “ฟังธรรมมหาชาติ” โดยทางวัดจะบอกบุญกับประชาชนผู้ซึ่งเคยทำบุญที่วัดนั้นๆ และใช้วิธีจับสลากว่าใครจะได้กัณฑ์ไหนหรือแจกฏ์กาไปตามหมู่บ้านต่างๆ นิยมทำหลังจากเสร็จการทำนาแล้วคือในเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันแรกมีการเทศน์อานิสงส์ต่างๆ รวมทั้งเรื่องพระมาลัย วันที่สองเทศน์สหัสคาถาหรือคาถาพันเป็นทำนองปักษีโต้ นิยมให้เจ้าอาวาสเป็นผู้เทศน์ การเทศน์นิยมใช้ภาษาถิ่น เครื่องสักการะใช้ดอกบัว ๑,๐๐๐ ดอก และเทียน ๑,๐๐๐ เล่ม จุดบูชาในตอนเทศน์คาถาพัน

ในภาคกลาง แต่เดิมนิยมทำหลังจากออกพรรษาแล้ว คือ ระหว่างเดือน ๑๒ ถึงเดือน ๔ แต่บางท้องถิ่นอาจนิยมทำกันในเดือน ๕ ต่อเดือน ๖ ก็มี ปัจจุบันนี้การจัดงานเทศน์มหาชาติขึ้นอยู่กับความสะดวกและมีได้ตลอดปี จะทำในกาลพิเศษจะทำในเดือนไหนก็ได้ไม่จำกัดฤดูกาลเช่นแต่ก่อน โดยมากเพื่อเป็นการหาเงินเข้าวัด บางแห่งนิยมทำในเดือน ๑๐ และบางแห่งจัดวันออกพรรษา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ การเทศน์มหาชาติแต่เดิมจัด ๓ วัน คือ สวดคาถาภาษาบาลีล้วนๆ ๑ วัน เทศน์มหาชาติ ๑ วัน และมีเทศน์อริยสัจอีก ๑ วัน รวมเป็น ๓ วัน ปัจจุบันมีการตัดทอนระยะเวลาในการเทศน์ เช่น ทำวันเดียวโดยมีพระเทศน์ ๒ หรือ ๓ ธรรมาสน์ใช้เวลาประมาณ ๓ ชั่วโมง เรียกว่า “การเทศน์แบบประยุกต์” ใช้วิธีเทศน์เล็กน้อย เน้นที่การแห่ การเล่าเรื่อง นอกจากนี้ก็มี “การเทศน์ทรงเครื่อง” คือมีการแสดงประกอบ การเทศน์ด้วย

การเทศน์มหาชาติหมายถึง การเทศนาเรื่องพระมหาเวสสันดรชาดก เป็นการเทศนาที่กล่าวถึงมหาบารมีที่พระพุทธเจ้าได้บำเพ็ญตอนเป็นพระเวสสันดร พระชาติอันยิ่งใหญ่อันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระบรมโพธิสัตว์ ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและออกบวชจนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระชาติต่อมานิยมจัดเป็นงานสองวัน คือ วันเทศน์เวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์วันหนึ่ง และวันเทศน์จตุราริยสัจจกถา ท้ายเวสสันดรชาดกอีกวันหนึ่ง วันแรกเริ่มงานด้วยพิธีทำบุญตักบาตรพระทั้งวัด หรือเลี้ยงพระตามจำนวนที่เห็นสมควร แล้วเริ่มเทศน์เวสสันดรชาดก ตามแบบเทศน์ต่อกันไปจนสุด ๑๓ กัณฑ์ ถึงเวลากลางคืนบางแห่งจัดปี่พาทย์ประโคมระหว่างกัณฑ์หนึ่งๆ ตลอดทั้ง ๑๓ กัณฑ์ด้วย วันรุ่งขึ้นทำบุญเลี้ยงพระอีกแล้วมีเทศน์จตุราริยสัจจกถาในระหว่างเพลจบแล้วเลี้ยงพระเพลเป็นอันเสร็จพิธี

ประเพณีการเทศน์มหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกนี้มีมาแต่โบราณกาลยากที่จะกำหนดแน่นอนว่ามีมาแต่เมื่อใด แต่จากประวัติศาสตร์ทำให้สันนิษฐานว่าการเทศน์มหาชาตินั้นนิยมทำกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา โดยจัดเป็นพระราชพิธีประจำปี คือ ระหว่างเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ และเดือนอ้าย ส่วนพิธีเทศน์ของราษฎรนิยมทำกันในวันออกพรรษา (เดือน ๑๑)

มหาชาติไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง มีการแปลเป็นภาษาไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยในหนังสือไตรภูมิพระร่วง มีการกล่าวถึงเรื่องพระเวสสันดรว่า “ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเราสร้างสมภารเป็นพระญาเวสสันดร อันอวยทาน

ช่างนาเคนทร์แก่งฝือกปัจจัยพรหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองกลิงคราฐด้วยใจสัทธาด้วยบุญสมภารบารมี
 ดั่งนั้นคู่จึงได้มาเป็นพระรัศมีอันชาวแล” ส่วนในจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ ๓ คือ จารึกนครชุมก่่าวถึง
 ประเพณีการสวดมหาชาติว่า “อันหนึ่งโสคนับแต่มีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไปเมื่อนั้น ได้เก้าสิบเก้าปีถึง
 ในปีกุนอันว่าพระไตรปิฎกไตรยนี้จักหายและจักหายคนรู้จักแท้มียังคนรู้คั่นสเล็กสน้อยไซร์ ธรรมเทศนาอัน
 เป็นต้นว่าพระมหาชาติ หากคนสวดแลมิได้” และในจารึกวัดป่าม่วงหลักที่ ๖ กล่าวสรรเสริญพระมหาธรรมราชา
 ที่ทรงผนวชว่า “พระองค์ประกอบไปด้วยทานบารมีคล้ายพระเวสสันดร”

การเทศน์จะเทศน์เป็นภาษาบาลีเรียกว่าเทศน์ คาถาพัน ถ้าเทศน์ให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียวได้
 ถือว่าได้ผลานิสงส์มาก และเป็นสิริมงคลสูงสุด ดังข้อความเรื่องการเทศน์มหาชาติในประชุมจารึกหลักที่
 ๑๔ จารึกวัดเขมา พ.ศ.๒๐๗๙ มีใจความว่า “สายปักษีหนึ่งคำด่าสิ่งหนึ่ง อำแดงหอมชื่อไว้วรอมหาเวสสันดร
 อำแดงเสนบุขามหาเวสสันดรจารสำหรับหนึ่งบาทหนึ่ง”

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปีชวล จุลศักราช ๘๔๔ ตรงกับพุทธศักราช ๒๐๒๕ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 โปรดให้ประชุมบรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิต แต่งเรื่องมหาชาติ เรียกว่า “มหาชาติคำหลวง” ขึ้น วิธีแต่ง
 ก็คือเอาภาษามคธเดิมตั้งบาทหนึ่งแล้วแปลแต่งเป็นคำประพันธ์ภาษาไทยวรรคหนึ่งสลับกัน ซึ่งยังใช้สวด
 ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามตราบจนทุกวันนี้ และเป็นหนังสือมหาชาติที่เก่าที่สุดที่มีอยู่ในปัจจุบัน
 คือแปลและแต่งเมื่อ พ.ศ.๒๐๒๕ โดยกรุงศรีอยุธยาธิบดีบรมเนียมการอ่านเวสสันดรชาดกมาจากล้านนาที่
 พระเจ้าติโลกราชจัดให้มีขึ้น เพื่อให้สัปบุรุษ (คนดี ขรवासผู้มีศรัทธาในศาสนา) ให้อุบาสกอุบาสิกาที่ไป
 ถือศีลและทำบุญให้ทานที่วัดฟังในวันธรรมสวนะ เพื่อให้เข้าใจความของคาถาพัน

ต่อมา ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๔๔-๒๑๗๐ พระเจ้าทรงธรรมโปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่ง กาพย์
 มหาชาติ ขึ้นอีกชุดหนึ่ง ซึ่งนิยมนำมาอ่านเป็นพุทธบูชาในงานเทศกาลต่างๆ เช่น เทศกาลมนัสการ
 พระพุทธบาท เทศกาลเข้าพรรษา เป็นต้น ลักษณะกาพย์มหาชาตินั้นจะมีศัพท์ภาษามคธน้อย เป็นร้อยยาว
 ภาษาไทยมาก สันนิษฐานว่าแต่งไว้สำหรับพระเทศน์ และการที่พระเทศน์เป็นทำนองต่างๆ นั้นอาจจะมา
 จากการเทศน์ตามลักษณะการสวดมหาชาติคำหลวง ส่วนมหาชาติกลอนเทศน์ หรือร้อยยาวมหาชาตินั้น
 จะยกคาถาภาษามคธมาตอนหนึ่ง แล้วนำความมาแปลเป็นภาษาไทย แต่งเป็นร้อยยาวแต่รวบรัดเรื่องให้
 สั้นเข้าสำหรับพระเทศน์ให้จบ ๑๓ กัณฑ์ได้ในวันเดียวเพื่อให้เป็นสวัสดิมงคลแก่การพิธี

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ได้มีการฟื้นฟูการเทศน์มหาชาติ
 ขึ้นใหม่ ดังปรากฏในพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 และในสมัยรัตนโกสินทร์นี้เองที่มีการตั้งประเพณีเทศกาลขึ้นเฉพาะเรียกว่า ประเพณีเทศน์มหาชาติ โดย
 แต่งเวสสันดรชาดกเป็นร้อยยาว และบัญญัติเป็นทำนองสำหรับพระเทศน์ขึ้นโดยเฉพาะแต่ละกัณฑ์ไม่ให้
 เหมือนกัน และนิยมนำปี่พาทย์มาประกอบทำยักกัณฑ์ โดยบัญญัติเพลงบรรเลงประจำกัณฑ์ไว้ด้วย
 นอกจากนี้ยังมีความในพระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวถึงพระราชกุศลเทศนามหาชาติในสมัยรัตนโกสินทร์
 ว่า การพระราชกุศลเทศนามหาชาตินี้ถือว่าเป็นเทศนาสำหรับแผ่นดิน แต่เดิมนั้นมีการกำหนดเครื่องกัณฑ์
 คล้ายบริวารกฐิน คือมีผ้าไตรแพร เงิน ๑๐ ตำลึง และขนมต่างๆ ด้วย

สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์เรื่องประเพณีเทศน์มหาชาตินี้ไว้ใน “หนังสือกาพย์ สักกรบรรพ” มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า เทศน์มหาชาติ ชั้นแรกนิยมเทศน์แต่คาถาอย่างเดียว และเทศน์ วันเดียวจบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ถือว่ามีอาานิสงส์มากและเป็นอุดมมงคล ตลอดถึงน้ามนต์ที่ตั้งไว้ในบริเวณพิธี อาจชำระล้างอัปมงคลได้ ต่อมาสมัยครั้งกรุงสุโขทัยยังเป็นราชธานี ได้แปลออกเป็นภาษาไทยด้วย สำนวนธรรมดาไม่ได้แต่งเป็นกลอนร้อยยาวเหมือนปัจจุบันนี้ พึ่งจะมาแต่งเป็นกลอนร้อยขึ้นครั้งแรกในปีชาล จุลศักราช ๘๔๔ (พ.ศ.๒๐๒๕) ครั้งแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถครองกรุงศรีอยุธยา วิธีแต่งในครั้งนั้นเอา ตัวคาถาภาษามคธมาแต่งก่อน แล้วแต่งแปลเป็นกลอนร้อยสลับกันไป แล้วนำมาอ่านคู่กันฟังปฏิบัติกันสืบ มาจนถึงทุกวันนี้ ปัจจุบันมีหนังสือมหาชาติที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทต่างๆ คือ

๑) มหาชาติคำหลวง

๒) กาพย์มหาชาติ (ซึ่งภาษาเข้าใจง่ายกว่ามหาชาติคำหลวง แต่มีความยาวมาก ไม่สามารถเทศน์ ให้จบภายในวันเดียวได้)

๓) มหาชาติกลอนเทศน์หรือร้อยยาวมหาเวสสันดร เป็นมหาชาติคำร้อย หรือเรียกว่ามหาชาติเทศนา (สั้นกว่ากาพย์มหาชาติและเทศน์ได้จบทั้งตัวคาถาและคำแปลภายในวันเดียว)

๔) มหาชาติพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔

๕) มหาเวสสันดรชาดกสำนวนเทศนา

๖) มัทรีคำฉันท์

๗) มหาชาติคำฉันท์

และ ๘) มหาชาติคำกลอน

เทศนามหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ได้แก่

๑. ทศพร พระนางผู้สดีทรงขอพรพระอินทร์ ๑๐ ประการ

๒. หิมพานต์ พระเวสสันดรบริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์

๓. ทานกัณฑ์ พระเวสสันดรบริจาคสัตว์ตตสตกมหาทาน

๔. วนปเวสน์ พระเวสสันดร พระนางมัทรี และสองพระกุมารเดินชมป่า

๕. ชูชก นางอมิตตดาให้ชูชกไปทูลขอพระกัณหาและพระชาลี

๖. จุลพน ชูชกหลอกพรานเจตบุตร

๗. มหาพน ชูชกหลอกพระอัจจุตฤษี

๘. กุมาร ชูชกทูลขอพระกัณหาและพระชาลี

๙. มัทรี พระอินทร์ถ่วงเวลาพระนางมัทรีไม่ให้ไปทันเวลา

๑๐. สักกบรรพ พระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์ทูลขอพระนางมัทรี

พระเวสสันดรยกพระนางมัทรีให้พราหมณ์แปลง

๑๑. มหาราช พระเจ้าสญชัยไล่ตัวสองพระกุมารแล้วยกทัพไปเชิญ

พระเวสสันดรกลับมาครองราชย์สมบัติ

๑๒. กษัตริย์ กษัตริย์ ๖ พระองค์พบกันดีใจและทรงกรรแสงจนสลบ
พระอินทร์บันดาลฝนโบกขรพรรษให้ตก

๑๓. กัณท์นครกัณท์* พระเวสสันดร พระนางมัทรี และสองพระกุมารเสด็จกลับนคร
*ส่วนใหญ่กัณท์นี้จะรวมเป็นเจ้าภาพ

ระเบียบพิธีในการเทศน์มหาชาติ

การเทศน์มหาชาติ เริ่มต้นในตอนเช้า ทำพิธีทำบุญตักบาตรพระทั้งวัด หรือเลี้ยงพระตามจำนวนที่เห็นสมควรแล้วเริ่มเทศน์เวสสันดรชาดกต่อกันไปจนสุด ๑๓ กัณท์ บางแห่งจัดปีพาทย์ประโคมระหว่างกัณท์ตลอดทั้ง ๑๓ กัณท์ด้วย บางแห่งวันรุ่งขึ้นทำบุญเลี้ยงพระอีก แล้วมีเทศน์จตุราริยส์จกกาในระหว่างเพลจบแล้วเลี้ยงพระเพลเป็นอันเสร็จพิธี หลักในการจัดพิธีมีดังนี้

๑. ตกแต่งบริเวณพิธีหรือสถานที่ที่จะเทศน์ ให้มีบรรยากาศคล้ายอยู่ในบริเวณป่าหิมพานต์ตามท้องเรื่องพระเวสสันดรชาดก บ้างว่าตกแต่งสถานที่ให้ดูเป็นป่าสมมติเหมือนกับว่าเป็นนิโครธาราม สถานที่พระพุทธเจ้าประทับประทานเทศนาเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ส่วนมากมักนำต้นกล้วย อ้อย และทางมะพร้าวมาประดับตกแต่งบางที่ก็มีนกใส่กรงปลาใส่อ่าง เพื่อจัดบรรยากาศให้คล้ายกับท้องเรื่องเกี่ยวกับป่าและมีราชวัตรฉัตรธงปัก เพื่อเป็นการแสดงว่าเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ สำหรับธรรมาสน์ก็เช่นกัน มีการแต่งธรรมาสน์มาแต่โบราณกาลแล้ว โดยนำเอาต้นกล้วย ต้นอ้อย ทางมะพร้าว กิ่งไม้ และราชวัตรฉัตรธงต่างๆ ที่เจ้าของกัณท์แต่ละคนจะแห่แหนแบกมาจากบ้านเพื่อรับกัณท์เทศน์ที่ตนจองไว้ มาผูกตามเสา และบริเวณรอบๆ ธรรมาสน์ สำหรับเครื่องกัณท์เทศน์นั้น จะประกอบด้วยส้มสุกลูกไม้ ขนมและกล้วยอ้อยเป็นพื้น และมีชั้นเรียกว่า “ชั้นประจำกัณท์” โดยเจ้าภาพเป็นผู้ติดเครื่องกัณท์เทศน์ และผู้คนที่มาร่วมงานจะนำปัจจัยมาใส่ขัน เมื่อถึงกัณท์เทศน์ของใครก็ไปประจำอยู่ในที่อันใกล้พอสมควรกับพระเทศน์ ทั้งนี้เจ้าของกัณท์มักจะเตรียมดอกไม้ธูปเทียนให้เท่ากับจำนวนคาถา เช่น ทศพร ๑๙ พระคาถา ดอกไม้ธูปเทียนก็อย่างละ ๑๙ ดอก เมื่อจบกัณท์ปีพาทย์จะประโคมเพลงประจำกัณท์รับ

๒. ตั้งขันสาครใหญ่สำหรับปักเทียนบูชาประจำกัณท์ในระหว่างที่พระเทศน์ หรือจะใช้อ่างใหญ่ที่สมควรก็ได้ ใส่ น้ำสะอาดเต็ม ตั้งไว้หน้าธรรมาสน์ กลางบริเวณพิธี น้ำในภาชนะที่ตั้งนี้ เสร็จพิธีแล้วถือว่าเป็นน้ำพระพุทธมนต์ที่สำคัญ น้ำที่ตั้งในปริมาณชลที่มีเทศน์มหาชาติถือกันว่าเป็นน้ำปัดเสนียดจัญไร

๓. เตรียมเทียนเล็กๆ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม แล้วนับแยกเป็นมัด มัดหนึ่งมีจำนวนเท่าคาถาของกัณท์หนึ่ง แล้วทำเครื่องหมายไว้ให้ทราบ ว่ามัดไหนสำหรับบูชาคาถากัณท์ใด เมื่อถึงคราวเทศน์กัณท์นั้นก็จะเอาเทียนมัดนั้นออกจุดบูชาติดรอบๆ ภาชนะใส่น้ำ ต่อกันไปจนจบกัณท์ให้หมดมัดพอดี ครบ ๑๓ กัณท์ถ้วน จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม เท่าจำนวนคาถา บางแห่งนิยมทำธงเล็กๆ ๑,๐๐๐ คัน แบ่งจำนวนเท่าคาถาประจำกัณท์เช่นอย่างเทียน แล้วปักธงบูชาระหว่างกัณท์บนหยวกกล้วย แต่การใช้ธงไม่เป็นที่นิยมเช่นเทียน การจุดเทียนหรือปักธงบูชากัณท์ดังกล่าวเป็นหน้าที่ของเจ้าภาพผู้รับกัณท์นั้นๆ เมื่อถึงตอนเทศน์กัณท์นั้นก็จะเอาเทียนมัดนั้นออกจุดบูชาติดรอบๆ ขันน้ำ

เครื่องกัณฑ์เทศน์

ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ กล่าวถึงเรื่องเทศน์มหาชาติว่า เมื่อเจ้านายทรงผนวชจะฝึกหัดเทศน์มหาชาติจนได้เทศน์ถวายหน้าพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อทรงบรรพชาเป็นสามเณร ได้เทศน์กัณฑ์สักกบรรพถวายพระชนกนาถ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ได้เทศน์กัณฑ์สักกบรรพถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เช่นเดียวกัน พระราชโอรสองค์ใหญ่ในรัชกาลที่ ๔ และพระเจ้าพี่ยาเธอในรัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าของกัณฑ์ ได้ทรงทำกระดาษผูกเป็นรูปเรือสำเภา ขึ้นที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ปากกว้าง ๕ วา ยาว ๑ เส้น มีของไทยทานต่างๆ แปกตา มีนั่งร้านขายของ เหมือนที่ลูกค้าเรือสำเภามีในสมัยนั้นและวางร้านสินค้าที่พื้นดินซึ่งตักแต่งให้เหมือนลูกคลื่น มีเต้า ปลานานาชนิดที่มีในทะเล เมื่อพูดถึงเรือสำเภาก็ต้องกล่าวถึงเทศน์มหาชาติที่วัดพระเชตุพนจัดเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๕ พระครูวินัยธร มาณพ กุนตสีโล เขียนเล่าไว้ในหนังสือเล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดกว่า “ครั้งนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เมื่อครั้งทรงศึกษาในระดับชั้นมัธยมปลายเสด็จพระราชดำเนินมาทรงสดับพระธรรมเทศนามหาชาติด้วย ทรงรับเป็นเจ้าของกัณฑ์กุมาร และทรงเป็นแม่กองทำสำเภา สำเภาลำนี้มีความวิจิตรพิสดารมาก คุณสงวนเป็นผู้ต่อเรือ อาจารย์ภาวส บุณนาค แกะพระกัณฑ์มหาชาติ อาจารย์กำชัย ทองหล่อ เป็นผู้อธิบายให้ความรู้ก่อนเทศน์ในแต่ละกัณฑ์...” ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ยังมีบันทึกข้อความของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ ที่กราบบังคมทูลถามสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่องที่เคยเสด็จมาสดับพระธรรมเทศนามหาชาติวัดโพธิ์อีกด้วย

เป็นที่น่าเสียดายว่าถ้ามีเวลามากกว่านี้สักหน่อย ก็จะได้ขอพระราชทานพระราชนุญาตเชิญบทพระราชนิพนธ์ ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี “ว่าด้วยสำเภาในการเทศน์มหาชาติ” และ “เอาไม้มาประกอบปะกับกลา” มาลงในหนังสือฉบับนี้บ้าง และยังเสียดายนักที่มีได้มีโอกาสเห็นรูปสำเภาของพระองค์ท่านเลย

“สมัยก่อนใช้กระดาษบรรจุเครื่องกัณฑ์เทศน์ กระดาษสานด้วยไม้ไผ่เป็นรูปคุ่มๆ มีเป็นปีกยื่นออกไป ปากกระดาษทำเป็นกลีบๆ เหมือนกลีบบัว ประดับด้วยกระดาษสีและมักมีพู่ห้อยถวายเป็นกัณฑ์ต่างๆ รวม ๑๓ กระดาษ ของที่ใส่ในกระดาษเป็นเครื่องกัณฑ์ที่มีขนมต่างๆ อาหารแห้ง เช่น ข้าวสาร ปลาแห้ง เนื้อเค็ม และส้มสุกลูกไม้ตามแต่จะหาได้ มักมีกล้วยทั้งเครือ มะพร้าวทั้งทะลาย อ้อยทั้งต้น ตามคตินิยมว่าเป็นของป่าดงที่มีในป่าเขาวงกต ส่วนวัตถุดิบจืดได้แก่ เงินเหรียญติดเทียนซึ่งปักบนเชิงรองพานตั้งไว้ หากมีผู้บริจาคเงินก็ใช้ไม้เล็กๆ คีบธนบัตรปักลงที่เทียนอีกทีหนึ่ง นอกจากนี้ก็ต้องจัดเตรียมเครื่องบูชา กัณฑ์เทศน์ มีเทียนประจำกัณฑ์หนึ่งเล่มขนาดใหญ่พอจุดได้จนเทศน์จบกัณฑ์ปักไว้ข้างอาสนะสงฆ์ เมื่อพระขึ้นธรรมาสน์ เจ้าของกัณฑ์จะยกเครื่องกัณฑ์ขึ้นตั้ง กราบพระผู้จะแสดงเทศนาแล้วจึงจุดเทียนประจำกัณฑ์นี้ เครื่องบูชาอื่นๆ ที่เว้นไม่ได้ก็มีฉัตรธงรูปชายธง รูปเทียนพระคาถา ดอกไม้อย่างละพัน เท่าจำนวนพระคาถา มีผ้าเขียนภาพ ระบายสีหรือปักด้วยไหมเป็นรูปภาพประจำกัณฑ์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ที่เรียกว่า ‘ผ้าพระภฏ’ หรือ ‘ภาพพระภฏ’ มีพานหมากหรือขันใส่หมากพลูไว้ถวายพระด้วย พานหมากหรือ

ชั้นใสมากนี้บางแห่งประดับประดาสวยงามเรียกว่า ‘หมากพนม’ คือ เอาพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น ใสมากพลูจัดเป็นรูปพุ่มประดับด้วยพื้ทอง มะละกอ เครื่องสดแกะสลักประดับด้วยดอกไม้สดก็มีบ้าง สำหรับเทียนพระคาถาพันหนึ่งนั้นจะแบ่งปักบนปากขันสาครทำน้ำมันต์เท่าจำนวนพระคาถาของแต่ละกัณฑ์ มหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์”

เครื่องกัณฑ์เทศน์ที่ถือว่าถูกแบบแผนนั้น กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนิพนธ์เรื่องประเพณีการเทศน์มหาชาติและกล่าวถึงเครื่องกัณฑ์เทศน์ไว้ว่า “เครื่องกัณฑ์นั้นมักมีเครื่องสรรพอาหาร ผลไม้ กับวัตถุปัจจัยคือเงินตราเรตๆ นี้เองและผ้าไตร อันนี้เป็นธรรมเนียมไม่ใคร่ขาด ที่มีเครื่องบริวารอื่นๆ เพิ่มเติมอีกด้วยก็มีมาก บริวารสำหรับมหาชาติที่ถือว่าถูกแบบแผนนั้น มักจัดเป็นจตุปัจจัย เสื้อสาตอาสนะ และไม้กวาด เสื่อย สิว ขวาน อนุโลมในเสนาสนะปัจจัย ยา และเครื่องยาต่างๆ น้ำผึ้ง น้ำตาล อนุโลมในศิลาปัจจัยบริวาร”

ในวรรณคดีเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” กล่าวถึงประเพณีเทศน์มหาชาติไว้อย่างชัดเจนที่สุด ถือเป็นกรณีย์ที่กษัตริย์สำคัญยิ่งด้านวัฒนธรรมและประเพณีไทยแบบชาวบ้าน ใช้ภาษาชาวบ้านซึ่งเข้าใจง่ายและมีความไพเราะด้วยรูปแบบของคำประพันธ์ที่ใช้ เริ่มตั้งแต่บันทึกเกี่ยวกับช่วงเวลาในการจัดเทศน์มหาชาติ และวิธีการดำเนินการ คือ

“อยู่มาปีระกาสัปดาห์	หายกในเมืองสุพรรณนั้น
ถึงเดือนสิบจวนสารทง์ชาวัน	คิดกันจะมีเทศน์ด้วยศรัทธา
พระมหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์	วัดป่าเลไลยก์นั้นวันพระหน้า
ตะปาขาวเฒ่าแก่แข่งกันมา	พร้อมกันนั่งปรกษาที่วัดนั้น”

การปรกษาหรือเริ่มตั้งแต่กำหนดวันจัดงาน การจัดเตรียมสถานที่ การจัดหาเจ้าภาพเพื่อเป็นเจ้าของกัณฑ์แต่ละกัณฑ์ และการจัดเตรียมเครื่องกัณฑ์ไปพร้อมกับเจ้าภาพคนอื่นๆ เป็นต้น

บ้างก็รับทศพรหิมพานต์	บ้างก็รับเอาทานกัณฑ์นั้น
ที่ลูกดกรับชูชกกัณฑ์กลางวัน	ให้ยายศรีประจันกัณฑ์มัทรี
มหाराชพันชาติกัณฑ์กลางคืน	ฟังพระหัวเราะครึกครื้นกันอึงมี
ฉ้อกษัตริย์สงัดเจียบเขียบดี	ตาหมื่นศรีคนแก่แกร็บไป
นางวันรับกัณฑ์จุลพน	เณรอันตึถนดหัดขึ้นใหม่
เทศน์กัณฑ์มหาพนซีตันใจ	ตาไทก็รับไปทันที
วนประเวศน์นั้นท่านวัดแค	เป็นกัณฑ์ของตาแพกัณฑ์ยายคลี
เออ!กัณฑ์หนึ่งใหญ่ให้ใครดี	ยากที่สัปปุรุชจะรับไป
ออเออ! จริงแล้วกัณฑ์กุมาร	ให้เจ้าขรรค์หัวล้านบ้านรั้วใหญ่
นายบุญคุ้มกันไปไว	ถึงขุนช้างยื่นให้ใบฎีกา
จะมีพระมหาชาติสิบสามกัณฑ์	วัดป่าเลไลยก์นั้นวันพระหน้า....

การจัดงานเทศน์มหาชาตินั้นมีเป็นขั้นเป็นตอน ไม่เหมือนงานเทศน์ทั่วไปซึ่งมีธรรมสาส์นก็เทศน์ได้แล้ว แต่เทศน์มหาชาติต้องมีธรรมเนียมปฏิบัติอีกมากมาย ที่สำคัญประการหนึ่งคือผู้นิมนต์พระที่จะเทศน์นั้น ต้องรู้ว่าพระนักเทศน์องค์ใดถนัดหรือมีความชำนาญในการเทศน์กัณฑ์ไหน ซึ่งกว่าจะหาได้ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ก็ต้องใช้เวลาานานพอสมควร เพราะทำนองเทศน์ของแต่ละกัณฑ์นั้นไม่เหมือนกัน ผู้ฟังต้องสังเกตดูว่าเสียงที่ร้อง ทำนองที่ให้ ภาษาที่ใช้ถูกต้องหรือไม่ ทำนองมหาชาติแต่ละกัณฑ์มีความแตกต่างกัน เช่นเดียวกับ ความแตกต่างของเพลงหน้าพาทย์ในแต่ละกัณฑ์ทั้ง ๑๓ เพลง ดังแหล่งประวัติมหาชาติเกี่ยวกับทำนอง ของแต่ละกัณฑ์ดังนี้

“ทั้งสิบสามกัณฑ์ สืบสานทำนอง	สำเนียงเสียงร้องให้เดินสามสาย
อักษรสามหมู่ ควบคู่กันไป	แต่ทำนองใน นั้นว่าต่างกัน
เสียงเล็กเสียงใหญ่ จัดไว้เป็นหมู่	กลอนคี่กลอนคู่ อุโฆษาน
ฟังแล้วสำเร็จ เกิดความสำราญ	เสียงอ่อนเสียงหวาน ร้องให้มีธา”

พระผู้เทศน์มหาชาติ

การเทศน์เวสสันดร มีวิธีเทศน์เป็นทำนองโดยเฉพาะ ดังนั้นสิ่งหนึ่งที่สำคัญที่สุดนอกจากพิธีกรรมแล้ว พระผู้เทศน์จะต้องได้รับการฝึกอบรมศึกษาต่อท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางนี้เป็นพิเศษ จะต้องมิรู้มิรู้และได้รับการฝึกฝนการเทศน์เป็นอย่างดี เพราะการเทศน์มหาชาติไม่ใช่เรื่องง่ายนักที่ใครๆ ก็จะทำได้ ซึ่งต้องได้รับการอบรมบ่มเพาะจากแหล่งวิชาการเทศน์ที่มีหลักสูตรการเรียนการสอนที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ และประเพณี

พระเทพโสมถ์ เจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร อธิบายเรื่องหลักสูตรวิชาการเทศน์ว่า มีตั้งแต่ การให้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการเทศน์ หลักการและวิธีการเทศน์ จรรยานักเทศน์ การวิเคราะห์หลักธรรม พุทธศาสนสุภาษิต ปฏิภาณกับการเทศน์ ศิลปะการใช้อุปมาและสาธก ภาษาไทย-ภาษาธรรม เทศน์ได้-เทศน์เป็นธรรมประยุกต์ วิธีการสร้างอารมณ์ขึ้น สาธิตการเทศน์มหาชาติ และสาธิตการเทศน์ปฐก ๒ ธรรมสาส์น ซึ่งหลักสูตรทั้งหมดใช้ระยะเวลาในการอบรม ๕๒ ชั่วโมงทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ซึ่งนอกจาก หลักสูตรต่างๆ ที่กล่าวแล้ว ยังมีการสอนเทคนิคในการเทศน์ อาทิ การวางตัวเวลาขึ้นแสดงธรรม การขึ้น ธรรมสาส์น การให้ศีล รวมทั้งคำถวายพระพรเทศนาแด่พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งพระนักเทศน์จะต้องเรียนรู้ ทั้งหมดที่กล่าวมาขึ้นต้นเป็นเพียงบางส่วนเท่านั้น แต่การที่จะเป็นพระนักเทศน์ที่มีฝีมือลายมือดีนั้นจะต้อง ผ่านการสั่งสมประสบการณ์และได้รับการอบรมอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการและตามหลักพระพุทธ ศาสนาด้วย

ด้านคุณสมบัติของพระนักเทศน์จะประกอบด้วย ๑. มีศาสตร์ คือ มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องที่จะ เทศน์ ๒. มีศิลป์ คือมีศิลปะในการแสดง ๓. มีเสียง เพราะการเทศน์มหาชาติเป็นการ “ใช้อารมณ์ผสม ภาษา” ผู้เทศน์จึงต้องมีพรสวรรค์ คือ เสียงต้องดีตลอดกัณฑ์ และต้องเข้าใจทำนองรวมทั้งจับทำนอง การเทศน์ได้อย่างเหมาะสมด้วย

อย่างไรก็ตามการเทศน์มหาชาติ นับวันยิ่งจะหาฟังได้ยาก มีพระสนใจกันน้อย เนื่องจากการเทศน์ที่ยากและไม่มีหลักสูตรที่มีการเปิดสอนอย่างแพร่หลาย แหล่งที่ขึ้นชื่อว่าเป็นสถานที่ผลิตพระนักเทศน์มากที่สุด ก็คือวัดประยุรวงศาวาสวรวิหารซึ่งเป็นวัดที่มีการเปิดหลักสูตรวิชาการเทศน์ ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๒๑ ถึงปัจจุบัน มีการอบรมไปแล้วกว่า ๑๓ รุ่น ผลิตพระนักเทศน์ออกไปเผยแพร่หลักธรรมคำสั่งสอน แล้วถึง ๓,๖๓๒ รูป

วิธีการเทศน์มหาชาติ

เดิมการเทศน์มหาชาติเริ่มจากการเทศน์คาถาพันแล้วต่อด้วยการเทศน์แบบเรียงกัณฑ์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ รูปแบบวิธีการเทศน์อาจแบ่งได้ดังนี้

๑. การเทศน์คาถาพัน เป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนปัจจุบันนิยมจัดให้มีขึ้นก่อนการเทศน์ในรูปแบบอื่นๆ เป็นการเทศน์ด้วยภาษาบาลีล้วนๆ เรียงกันไปทั้ง ๑๓ กัณฑ์ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์ แต่มีทำนองแตกต่างกันไปตามลักษณะการวางครุ-ลหุนอกบังคับต่างกัน ทำให้มีลีลาทางฉันท์ทำนองสรภัญญะต่างกันไป

๒. การเทศน์แบบร่ายยาว เริ่มด้วยการเทศน์คาถาพันแล้วต่อด้วยการเทศน์กัณฑ์แรกคือกัณฑ์ทศพร เริ่มตั้งแต่ทำนองจุมณียบท แล้วดำเนินเรื่องด้วยการเทศน์ทำนองขึ้นและทำนองเดินสลับไปจนจบกัณฑ์แล้วต่อด้วยกัณฑ์หิมพานต์เรื่อยไปจนครบ ๑๓ กัณฑ์ เรียงกันไป โดยแบ่งเวลาตามจำนวนความสั้นยาวของคาถาแต่ละกัณฑ์ว่าจะต้องใช้เวลามากน้อยเท่าใด ทำนองที่ใช้เทศน์มักใช้ทำนองหลวงหรือแหลใน ซึ่งจะมีความแตกต่างกันทั้ง ๑๓ กัณฑ์ การเทศน์เรียงกันนี้มีพระธรรมกถึกเทศน์ประจำแต่ละกัณฑ์รวม ๑๓ รูป เท่ากับจำนวนกัณฑ์

๓. การเทศน์แบบประยุกต์ คือการนำเนื้อเรื่องทั้ง ๑๓ กัณฑ์ มาย่อรวมกันให้ใช้เวลาในการเทศน์น้อยที่สุด วิธีการเทศน์ใช้เล่าเรื่องเป็นหลัก ไม่นิยมใช้ทำนองจุมณียบท ทำนองขึ้น หรือทำนองเดิน มีพระธรรมกถึก ๒-๓ รูป สลับกันเทศน์เนื้อเรื่องทั้งหมด ซึ่งประพันธ์ด้วยคำกลอน ทำนองที่ใช้เน้นทำนองราชภู่ หรือแหลนอก

๔. การเทศน์ทรงเครื่องหรือบุคลาธิษฐาน มีลักษณะรูปแบบเหมือนการเทศน์ประยุกต์ คือใช้เวลาในการเทศน์น้อย มีพระธรรมกถึกเป็นผู้เทศน์และมีตัวละครเช่น ชูชก กัณฑ์มหาชาติ พระนางมัทรี เป็นต้น มาแสดงประกอบด้วย เช่น กัณฑ์กุมาริตอนกัณฑ์มหาชาติ ถูกชูชกเขียนตี หรือ กัณฑ์มัทรี ตอนพระนางมัทรีตามหากัณฑ์มหาชาติ และกัณฑ์มหาราชตอนเรียกค่าไถ่ตัวสองกุมาร เป็นต้น และมีการบรรเลงดนตรีประกอบเหมือนการแสดงลิเก

ในปัจจุบันนี้การเทศน์มหาชาติแบ่งเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. มหาชาติประยุกต์ ใช้คำศัพท์ที่ฟังง่าย สนุกสนาน ผู้ฟังฟังรู้เรื่อง เข้าใจ ได้สาระ ไม่วงไม่น่าเบื่อหน่ายและประหยัดเวลาในการแสดง

๒. มหาชาติทรงเครื่อง มีลักษณะเป็นการถามตอบบูชา-วิสาขนา แบ่งเป็น ๓ ลักษณะได้แก่ มีการบูชา-วิสาขนา ถาม-ตอบ ในเรื่องที่เทศน์มีการสมมติหน้าที่ เช่น องค์โน้นเป็นพระเวสสันดร องค์นี้เป็นพระนางมัทรี เป็นต้น ในการเทศน์มีทั้งแหล่ นอก แหล่ใน มิใช่ว่าแต่ทำนองประจำกัณฑ์เท่านั้น

๓. มหาชาติทางเครื่อง ซึ่งเป็นการเทศน์ที่มีการแสดงประกอบ ที่เรียกว่าเป็นบุคคาธิฐาน มีแต่ฆราวาสล้วนๆ เช่น เอาชุกมาออกฉาก แต่ปัจจุบันชาวบ้านนิยมมหาภิเษมาแสดง แล้วนิมนต์พระมาเทศน์ประกอบ

เทศน์มหาชาติ มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ รวม ๑,๐๐๐ คาถา การเทศน์มหาชาติเป็นการเทศน์ที่น่าฟังมาก เพราะถ้อยคำที่เป็นทำนองคล้องจองกันและความไพเราะของปีพาทย์ที่บรรเลงประจำกัณฑ์ เป็นบุญพิธีที่นิยมกันทุกภาคของประเทศไทย การเทศน์ทุกกัณฑ์จะมีผู้เป็นเจ้าของกัณฑ์เทศน์ถวาย เมื่อพระที่ตนรับกัณฑ์เทศน์ขึ้นเทศน์ เจ้าภาพจะจุดเทียนบูชาคาถา หว่านข้าวตอกข้าวสาร การเทศน์ในสมัยก่อน พระเจ้าของกัณฑ์จะอ่านจากอักษรธรรม ซึ่งจารลงบนใบลานเป็นแผ่นยาว คำว่า “จาร” มาจากภาษาเขมร แปลว่าการเขียนด้วยเหล็กแหลมบนใบลาน แต่ปัจจุบันจะนิยมพิมพ์ลงบนใบลานเป็นตัวหนังสือไทยปัจจุบัน เป็นเรื่องราวในแต่ละกัณฑ์ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกสำหรับพระรุ่นใหม่ เมื่อจบกัณฑ์จะตั้งข้อมเป็นสัญญาณการเป็นเจ้าของกัณฑ์ในหมู่บ้านในชนบทอาจแบ่งเจ้าภาพเป็นคุ้ม ก่อนเทศน์จะมีการบอกบุญและแจกกัณฑ์เทศน์ไปยังหมู่บ้านต่างที่ใกล้เคียงวัด ตามแต่จะมีใครต้องการเป็นเจ้าของบ้าง เจ้าภาพก็จะจัดการจองและไปจับสลากกัณฑ์ที่ตนเองจะเป็นเจ้าภาพพร้อมทั้งบอกความประสงค์ว่าต้องการให้พระสงฆ์องค์ใดในวัดขึ้นเทศน์ (ซึ่งส่วนใหญ่ผู้จอง คือโยมอุปฐากของพระที่บวชในขณะนั้นนั่นเอง)

เจ้าของกัณฑ์มักจะประกวดกันในการจัดเครื่องบูชา เมื่อเทศน์จบกัณฑ์หนึ่งๆ ระนาด ข้อง กลอง จะบรรเลงเป็นการบอกกล่าวว่าจะจบแล้ว พระภิกษุที่ขึ้นเทศน์กัณฑ์นั้นๆ ก็จะได้รับเครื่องกัณฑ์เทศน์ตามที่มีผู้เป็นเจ้าของกัณฑ์นำมาถวาย ผู้ได้รับกัณฑ์ไหนก็ถวายพานเครื่องกัณฑ์นั้น เครื่องกัณฑ์ประกอบด้วย ข้าวสาร (ชาวบ้านที่มาร่วมฟัง จะมาตักใส่ด้วย) อาหารแห้ง สารพัดโดยมีต้นกล้วย ตั้งกลางอ่างเครื่องกัณฑ์ ปักธงสีซึ่งเรียกว่า “ธงพระคาถา” และ “ต้นธงติดกัณฑ์เทศน์” ซึ่งคือต้นกล้วยมีไม้เสียบเงิน (เหมือนต้นผ้าป่า) หรือเครื่องถวายต่างๆ ดอกไม้ธูปเทียนสำหรับถวายพระนั้นจัดเป็นชุดตามจำนวนพระคาถาในกัณฑ์ที่เป็นเจ้าของ การถวายเครื่องกัณฑ์ก็จะมีไปตามปกติ ยกเว้น “กัณฑ์หลอน” คือกัณฑ์ที่มีได้มีผู้จองไว้กับวัด ผู้ประสงค์จะเป็นเจ้าภาพมาทันกัณฑ์ใด พระภิกษุหรือสามเณรกำลังเทศน์ก็จะรับถวายกัณฑ์นั้น ชาวบ้านก็จะมาร่วมกันฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดก ตั้งแต่กัณฑ์แรก คือกัณฑ์ทศพร เรื่อยไปจนจบครบกัณฑ์สุดท้าย ซึ่งคนที่เป็นเจ้าภาพกัณฑ์ต้น ๆ ก็จะฟังจนจบไม่ไปไหน

ในการฟังเทศน์มหาชาตินี้ องค์พระธรรมภิกษุผู้แสดงธรรมจะใช้กระแสเสียงเป็นทำนองอันไพเราะต่างๆ เป็นที่ครึกครื้นรื่นเริง ทำให้ผู้ที่สดับฟังเกิดศรัทธา เกิดความปิติซาบซึ้งใจ ได้ทั้งความรู้ความรื่นรมย์เป็นที่ชื่นชอบของคนทั่วไป จึงมักมีผู้ทำทานบริจาคเป็นอันมาก

ทำนองเทศน์มหาชาติ

ทำนองที่ใช้ในการเทศน์มี ๒ ลักษณะ คือ **เทศน์มหาชาติทำนองหลวงและเทศน์มหาชาติทำนองราษฎร์** ภาษาชาวบ้านเรียกทำนองหลวงว่า “**แหล่ใน**” หมายถึงทำนองเทศน์ที่เป็นทำนองหลวงหรือทำนองในทั้งเนื้อเรื่องที่เทศน์อยู่ในหนังสือที่ยอมรับกัน เช่นเนื้อความในหนังสือมหาชาติฉบับวชิรญาณหรือฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ และชาวบ้านเรียกทำนองราษฎร์หรือทำนองนอกว่า “**แหล่นอก**” หมายถึงทำนองเทศน์ที่ใช้ไม่ใช่ทำนองของหลวง

คำว่า “**แหล่**” มาจากคำว่า “**แล นั้นแล นี้แล**” เป็นคำที่กวีใช้เมื่อจบความหรือใช้เป็นคำลงท้ายของทุกกัณฑ์ และใช้ในความหมายว่า “**เทศน์ กัณฑ์ ตอน และทำนอง**” ด้วย เช่น แหล่กัณฑ์ชูชก หมายความว่า พระธรรมกถึกเทศน์กัณฑ์ชูชก หรือถ้าพูดว่า แหล่ชูชก จะหมายถึงกัณฑ์ชูชก ถ้าใช้ความหมายที่แปลว่าตอน ซึ่งก็คือเนื้อเรื่องย่อที่แบ่งไว้แต่ละกัณฑ์ เช่นกัณฑ์มหาพนมี ๖ ตอน ก็เรียกว่า ๖ แหล่ ได้แก่ แหล่ต้น-ชูชกพบพระอัจจุตฤณี ๒.แหล่ฤๅษีชี้ทางให้ชูชก ๓.แหล่ฤๅษีพรรณนาเขา ๔.แหล่ฤๅษีพรรณนาสระ ๕.แหล่ฤๅษีพรรณนาราชสีห์และสัตว์ป่า ๖.แหล่ส่ง ส่วนแหล่ในความหมายที่แปลว่าทำนองนั้นหมายถึงเสียงสูงๆ ต่ำๆ สลับกันไป

แหล่นอก เป็นการแหล่ที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับเรื่องมหาชาติและนอกเรื่องมหาชาติ เป็นการเทศน์เพิ่มเติมเข้ามาตามบทที่แต่งเสริมในภายหลัง ทำนองที่แต่งขึ้นมาใหม่เป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนหกหรือกลอนแปด แหล่อกที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับเรื่องมหาชาติ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “**แหล่เทียบเนื้อ**” เช่น ในกัณฑ์ทานกัณฑ์มีแหล่หญิงหม้าย กัณฑ์วนปเวสน์ มีแหล่สีกษัตริย์เดินดง กัณฑ์ชูชกมีแหล่ขอทาน กัณฑ์มหาพน มีแหล่พาชมนก ชมเขา กัณฑ์มัทรี มีแหล่มัทรีสลับ กัณฑ์มหาธาต มีแหล่ขับกล่อม แหล่ไถ่กัณฑ์หา-ชาติ แหล่บายศรีสู่ขวัญ ฯลฯ

แหล่อกที่มีเนื้อความนอกเรื่องมหาชาติ เป็นแหล่ที่พระผู้เทศน์เห็นว่าควรแหล่มีความถนัดต้องการสอดแทรกธรรมะสอนใจเข้าไปในเรื่งนั้นๆ เช่น แหล่ลูกกตัญญู แหล่กาเหว่า แหล่สุวรรณสาม แหล่พระเตมีย์ใบ ฯลฯ ทำนองแหล่อก ดังกล่าวนี้ เรียกกันทั่วไปในหมู่นักฟังเทศน์มหาชาติว่า “**แหล่ตลาด**”

ทำนองพระครูวินัยธร มานพ กนต์ลีโล ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน เขียนหนังสือเรื่องเล่าความตามแหล่ในมหาเวสสันดรชาดกไว้ ทำให้รู้ว่ามีแหล่ชื่อต่างๆ เป็นจำนวนมากได้แก่

กัณฑ์ทศพร มี ๘ แหล่ คือ แหล่พระพุทธปรารถเรื่องมหาเวสสันดรชาดก แหล่มูลเหตุที่พระองค์ทรงแสดงเทศนาเวสสันดร แหล่อดีตนิทานของเวสสันดรชาดก แหล่พระนางมุตติเป็นมเหสีพระอินทร์ แหล่พระนางมุตติจะจืดจากดาวดึงส์ แหล่พระนางมุตติขอพระอินทร์ ๑๐ ประการ แหล่พระอินทร์ประสาทพรแก่พระนางมุตติ และแหล่ส่งท้ายกัณฑ์

กัณฑ์หิมพานต์ มี ๑๔ แหล่ ได้แก่ แหล่พระนางมุตติจืดมาเป็นมเหสีพระเจ้ากรุงสุยชัย แหล่พระนางมุตติเสด็จประพาสพระนคร แหล่พระเวสสันดรประสูติ แหล่พระเวสสันดรตั้งใจบริจาคทาน แหล่พระเวสสันดรอภิเษกกับพระนางมัทรี แหล่เมืองกลิงคราษฎร์เกิดทุพภิกขภัย แหล่พระเวสสันดรเสด็จประพาสโรงงาน แหล่พราหมณ์แปดนายชาวเมืองกลิงคราษฎร์ทูลขอช้าง แหล่ชาวเมืองกล่าวโทษพระเวสสันดร แหล่พระเจ้า

กรุงสกุขัยสั่งให้เนรเทศพระเวสสันดร แห่พระเวสสันดรลาพระนางมัทรี แห่พระนางมัทรีขอตามเสด็จ
พระเวสสันดร แห่พระนางมัทรีทูลพรรณนาป่าหิมพานต์ แห่ส่งท้ายกัณฑ์หิมพานต์

กัณฑ์ทานกัณฑ์ มี ๑๓ แห่ ได้แก่ แห่พระนางผุสดีรำพึง แห่พระนางผุสดีเยี่ยมพระเวสสันดร
แห่พระนางผุสดีทูลขอโทษ แห่พระนางผุสดีครวญแห่ให้นักสนมโคกเศร้า แห่พระเวสสันดรบำเพ็ญ
สัตตสคกมหาทาน แห่พระเวสสันดรทูลลาพระเจ้ากรุงสกุขัยแห่พระเจ้ากรุงสกุขัยห้ามพระนางมัทรี
แห่พระนางมัทรีพรรณนาโทษของหญิงม่าย แห่พระนางมัทรีตัดพ้อพระเจ้ากรุงสกุขัย แห่พระเจ้า
กรุงสกุขัยอาลัยพระชาติและพระกัณฑ์ แห่พระเวสสันดรทูลลาพระนางผุสดี แห่พระเวสสันดรสั่งเมือง

กัณฑ์วนปเวสน์ (วนประเวศน์) มี ๙ แห่ คือ แห่ต้น แห่พระเวสสันดรชวนสองกุมารชมดง
แห่ชาวเมืองเจตราชูร์ต้อนรับพระเวสสันดร แห่พระเวสสันดรไม่ยอมอยู่เมืองเจตราชูร์ แห่กษัตริย์
เจตราชูร์ส่งพระเวสสันดร แห่กษัตริย์เจตราชูร์ชี้ทางไปเขาวงกต แห่กษัตริย์เจตราชูร์ให้พราน
เจตบุตรรักษาด่าน แห่สี่กษัตริย์ผนวชที่เขาวงกต แห่ส่งท้ายกัณฑ์

กัณฑ์ชุกก มี ๑๗ แห่ ได้แก่ แห่ต้น แห่ชุกกทวงทอง แห่ชุกกขมโณมนางอมิตตดา แห่นาง
อมิตตดาปฏิบัติชุกก แห่พรานหมณตีเมีย แห่นางพรานหมณคิดขับไล่นางอมิตตดา แห่เยี่ยมอมิตตดาทำน้ำ
แห่นางอมิตตดาตัดพ้อชุกก แห่เทวดาตลใจ แห่ชุกกรับอาสา แห่อมิตตดาจัดเสบียงให้ชุกกซ่อมบ้าน
ชุกกสอนนางอมิตตดา แห่ชุกกแต่งตัวและสิ่งเรือน แห่ชุกกพรรณนาคุณพระเวสสันดร แห่พรานเจต
บุตรพบชุกก แห่ชุกกลวงพรานเจตบุตร แห่พรานเจตบุตรต้อนรับชุกก แห่ส่งท้ายกัณฑ์ชุกก

กัณฑ์จุลพน มี ๖ แห่ คือ แห่ทำความฝัน แห่พรานเจตบุตรพรรณนาเขา แห่พรานเจตบุตร
พรรณนาไม้ แห่พรานเจตบุตรพรรณนาสระ แห่ชุกกขอใจพรานเจตบุตร แห่ส่งท้ายกัณฑ์

กัณฑ์มหาพน มี ๖ แห่ ได้แก่ แห่ต้น แห่พระฤๅษีชี้ทางให้ชุกก แห่พรรณนาเขาแห่พระฤๅษี
พรรณนาสระ แห่พระฤๅษีพรรณนาราชสีห์และสัตว์ป่า แห่ส่งท้ายกัณฑ์มหาพน

กัณฑ์กุมารมี ๒๒ แห่ คือ แห่ต้น แห่พระนางมัทรีฝัน แห่พระนางมัทรีขอให้พระเวสสันดร
ทำนายฝัน แห่พระเวสสันดรทำนายฝันและพระนางมัทรีปลุกสองกุมาร แห่ชุกกเข้าพระอาศรม
แห่พระเวสสันดรต้อนรับชุกก แห่ชุกกทูลขอสองกุมาร แห่พระเวสสันดรขอให้ชุกกรอทำพระมัทรี
แห่พระเวสสันดรขอให้ชุกกพาสองกุมารไปหาพระเจ้าปู่ แห่สองกุมารหนีไปซ่อนอยู่ในสระบัว แห่ชุกก
ตัดพ้อพระเวสสันดร แห่พระเวสสันดรตามหาสองกุมาร แห่พระเวสสันดรเรียกสองกุมาร แห่พระเวสสันดร
บริจาตสองกุมารให้เป็นทาน แห่อัศจรรย์ในปิยบุตรทานของพระเวสสันดร แห่พระชาติวิงวอนพระเวสสันดร
แห่พระชาติปรับทุกข์กับพระกัณฑ์ แห่พระเวสสันดรหวนไหวด้วยวิตกถึงสองกุมาร แห่พระชาติทูลลา
แห่พระกัณฑ์ทูลลา แห่พระเวสสันดรฟังทูลลาหรือแห่ลำดับสองกุมาร แห่ชาติกัณฑ์นางมัทรีหรือ
แห่ประกาศเทวดา

กัณฑ์มัทรีมี ๑๓ แห่ ได้แก่ แห่ทำความฝัน แห่เทวดาจำแลงมาขวางทางพระนางมัทรี
แห่พระนางมัทรีขอหนทาง แห่พระนางมัทรีกลับถึงพระอาศรม แห่พระนางมัทรีทูลถามพระเวสสันดร
แห่พระเวสสันดรตัดพ้อพระนางมัทรี แห่พระนางมัทรีทูลตอบการพ้อ แห่พระนางมัทรีครวญที่ต้นหญ้า

เหล่าพระนางมัทรีสลบ เหล่าพระเวสสันดรกำสรดถึงพระนางมัทรี เหล่าพระนางมัทรีพิน เหล่าพระนางมัทรี
อนุโมทนาทาน เหล่าส่งท้ายกัณฑ์มัทรี

กัณฑ์สักกบรรพ มี ๑๓ แห่ง คือ แผล่ตัน ท้าวสักกรินทร์รำพึง เหล่าพระอินทร์แปลงร่างมาเฝ้า
พระเวสสันดร เหล่าพระอินทร์แปลงทูลขอพระนางมัทรี เหล่าพระเวสสันดรยกพระนางมัทรีให้เป็นทาน
เหล่าอัศจรรย์ในการบริจาคทาน เหล่าพระนางมัทรีอนุโมทนาทาน เหล่าพระอินทร์แปลงอนุโมทนาทาน
เหล่าพระอินทร์ดำริว่าจะคืนพระนางมัทรี เหล่าพระอินทร์ถวายพระนางมัทรีคืน เหล่าพระเวสสันดรดำริ
ขอพรจากพระอินทร์ เหล่าพระเวสสันดรขอพร ๘ ประการ เหล่าพระอินทร์ประสาท เหล่าส่งท้ายกัณฑ์
สักกบรรพ

กัณฑ์มหาราช มี ๑๕ แห่ง ได้แก่ แผล่ความตัน แผล่เท้าความ แผล่สุริเยแผล่กล่อม แผล่ชุก
พากัณฑ์หาสิทธิลงเข้าเมือง แผล่ประโคม แผล่พระเจ้ากรุงสุยชัยชมโฉมสองกุมาร แผล่สั่งอำมาตย์จับชุก
แผล่ชุกทูลความ แผล่พระเจ้ากรุงสุยชัยไถ่สองกุมาร แผล่แกะบายศรีหรือแผล่สมโภชสองกุมาร
แผล่พระชาติทูลสาร แผล่พระเจ้ากรุงสุยชัยสั่งให้จัดพล แผล่ชุกตาย แผล่ยกพล

กัณฑ์ฉกษัตริย์ มี ๖ แห่ง คือ แผล่ความตัน แผล่พระเวสสันดรมองเห็นกองทัพ เหล่าพระนางมัทรี
ทูลให้พระเวสสันดรเบาพระทัยคลายวิตก แผล่พระเจ้ากรุงสุยชัยพบพระเวสสันดร แผล่หกษัตริย์สลบ
แผล่ชาวพระนครสี่พีเชิญพระเวสสันดรให้สึกจากเทศกษี

กัณฑ์นครกัณฑ์ มี ๑๐ แห่ง ได้แก่ แผล่พระเจ้ากรุงสุยชัยและประชาชนเชิญให้พระเวสสันดรสึก
จากเทศกษี แผล่พระเวสสันดรสั่งอาศรม แผล่ราชาภิเษกพระเวสสันดร เหล่าพระนางมัทรีสโมสรด้วย
สองกุมาร แผล่พระนางมุสดีประทานภูษาอาภรณ์และเครื่องประดับแก่พระนางมัทรี แผล่สัตว์ครวญ
อาลัยพระเวสสันดร แผล่กษัตริย์กลับจากเขาวงกต แผล่หกษัตริย์เข้าพระนคร แผล่ที่สุดของเรื่อง
พระเวสสันดร และแผล่ประชุมชาดก

มหาชาติทำนองราชบุรุษหรือแผล่ตอนนี้นิยมเทศน์ด้วยทำนองพรต และทำนองพา ทำนองพรต
เป็นทำนองที่ปรับเข้าได้กับเนื้อเรื่องทุกประเภท เหมาะกับอารมณ์ของเรื่องและนิสัยของตัวละคร ทำให้
ผู้ฟังมีอารมณ์คล้อยตามผู้แผล่ได้ทำนองพานิยมเทศน์เกี่ยวกับการชมสิ่งต่างๆ เช่น ชมนก ชมไม้ ชมภูเขา
ชมธรรมชาติ ห้วย หนอง คลอง บึง เป็นต้น เป็นเนื้อความที่แต่งขึ้นมาใหม่ ทำนองเทศน์ไม่เหมือนกับ
ทำนองหลวงที่มีแบบแผนการเทศน์มาแต่สมัยโบราณ

การเทศน์มหาชาติทำนองหลวงมีระเบียบว่าทำนองประจำกัณฑ์ซึ่งแตกต่างกันทั้ง ๑๓ กัณฑ์นั้น
ในการเทศน์กัณฑ์หนึ่งๆ จะมีทำนองแม่บทที่ใช้ประจำอยู่ ๓ ทำนองคือ ทำนองจุนฉิยบท ทำนองเดิน
และทำนองขึ้น แต่ยังมีทำนองอื่นๆ ที่ใช้ในบางกัณฑ์ ได้แก่ทำนองธรรมวัตร ทำนองย้าย ทำนองเดิน
 เป็นต้น

ทำนองจุนฉิยบท เป็นบทบาลีเล็กน้อยที่ยกขึ้นแสดงก่อนเนื้อความ จุนฉิยบทในเทศน์มหาชาติ
เป็นบทบาลีนำอยู่ส่วนแรกของแต่ละกัณฑ์ และจะเทศน์เพียงครั้งเดียวในกัณฑ์หนึ่งๆ คือ เมื่อพระธรรมกถึก
ว่านโม ๓ จบแล้วก็จะเริ่มเทศน์จุนฉิยบทก่อน ส่วนทำนองเดินนั้นหมายถึงทำนองที่ใช้บรรยายเนื้อความ

ทุกๆ ไปในเรื่องแต่กัณฑ์ใช้เสียงธรรมดา เวลาเทศน์มีความกระชับ **ทำนองเดิน**นี้ใช้เทศน์สลับอยู่กับ **ทำนองขึ้น**ตามแต่การดำเนินเรื่อง สำหรับ**ทำนองขึ้น**นั้นหมายถึงทำนองที่ตัวละครพูดเจรจาโต้ตอบกัน เช่น พระเวสสันดรกับพระนางมัทรี พระนางมัทรีตรัสกับกัณฑ์มหา-ชาลี เป็นต้น การใช้เสียงจะมีระดับเสียงสูงกว่า **ทำนองเดิน** เวลาเทศน์จะเน้นเสียง **ทำนองขึ้น** จึงมีลีลาการเทศน์ที่ช้ากว่าทำนองเดินใช้เทศน์ทำนองขึ้นสลับกับ**ทำนองเดิน**ทั้ง**ทำนองขึ้น**และ**ทำนองเดิน**มีลักษณะเป็นร่ายยาว เมื่อเปรียบเทียบกับ การพากย์และเจรจาของการแสดงโขนแล้ว พระมหาละเอียดอธิบายไว้ว่า**ทำนองเดิน**มีลักษณะเหมือนกับการพากย์โขนคือบรรยายเนื้อเรื่องต่างๆ ไป ในขณะที่**ทำนองขึ้น**มีลักษณะเหมือนการเจรจาของโขน

ทำนองอื่นๆ ที่ใช้ก็มี **ทำนองธรรมวัตร** ซึ่งมีลักษณะเหมือนการพูดปกติทั่วไป เพียงแต่มีจังหวะและแบ่งวรรคตอนใช้ในการเล่าเนื้อเรื่องที่เกิดในอดีตและอนาคตพบอยู่เฉพาะกัณฑ์ทศพรตอนต้นและกัณฑ์นครกัณฑ์ตอนท้าย คือก่อนที่จะเทศน์มหาชาติพระพุทธรเจ้าได้เล่าย้อนอดีตถึงมูลเหตุ และเมื่อเทศน์เรื่องมหาชาติจบก็จะกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของพระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณฑ์มหา-ชาลี และบุคคลอื่นๆ

ทำนองย้าย ใช้สำหรับพรรณนาการชมสิ่งต่างๆ เช่น ชมเครื่องแก้วแหวนเงินทอง ชมม้า ชมรถ ทำนองย้ายนี้ใช้ในกัณฑ์หิมพานต์ ส่วนทำนองเดิน เป็นทำนองที่มีลักษณะเฉพาะของการเทศน์กัณฑ์มหาราช ซึ่งหมายถึง**ทำนองขึ้น**นั่นเอง แต่นิยมเรียกว่า**ทำนองเดิน**

การบรรเลงปี่พาทย์ในงานเทศน์มหาชาติ

การมีปี่พาทย์มาประกอบการเทศน์มหาชาตินั้น อาจารย์มนตรี ตราโมท (๒๔๙๕:๓๕-๓๗) กล่าวว่า “ประเพณีการมีปี่พาทย์บรรเลงประกอบพิธีสงฆ์นี้ดูเหมือนว่าจะมีมาตั้งแต่ศักราชบรรพ์ พิธีกรรมใดที่ฆราวาสประกอบขึ้นโดยต้องมีพระสงฆ์ร่วมด้วย พิธีกรรมนั้นก็มักจะต้องมีดุริยางคดนตรีประกอบเป็นเครื่องประกอบด้วยเสมอและยังเป็นการมีเทศน์มหาชาติ อันถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุดของการแสดงธรรม สิ่งใดที่จะถวายเป็นธรรมบูชาให้มหิพารยิ่งขึ้นเพียงใด ก็พยายามที่จะนำมาเฉลิมฉลองสมโภชบูชาให้ครบถ้วนทุกประการ ดังนั้นปี่พาทย์จึงเป็นสิ่งหนึ่งที่จะพึงมีประกอบเป็นเครื่องประกอบกุศลกรรมอันยิ่งใหญ่นี้ แต่ที่จริงดุริยางค์เป็นเครื่องจรรโลงใจด้วยเสียงของศิลปะเพื่อสนับสนุนศรัทธาปสาทะให้โน้มน้อมบังเกิดความปิติซาบซ่านรวดเร็วขึ้นเท่านั้น...”

การบรรเลงปี่พาทย์นั้น นอกจากจะมีการโหมโรงอันเป็นประเพณีที่ต้องมีแล้วเมื่อพระขึ้นธรรมมาสน์เทศน์ปี่พาทย์จะบรรเลงเพลงสาธุการ เพื่อบูชาพระรัตนตรัยและอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงมายังโรงพิธีเพื่อฟังพระธรรมเทศนา และเมื่อพระเทศน์จบเรื่องลำดับไปทุกๆ กัณฑ์ ก็ต้องบรรเลงเพลงประจำกัณฑ์ตามจุดเด่นแห่งท้องเรื่องของกัณฑ์นั้นๆ ประเพณีบรรเลงปี่พาทย์เรียงลำดับกัณฑ์เทศน์มหาชาตินี้น่าจะมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา พร้อมๆ กับการแต่งมหาชาติคำหลวงในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถหรือสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ดังโคลงบาทสามของผู้มีนาม “รัตน” ว่า“บทหนึ่งประโคนคำหนึ่ง นัมนา” กัณฑ์จดหมายเหตุที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้มีการเทศน์มหาชาติ และมีพระบรมวงศานุวงศ์

เป็นเจ้าของกัณฑ์มีความตอนหนึ่งกล่าวว่า “ครั้งจบลงกัณฑ์ใด ก็ศรัทธาสมโภชบูชา เสี่ยงก้องโกลาหล มโหรีปี่พาทย์ กลองแขก แตรสังข์ทั้งพระคาถาพันและเรียงกัณฑ์” ซึ่งจะเห็นได้ว่าถ้าเป็นพระราชพิธีหลวง จะมีเครื่องประโคมจนถึงแตรสังข์อันถือเป็นเครื่องประโคมอย่างสูงด้วย ประเพณีประโคมเช่นนี้เข้าใจว่า ได้สืบแบบแผนมาจากกรุงศรีอยุธยา

เพลงที่บรรเลงประกอบเทศน์มหาชาตินั้น โบราณจารย์ได้กำหนดเพลงที่เหมาะสมไว้เป็นแบบแผน เจ้าของกัณฑ์ เมื่อได้ยินก็สามารถรู้ว่าถึงกัณฑ์ใด หรือจบกัณฑ์ใดแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ได้ทรงประทานเพลงปี่พาทย์ (พิณพาทย์) ประจำกัณฑ์อย่างแบบหลวงไว้ ครบ ๑๓ กัณฑ์ คือ

๑. กัณฑ์ทศพร	เพลงสาธุการ
พระนางมุสดีพระมเหสีพระอินทร์ทูลขอพร ๑๐ ประการ	
๒. กัณฑ์หิมพานต์	เพลงดวงพระธาตุ
โศภนพราหมณ์เอาหนานางดวงพระธาตุแจกจ่ายกษัตริย์ เป็นเพลงฉิ่งบรรเลงโดยใช้ตะโพนกลอง ประกอบจังหวะจุดเด่นของกัณฑ์อยู่ที่การประทานช้างปัจจัยนาเคนทร์	
๓. กัณฑ์ทานกัณฑ์	เพลงพญาโศก
พระนางมุสดีเข้าไปกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษก็ไม่โปรดให้ พระนางและพระสนม คร่ำครวญ	
๔. กัณฑ์วนปเวสน์	เพลงพญาเดิน
สักขัตริย์เสด็จดำเนินไปเขาวงกต	
๕. กัณฑ์ชูชก	เพลงเช่นเหล่า
ใช้ประกอบอากัปภิกิริยากินเลี้ยงและมีการตีมสุราเมามาย หรืออาการเดินโซเซ	
๖. กัณฑ์จุลพน	เพลงรวิสามลา หรือคูกุพาทย์
ใช้ประกอบการแผลงฤทธิ์หรือการกระทำพิลึกพิลั่นต่าง ๆ	
๗. กัณฑ์มหาพน	เพลงเชิดกลอง
พระอัจจุตฤ ษีชี้ทางให้ชูชกเดินทาง	
๘. กัณฑ์กุมาร	เพลงโอด สลับกับ เชิดฉิ่ง
ชูชกเมียนตีสองกุมารขณะพาเดินทาง	
๙. กัณฑ์มัทรี	เพลงทยอยโอด
พระนางมัทรีตามหาสองกุมารจนสลบลง	
๑๐. กัณฑ์สักกบรรพ	เพลงกลม
ประกอบการเหาะของพระอินทร์	
๑๑. กัณฑ์มหาธาต	เพลงกราวนอก
การยกทัพของฝ่ายมนุษย์	

๑๒. กัณท์ฉกษัตริย์

เพลงตระนอน

หกกษัตริย์พบกันทรงพระกันแสงจนสลบไปทั้งหมด

๑๓. กัณท์นครกัณท์

เพลงทะแยกกลองโยน

ใช้เปิงมางประกอบจังหวัดเป็นเสียง เปิง-พรวด

เมื่อพระลงจากธรรมาสน์ก็จะมีปีพาทย์รับเช่นกัน การที่ต้องใช้วงปีพาทย์ก็เพราะเพลงที่บรรเลงล้วนเป็นเพลงหน้าพาทย์ทั้งนั้น จำเป็นต้องใช้ตะโพนและกลอง เป็นเครื่องให้จังหวะ

เมื่อสิ้นสดงาน หากไม่มีงานอื่นๆ อีก ปีพาทย์จะบรรเลงเพลงกราวรำต่อ เป็นการอนุโมทนาบุญแก่ผู้ทำร่วมในการกุศล พระภิกษุสวดยถาสัพพีแล้วเป็นอันเสร็จสิ้นงาน

ความเชื่อในการบูชาเทศน์มหาชาติ

เชื่อกันว่าคัมภีร์มหาชาตินั้นเป็นพุทธวจนะซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสประทานเทศนาแก่พระภิกษุสงฆ์พุทธบริษัท ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ หากผู้ใดได้สดับยอมเกิดสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคลเป็นกุศลบุญราศีสืบไป ดังนั้นการเทศน์มหาชาติคือมหากุศลที่เตือนบุคคลให้น้อมรำลึกถึงการบำเพ็ญบุญ คือ ความดีที่ยิ่งยวดอันมีการสละความเห็นแก่ตัว เพื่อผลประโยชน์สูงอันไพศาลของมวลมนุษยชาติ อันเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเทศกาลที่คงความหมายอย่างแท้จริง เทศน์มหาชาติ สอนให้คนรู้จักทำความดี ประกอบกรรมดี รู้จักการบำเพ็ญบุญ บริจาคทาน สละความเห็นแก่ตัว สละทรัพย์เพื่อสาธารณประโยชน์ เป็นการลดความตระหนี่ในใจ ลดความเห็นแก่ตัว หรือการทำใจไม่ยึดติดกับสิ่งที่ เป็น รูป รส กลิ่น เสียง ที่เป็นอนิจจัง เพราะเวลาตายไปแล้วไม่มีใครเอาเงินทองไปได้ มีแต่ความดีและความซื่อเท่านั้นที่สามารถเอาไปได้ในภพหน้านั้นเอง

ชาวไทยพุทธจะนิยมฟังเทศน์มหาชาติ ซึ่งพุทธศาสนิกชนทุกคนต่างมีความเชื่อว่า เป็นพุทธวจนะ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสประทานแก่พระภิกษุและพุทธบริษัท การได้ฟังพุทธวจนะยอมเกิดอานิสงส์และกุศลราศีแก่ตน นอกจากนี้ยังเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องศาสนอันตรธาน คือความเสื่อมของพระศาสนา ด้วยเหตุ ๕ ประการ ที่เรียกว่าปัญจอันตรธาน ได้แก่ ประยัตอันตรธานคือความสูญสิ้นผู้ศึกษาเล่าเรียน ปฏิบัติอันตรธานคือความสูญสิ้นของการปฏิบัติธรรม ปฏิเวธอันตรธาน คือ ความสูญสิ้นการตรัสรู้หรือริมรรค อริยผล สังขอันตรธานคือความสูญสิ้นพระภิกษุสงฆ์ และธาตุอันตรธานคือ ความสูญสิ้นของพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ดังนั้นการฟังเทศน์มหาชาติจึงเป็นการสนับสนุนให้มีการศึกษาพระปริยัติสัทธรรมและเป็นการสืบพระศาสนาอีกด้วย จึงเชื่อกันว่า ผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติหรือเวสสันดรชาดกครบ ๑๓ กัณท์หนึ่งพันพระคาถา จบภายในหนึ่งวัน และบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนแต่ละอย่างให้ครบถ้วน นิยมว่าเป็นสิริมงคล แม้น้ำที่ตั้งไว้ในมณฑลพิธีก็ถือกันว่าเป็นน้ำมนต์ อาจจะทำบัตเสนียศจัญไรได้ และจะได้ผลานิสงส์อันยิ่งใหญ่ ถึง ๕ ประการ คือ

๑. จะได้เกิดมาในยุคศาสนาพระศรีอารียเมตไตรย ซึ่งจะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในอนาคต
 ๒. เมื่อดับขันธจะเข้าไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยทิพย์สมบัติอันโอฬาร
 ๓. จะไม่เกิดในอบาย (ไม่ตกนรก) เมื่อตายไปแล้ว
 ๔. จะเป็นผู้มีมั่งมีลาภยศ สรรเสริญ ไฉตริ และมีความสุข
- และ ๕. เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนา จะได้รับมรรคผล นิพพานเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา และถึงความพ้นทุกข์

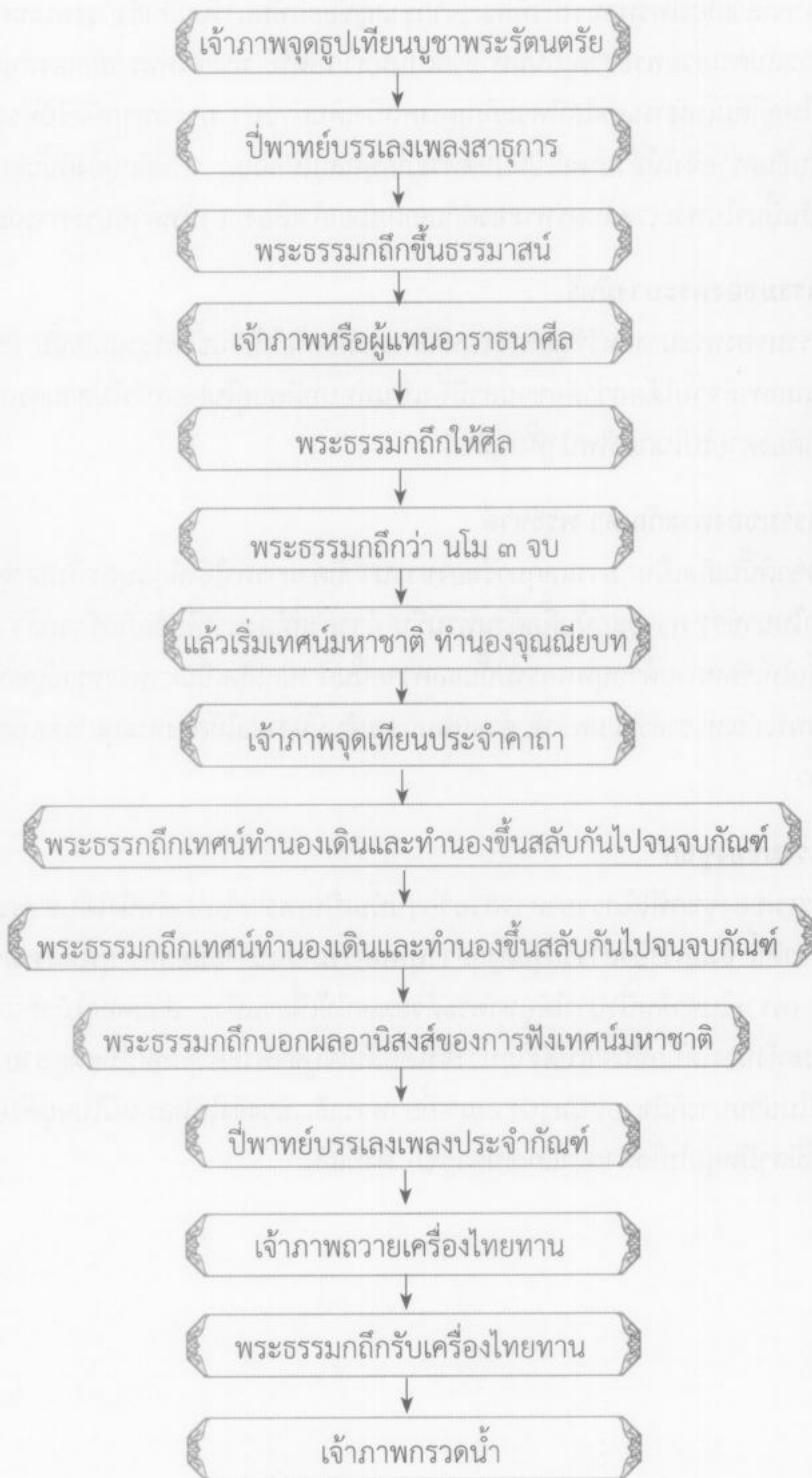
ผู้นิพนธ์เรื่องมหาเวสสันดรชาดก

ผู้นิพนธ์เรื่องมหาเวสสันดรชาดกมีดังนี้

๑. กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส
กัณฑ์ทศพร ๑๙ พระคาถา คาถาพันทศวรรคาถา
๒. กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส
กัณฑ์หิมพานต์ ๑๓๔ พระคาถา คาถาพันหิมวัต
๓. ความสำนักวัดถนนวน
กัณฑ์ทานกัณฑ์ ๒๐๙ พระคาถา คาถาพันทานกณฺฑ
๔. กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส
/พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัณฑ์วนปเวสน์ ๕๗ พระคาถา คาถาพันวนปเวสน
๕. ความพระเทพมุนี (ดั่ง) วัดสังข์กระจาย
กัณฑ์ชูชก ๗๙ พระคาถา คาถาพันชูชกปพพ
๖. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส
กัณฑ์จุลพน ๓๕ พระคาถา คาถาพันจุฬนวนณฺณา
๗. ความพระเทพโมฬี (โมลี) (กลั่น)
กัณฑ์มหาพน ๘๐ พระคาถา คาถาพันมหาวนวนณฺณา
๘. ความเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
กัณฑ์กุมาร ๑๐๑ พระคาถา คาถาพันทารกปพพ
๙. ความเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
กัณฑ์มัทรี ๙๐ พระคาถา คาถาพันมัทรีปพพ
๑๐. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส
/พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัณฑ์สักกบรรพ ๔๓ พระคาถา คาถาพันสักกปพพ

- ๑๑. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์มหาราช ๖๙ พระคาถา คาถापัทนมหาราชปพพ
- ๑๒. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์ฉกษัตริย์ ๓๖ พระคาถา คาถापัทนฉกษัตติยปพพ
- ๑๓. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์นครกัณฑ์ ๔๘ พระคาถา คาถापัทนนครกณท

รูปแบบและขั้นตอนการเทศน์มหาชาติ

บุพกรรมของพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระกัณหา พระชาลี ชุชก และนางอมิตตดา

บุพกรรมของพระเวสสันดร

ทรงหวาดกลัวเสียงไพร่พลข้างม้าที่พระเจ้ากรุงสญชัยยกทัพมารีบกลับยังกรุงพระนคร ก็เป็นเพราะว่า ครึ่งหนึ่งพระเวสสันดรเสวยพระชาติเป็นมหาชาติเป็นมหาภคัตริย์ พระองค์ทรงยกกองทัพออกจากพระนคร เป็นกองทัพที่ใหญ่โตมโหฬารและได้มีพระภิกษุองค์หนึ่งเดินผ่านมา พระมหาภคัตริย์ทรงเกรงว่าพระภิกษุองค์นั้นจะได้รับอันตรายจึงให้อำมาตย์ไปนิมนต์พระภิกษุหลบไปก่อน... พระภิกษุองค์นั้นตกใจกลัวก็หลบไป.. ด้วยผลกรรมอันนี้มาในพระเวสสันดรพระองค์ก็เลยตกใจกลัวเสียงกองทัพด้วยประการฉะนี้..

บุพกรรมของพระนางมัทรี

บุพกรรมของพระนางมัทรีที่ถูกพระเวสสันดรทรงตัดพ้อให้เจ็บช้ำพระหฤทัยนั้น ก็เพราะในพระชาติที่ทรงเกิดเป็นนกกระจาบได้ต่อว่าต่อขานสามีซึ่งเป็นพ่อนกติดอยู่ในดอกบัวไม่สามารถกลับรังได้จึงเป็นเหตุให้ลูกน้อยต้องตายไปในกองไฟป่าทั้งหมด...

บุพกรรมของพระกัณหา พระชาลี

ในอดีตชาตินั้นเกิดเป็นกุมารแลกุมารีของชวานา บิดามารดาใช้ให้กุลบุตรทั้งสองดูแลควายมิให้เข้ากัดกินข้าวกล้าในนาข้าว ควายแก่นั่นคือด้านทานขึ้น ก้าวลงสู่ท้องนาเพื่อกัดกินข้าวกล้า กุลบุตรทั้ง ๒ จึงเยียนตีควายนั่นให้เข็ดหลาบด้วยบุพกรรมนั้นแลควายนั่นกำเนิดเกิดเป็นดาพรหมณ์ชูชกในชาตินี้ กุลบุตรทั้งสองเกิดเป็นพระกัณหาชาลีร่วมภพชาติ ด้วยบุพกรรมอันนั้นส่งผลให้สองพระกุมารต้องมาถูกชูชกผูกมัดมือเยียนตีดังกล่าว

บุพกรรมของชูชก

บุพกรรมของชูชกที่ได้ภรรยาสาวสวยวัยรุ่นนั้นเป็นเพราะในชาติหนึ่งได้บูชาพระด้วยดอกไม้สด แรกแย้มมาในชาตินี้ จึงมีภรรยาสาวสวยรุ่นดังกล่าวบุพกรรมของนางอมิตตดา บุพกรรมของนางอมิตตดา นั้นที่มีสามีแก่ เพราะในชาติหนึ่งนางได้บูชาพระด้วยดอกไม้เหี่ยวแห้ง... ส่วนดอกไม้สดนางก็นำมาประดับตัวเอง.. จนกระทั่งนางได้นึกขึ้นว่าไม่ตั้งมานางจึงได้กลับใจบูชาพระด้วยดอกไม้สดดูสวย...และต่อจากนั้น ตาชูชกจากไปไม่นานนางก็มีชายหนุ่มรูปงามมาเกี่ยวพาราสี...นางจึงได้หลบหนีไปอยู่ด้วยกันจึงเป็นอันว่า ตอนหลังนางก็มีสามีหนุ่มไม่ใช่ตาเฒ่าแก่เช่นตาชูชก..ดังนี้แล..

ประชุมชาดกกลับชาติ

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจธรรม ๔ คือ ทุกข์ นิโรธ สมุทัย และมรรค ต่อท้ายมหาเวสสันดรชาดกแล้ว พระองค์ได้ตรัสทำความหลังให้ภิกษุทั้งหลายฟังอีกครั้งหนึ่งว่า ผู้มีนามปรากฏในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกนั้น เมื่อกลับชาติมาในปัจจุบันมีใครบ้าง แว่นแคว้นนครสี่พีในสมัยพุทธกาลเปลี่ยนเป็นสักกชนบท นครพิชัยเขตอุดรเปลี่ยนเป็นกรุงกบิลพัสดุ์ ราชวงศ์สี่พีราชเปลี่ยนเป็นศักราชส่วนบุคคลต่างๆ นั้นกลับชาติมาดังนี้

๑. พระเจ้ากรุงสมุชชัย กลับชาติมาเกิดเป็นพระเจ้าสุทโธทนะ (พุทธบิดา)
๒. พระนางผุสดี กลับชาติมาเป็นพระนางสิริมหามายา (พุทธมารดา)
๓. พระนางมัทรี กลับชาติมาเป็นพระนางพิมพายโสธรา พระชายาของเจ้าชายสิทธัตถะ (พระพุทธเจ้า) มารดา พระราहुล ออกบวชบรรลอรหันตผล ได้เป็นเอตทัคคะทางด้านระลึกชาติ
๔. พระชาลี กลับชาติมาเป็นพระราहुล ได้บวชตั้งแต่ ๗ ขวบ จนสำเร็จบรรลอรหันต์ และปรินิพพานเมื่ออายุ ๓๒ ปี
๕. พระกัณหา กลับชาติมาเป็นนางอุบลวรรณาเถรี ออกบวชได้เป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้าย เป็นเอตทัคคะด้านอิทธิฤทธิ์
๖. พระอัจจุตฤษี กลับชาติมาเป็นพระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา
๗. ท้าวสักกะ (พระอินทร์) กลับชาติมาเป็นพระมหากัสสปะ (บางหนังสือว่าเป็นพระอนุรุทธเถระ)
๘. วิสสุกรรมเทพบุตร กลับชาติมาเป็นพระมหาโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้าย
๙. พรานเจตบุตร กลับชาติมาเป็นนายฉันทะ/พระฉันทะเถระ
๑๐. พรานหมณชูชก กลับชาติมาเป็นพระเทวทัต
๑๑. นางอมิตตดา กลับชาติมาเป็นนางจิณฺจมาณวิกิ สาวิกาเถียรเถรี
๑๒. เทวดาที่แปลงเป็นพระยาพยัคฆราช (เสือโคร่ง) กลับชาติมาเป็นพระสิมพลีเถระ
๑๓. เทวดาที่แปลงเป็นพระยาที่ปี่ราช (เสือเหลือง) กลับชาติมาเป็นพระจุลนาถเถระ
๑๔. เทวดาที่แปลงเป็นพระยาไกรสรราช (ราชสีห์) กลับชาติมาเป็นพระอุบาลีเถระ
๑๕. เทวดาที่มาดูแลกัณหาชาลี กลับชาติมาเป็นพระมหากัจจายนะเถระ
๑๖. เทพธิดาที่ดูแลกัณหาชาลี กลับชาติมาเป็นนางวิสาขาอุบาลิกา
๑๗. ข้างปัจฉิมานาค กลับชาติมาเป็นพระมหากัสสปะเถระ
๑๘. แม่ข้างปัจฉิมานาค กลับชาติมาเป็นนางกิสา โคตมี
๑๙. กษัตริย์มีทรรราช กลับชาติมาเป็นพระยามหานามตากยราช
๒๐. กษัตริย์ที่ทูลข่าวเนรเทศ กลับชาติมาเป็นพระอานนทเถระ
๒๑. เสนาคุดตออำมาตย์ กลับชาติมาเป็นอนาถปิณฑิกเศรษฐี
๒๒. สหชาติโยธีทั้งหกหมื่น กลับชาติมาเป็นพุทธบริษัททั้งหลาย
๒๓. พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ กลับชาติมาเป็นองค์สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

เนื้อเรื่องย่อมหาเวสสันดรชาดก*

พระนางมยุรีเทพอัปสรสิ้นบุญจะต้องจุติ ท้าวสักกะพระสวามีจึงพาพระนางไปประทับยังสวนนันทวัน ในเทวโลก แล้วตรัสบอกให้พระนางเลือกขอพรได้ ๑๐ ประการ พระนางจึงขอประทานพรคือ ขอให้พระนางประทับในปราสาทพระเจ้าสีวราช ขอให้ดวงเนตรทั้งสองมีสีดำประดุจตาลูกเนื้อทราย ขอให้ให้มีพระชนงเขี้ยวดุจสร้อยคอนกยูง ขอให้ให้มีพระนามว่ามยุรี ขอให้ให้มีพระโอรสทรงพระเกียรติยิ่งกว่ากษัตริย์ทั้งหลายและมีพระราชศรัทธาในการกุศล ในเวลาทรงพระครรภ์ขออย่าให้ครรภ์นูนปรากฏดังสตรีสามัญ ขอให้พระถันทั้งคู่งามในเวลาทรงครรภ์ และเมื่อประสูติแล้วขออย่าให้หย่อนยาน ขอให้เส้นพระเกศาดำเป็นมันดุจสีปีกแมลงค่อมทอง ขอให้พระฉวีละเอียดยิ่งดุจทองคำธรรมชาติ และขอให้ทรงมีอำนาจปลดปล่อยนักโทษประหารชีวิตให้พ้นโทษ ซึ่งสมเด็จพระอมรินทราบหาราชก็ทรงประสาทพรให้ได้ดังประสงค์ พระนางจึงมาปฏิสนธิเป็นราชธิดาของพระเจ้ามัททราช มีสิริรุ่งดงามสมตามที่ปราถนาไว้ พอพระชนมายุ ๑๖ พรรษาได้อภิเษกเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสุยชัยแห่งสีวราชนคร เมื่อพระนางทรงครรภ์ ถ้วนทศมาส ได้เสด็จประพาสพระนคร และประสูติพระราชโอรสที่ตรอกพ้อคำ พระประยูรญาติจึงถวายพระนามว่า “เวสสันดร” พระกุมารเมื่อแรกประสูติก็ทูลขอเงินพระมารดาเพื่อบริจาคทาน เป็นการอสังครยที่ปรากฏแก่ชุมชน ในวันเดียวกันนี้ได้มีนางช่างชาติฉันทันต์เชือกหนึ่งนำลูกช่างเผือกขาวบริสุทธิ์มาไว้ในโรงช่างต้นส่วนตนเอง กลับไปสู้อุปาตามเดิม ประชาชนจึงให้ชื่อช่างนั้นว่า “ปัจฉัยนาเคนทร์” ถือเป็นบุญนิมิตมงคลของพระนครสี่พี

เมื่อพระเวสสันดรพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระราชบิดาก็ทรงมอบราชสมบัติให้และได้อภิเษกกับพระนางมัทรีราชธิดาแห่งมาตุลราชวงศ์ พระองค์ได้สร้างศาลา ๖ แห่ง สำหรับบริจาคทานแก่ยากจก ต่อมาพระนางมัทรีประสูติพระราชโอรสและพระราชธิดาทรงพระนามว่าพระชาลีและพระกัณหา

ครั้งนั้นเมืองกลิงคราชภูร์เกิดข้าวยากหมากแพงฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้ภูมิภาคแห้งแล้งไปทุกที่ แม้พระเจ้ากลิงคราชภูร์จะทรงรักษาอุบาสกศีลครบกำหนด ๗ วัน ก็ยังไม่มีฝนตกลงมา ประชาชนได้กราบทูลให้มาขอพระราชทานช่างปัจฉัยนาเคนทร์อันเป็นช่างแก้วมหายามงคลจากพระเวสสันดร พระเจ้ากลิงคราชภูร์จึงแต่งพราหมณ์ ๘ คนให้มาทูลขอพระเวสสันดรก็พระราชทานให้ ประชาชนชาวพระนครสี่พีไม่พอใจและโกรธแค้นมาก ทูลขอให้พระเจ้ากรุงสุยชัยเนรเทศพระเวสสันดรเสียจากพระนคร พระองค์จึงขอเวลา ๓ วัน เพื่อจัดการทรัพย์สินของ ลาพระนางมัทรี และบำเพ็ญสัตตสดกมหาทาน แต่พระนางมัทรีทูลขอตามเสด็จด้วย

เมื่อพระนางมยุรีทรงทราบข่าวพระเวสสันดรถูกเนรเทศจึงเสด็จไปเยี่ยม และไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสุยชัยเพื่อทูลขอโทษแต่ไม่สำเร็จ พระนางจึงเสด็จกลับมาที่ตำหนักของพระเวสสันดรและทรงรำพันถึงความลำบากต่างๆ ที่พระเวสสันดรจะได้รับ รุ่งขึ้นพระเวสสันดรก็ทรงบริจาคสัตตสดกมหาทาน แล้วเสด็จนำพระนางมัทรีและพระโอรสธิดาไปทูลลาพระเจ้ากรุงสุยชัย พระเจ้ากรุงสุยชัยตรัสทัดทานพระนางมัทรีว่าไม่ควรจะไปให้ลำบากแต่พระนางไม่ทรงยินยอม พระเจ้ากรุงสุยชัยตรัสขอพระนัดดาทั้งสองไว้ก็ไม่สำเร็จ พระเวสสันดรเสด็จไปทูลลาพระมารดาที่ตำหนัก รุ่งเช้าทรงให้เบิกแก้วแหวนเงินทองบรรทุกรถเสด็จออกนอกเมือง

ทรงโปรยแก้วแหวนเงินทองนั้นตลอดทาง จากนั้นจึงสั่งให้โยธากลับ ขณะนั้นมีพราหมณ์ ๔ คน วิ่งตามมาขอมา พระองค์ก็พระราชทานให้ เทวดาจึงบันดาลเป็นละมั่งทองมารองรับรถไว้ พราหมณ์อีกคนหนึ่งมาขอรถก็พระราชทานให้ ละมั่งทองก็อันตรธานหายไป พระเวสสันดรจึงทรงอุ้มพระชาติ พระนางมัทรีทรงอุ้มพระกัณหาเสด็จพระราชดำเนินไปตามทางยังเขาวงกต ผ่านตำบลต่างๆ มาโดยลำดับ คือจากพระนครสีพีมาถึงภูเขาดาลบรรพต แม่น้ำโกติมารา เขาอัญชัน และมาตุลนครแห่งแคว้นเจตราชฎี ธรรมะยะทางถึง ๓๐ โยชน์ แต่เทพดาช่วยย่นหนทางให้เสด็จมาถึงมาตุลนครได้ในเวลาวันเดียว เสด็จเข้าประทับแรมอยู่ ณ ศาลาใกล้ประตูเมือง ความทราบถึงกษัตริย์เจตราชฎีต่างก็รีบไปเฝ้าใต้ถ้ำถึงเหตุการณ์ พระเวสสันดรตรัสเล่าความจริงให้ทราบทุกประการและขอให้ช่วยชี้ทางที่จะไปเขาวงกต บรรดากษัตริย์เจตราชฎีจึงทูลเชิญให้เสด็จเข้าไปประทับในพระนครก่อน พระเวสสันดรก็ทรงปฏิเสธอีกและทรงประทับแรมในศาลานั้นคืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นกษัตริย์เจตราชฎีก็ตามส่งเสด็จเสวกษัตริย์จนสุดแดน พร้อมทั้งทูลชี้ทางที่จะเสด็จต่อไปแล้วตั้งให้พราหมณ์หนึ่งชื่อเจตบุตรเป็นผู้พิทักษ์ระแวดระวังมิให้ใครเข้าไปรบกวนได้

ครั้งนั้นเวสสุกรรมเทพบุตร ได้รับเทวบัญชาจากพระอินทร์ให้มานิรมิตบรรณศาลาไว้ ๒ หลัง พร้อมด้วยเครื่องบรรพชิตบริวารทุกประการ แล้วเขียนหนังสืออนุญาตให้ผู้ใคร่ประสงค์จะบรรพชาพึงถือเอาอาศรมสถานและบริวารเหล่านี้เป็นของตน ทั้งยังบันดาลให้สัตว์ร้ายและนกอันมีเสียงไม่ไพเราะหนีไปอยู่เสียที่อื่น และกำชับให้เจ้าป่าดูแลสัตว์กษัตริย์ พระเวสสันดรและพระนางมัทรีเมื่อเสด็จถึงศาลาก็บรรพชาเป็นดาบสและดาบสินีพร้อมทั้งพระโอรสและพระธิดา พระนางมัทรีรับอาสาหาผลไม้ถวาย พระเวสสันดรได้ขอมิให้พระนางเข้ามาหาในเวลากลางคืนขณะที่ลับตาสองกุมาร พระนางมัทรีก็ทรงปฏิบัติตาม สีกษัตริย์ผนวชเป็นฤาษีอยู่ ณ เขาวงกตเป็นเวลา ๗ เดือน ต่างก็ปฏิบัติกิจวัตรตามหน้าที่โดยไม่บกพร่อง ด้วยอำนาจบุญกุศลของพระองค์ทำให้ฝูงสัตว์ที่อยู่ในระยะ ๑ โยชน์โดยรอบเขาวงกตมีความเมตตาปราณีซึ่งกันและกัน

ยังมีพราหมณ์เชื้อใจใญ่ญาติผู้หนึ่ง ชื่อชุก เกิดในตระกูลโกวาทิกชาติ อาศัยอยู่ในละแวกบ้านทุนนวิฐิตติดเนื่องกับเมืองกลิงคราชฎี แกเทียวขอทานรวบรวมเงินไว้ได้ ๑๐๐ กษาปณ์นำไปฝากไว้กับเพื่อนพราหมณ์อีกผู้หนึ่งและเทียวขอทานต่อไปเป็นเวลานานก็ได้กลับ ฝ่ายพราหมณ์ที่ได้รับเงินฝากไว้ นั้นครั้งยากจนลงก็เอาทรัพย์ของชุกที่ฝากไว้ไปใช้หมด เมื่อชุกกลับมาทวงเงินคืน พราหมณ์ผู้ไม่มีจะให้จึงยกนางอมิตตดาบุตรสาวให้เป็นภรรยา เมื่อชุกพานางมาสู่ที่อยู่ นางอมิตตดาได้ปฏิบัติชุกเป็นอย่างดีจนทำให้พราหมณ์หนุ่มๆ ในแถบนั้นไม่พอใจภรรยาของตนเพราะปฏิบัติสุ้นางอมิตตดาไม่ได้ นางพราหมณ์ทั้งหลายถูกผู้ว่าหนีกัโอรสพากันไปรุมด่าว่าเยาะเย้ยนางอมิตตดาขณะที่นางลงไปตักน้ำเพื่อให้นางไปเสียนางอมิตตดาอับอายและเสียใจจึงกลับมาบอกชุกว่าต่อไปจะไม่ทำงานและเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ฟัง ชุกก็รับจะทำงานเอง แต่นางอมิตตดาไม่ยอมที่จะใช้สามีต่างทาสขอให้ชุกไปหาทาสมาให้ใช้มิฉะนั้นจะไม่อยู่ด้วยเทพดาซึ่งเคยอนุเคราะห์พระเวสสันดรคราวยกสัตว์ตสดกมหาทานคิดจะช่วยพระเวสสันดรให้ได้บำเพ็ญบุญกุศลทานบริจาคเพิ่มบารมีขึ้นอีก จึงตั้งใจให้นางอมิตตดาให้ทราบเรื่องราวของพระเวสสันดรและบันดาลให้นางแนะนำชุกให้ไปขอพระชาติและพระกัณหา ชุกไม่ยอมไป แต่ครั้งจะไม่ไปก็กลัวนางจะ

หนีไปเสียจึงจำใจรับคำ นางก็จัดเสบียงกรังให้ ชูชกจัดการซ่อมแซมดูแลที่อยู่และให้โอวาทแก่นาง จากนั้นจึงทำประทักษิณภรรยา ๓ รอบ แล้วก็แต่งตัวเป็นตาปะขาวดาบสเดินทางไปถึงแดนป่าเจตบุตรรักษา ชูชกหนีสุนัขของเจตบุตรขึ้นต้นไม้พลางรำพึงถึงคุณของพระเวสสันดร เจตบุตรมาพบเข้าก็ตั้งใจจะยิงเสียให้ตาย แต่ชูชกกลับหลอกเจตบุตรว่าตนเป็นทูตถือพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสยชัยเพื่อไปทูลเชิญพระเวสสันดรให้เสด็จกลับพระนคร เจตบุตรเชื่อจึงให้อาหารและที่พักแก่ชูชก รุ่งขึ้นก็จัดหาเสบียงกรังให้และชี้หนทางที่จะไปเขาวงกตว่า เขาที่แลเห็นนั้นเป็นต้นทางชื่อเขาคันธมาทน์ ถัดไปเป็นเขาอัญชันเดินต่อไปอีกสักครู่ก็จะถึงป่ามะม่วง ป่าตาล และมะพร้าวกับต้นเป้งแล้วถึงป่าไม้ดอกต่างๆ มีกลิ่นหอมตกลงไปทั้งป่า เจตบุตรแนะนำที่จะไปถึงอารามพระอัจจุตฤษีเท่านั้นและให้แฉะถามหนทางที่จะไปเขาวงกตต่อไป ชูชกก็จำไว้และอำลาเจตบุตร ทำประทักษิณ ๓ รอบ แล้วเดินทางต่อไปจนมาถึงอารามพระอัจจุตฤษีกล่าวมุสาวาตตนเคยสมาคมคบหากับพระเวสสันดรมาแต่ก่อน พระองค์จากตมมานานจึงใคร่จะได้พบพระอัจจุตฤษีหลงเชื่อจึงให้ชูชกพกนอนคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นก็ชี้ทางให้ชูชกไปหาพระเวสสันดรโดยกล่าวว่าภูเขานั้นเห็นนั้นเรียกว่าเขาคันธมาทน์ ต่อไปจะถึงสระมุจลินท์ใกล้พระอารามของพระเวสสันดรซึ่งมีดอกบัวและปลาต่างๆ หลายน้อย รอบบริเวณพระอารามมีพันธุ์ไม้และผลไม้ชนิดต่างๆ ตอนนั้นไปก็ถึงป่าหิมพานต์มีสัตว์ต่างๆ เหลือที่จะประมาณ ถ้าชูชกไปตามคำแนะนำก็จะถึงอารามของพระเวสสันดร ชูชกทำประทักษิณพระอัจจุตฤษี ๓ รอบ กล่าวคำอำลาแล้วเดินทางต่อไปจนถึงสระโบกขรณีเมื่อเวลาจวนค่ำก็คิดว่า ถ้าจะเข้าไปทูลขอกันหาขาลีในเวลาที่มีหรืออยู่เห็นจะไม่สำเร็จ ควรรอไว้วันรุ่งขึ้นให้พระนางออกไปป่าเสียก่อนดีกว่า เพราะธรรมดาสตรีมันจะมีนิสัยตระหนี่เหนียวแน่น เมื่อสามีจะทำทานมักขัดขวาง คิดเช่นนั้นแล้วชูชกจึงปีนขึ้นไปนอนบนชะง่อนเขาเพื่อให้พ้นภัยจากสัตว์ร้าย ครั้นรุ่งเช้าก็เดินทางไปยังพระอารามของพระเวสสันดรและทูลขอสองกุมารพระเวสสันดรก็ประทานให้แต่ขอให้รอพระนางมีทรีก่อน ชูชกไม่ยอมเพราะเชื่อว่าวิสัยสตรีย่อมมีความเสียดายที่ไหนจะยอมให้ พระเวสสันดรจึงขอให้ชูชกนำสองกุมารไปสู่สำนักพระเจ้ากรุงสยชัยเพื่อจะได้รับพระราชทานทรัพย์สมบัติไถ่ตัว แต่ชูชกไม่ยอมอ้างว่าเกรงพระเจ้ากรุงสยชัยจะหาว่าล่อลวงเอาพระราชันดดาไปและอาจจะต้องโทษ จึงขอพาสองกุมารไปสู่เมืองกลิงคราชภูร์เสียในวันนี้เมื่อกัณหาขาลีได้ทราบดังนั้นก็กลัวจึงพากันหนีไปซ่อนอยู่ในสระบัว เวลาลางก็ถอยหลังลงไปแล้วเอาใบบัวมาบังตัวเสียเพื่อมิให้เห็น เมื่อชูชกไม่เห็นสองกุมารก็ตัดพ้อพระเวสสันดรว่าพูดจาตลบตะแลงแก่งพยักหน้าให้ลูกหนี พระเวสสันดรจึงออกตามรอยเท้าไปถึงสระก็ทรงทราบว่สองกุมารอยู่ในสระบัวนั้นจึงตรัสเรียกให้ขึ้นมาโดยรำพันว่า ลูกกษัตริย์ไม่ควรให้ใครมาตีเตียนได้และกล่าวเปรียบเทียบสองกุมารเป็นสำเภาซึ่งจะนำพระองค์ให้ไปถึงพระนิพพาน ขอให้ขึ้นมาช่วยยกปิยบุตรทานด้วย พระขาลีและพระกัณหาก็ก็นำสองกุมารถอดพระบาทพระบิดาแล้วก็ทรงกันแสง พระเวสสันดรจึงคาดค้ำสองกุมารและมอบให้เป็นทานแก่ชูชกไป เมื่อชูชกได้รับพระราชทานสองกุมารแล้วก็เขียนตีต่อหน้าพระเวสสันดร พระองค์ก็ทรงนั่งเสียแต่เมื่อถูกชูชกเขียนตีมาๆ เข้า สองพระกุมารก็ทรงรำพันปรับทุกข์กัน ครั้นพระเวสสันดรได้ยินคำรำพันประจวบกับเห็นเหตุการณ์ที่รุนแรงเช่นนั้นก็เกิดโทสะคิดจะฆ่าชูชกเสียเพราะชูชกตีสองกุมารต่อหน้า

พระองค์โดยมิได้ยำเกรง และเปรียบชุกเหมือนกับพรานเบ็ดมาตีปลาหน้าไซกระทุมน้ำให้ปลาตื่น คือไม่ให้พระองค์อันเป็นเสมือนปลาเข้าไปยังไซ คือพระโพธิญาณ แต่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงระงับโทษเสียได้ ชุกจึงพาสองพระกุมารออกเดินทางและเขียนดีเรื่อยไปจนพลบค่ำก็ล่องพ้นประตูป่า

เมื่อชุกพาสองกุมารไปแล้ว พระอินทร์เกรงว่าถ้าพระนางมัทรีกลับมาแต่กลางวันก็จะเที่ยวติดตามสองกุมารและอาจติดตามไปทัน จึงให้เทวดา ๓ องค์จำแลงกายเป็นเสือโคร่ง เสือเหลือง และราชสีห์ มาขวางทางไว้ พอพระนางมัทรีไปหาผลไม้ก็เกิดอาเพศเก็บผลไม้ได้เพียงเล็กน้อยก็รีบกลับ แต่มาพบสัตว์ทั้งสามนอนขวางอยู่ จนพลบค่ำพระนางได้กล่าวขอร้องต่อสัตว์ทั้งสาม เทวดาจึงเปิดหนทางให้ เมื่อพระนางเสด็จกลับมาถึงพระอารามก็ไม่เห็นสองพระกุมารจึงอ่อนวอนถามพระเวสสันดร แต่ถามเท่าไร พระองค์ก็ไม่ยอมบอกเพราะเห็นว่าพระนางกำลังเหน็ดเหนื่อยจะมีความเศร้าโศกถึงลูกมากอาจเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ จึงแกล้งกล่าวเป็นที่หึงหวงเพื่อให้พระนางคลายความโศกว่า พระนางมัทรีมัวไปหลงรื่นรมย์กับชายชู้ในกลางป่าจึงกลับมาค่า พระนางทูลขอโทษเท่าไร พระเวสสันดรก็นิ่งเสียไม่เจรจาด้วย พระนางมัทรีจึงออกเที่ยวตามหาสองกุมารอยู่จนตลอดคืน พอใกล้รุ่งก็กลับมายังพระอารามด้วยความอดโรยอ่อนพระทัยถึงกับสลบไป พระเวสสันดรตกพระทัยสำคัญว่าพระนางสิ้นพระชนม์จึงรำพันถึงด้วยความเศร้าโศก ครั้นสร้างโคกจึงพิจารณาทราบว่าเป็นแต่สลบไป พระองค์ยกพระเศียรพระนางขึ้นวางบนพระเพลาแล้วเอาน้ำรดที่พระอุระ พระนางก็ฟื้นคืนสมปกติและทูลถามถึงพระชาติพระกัณหา พระองค์ก็ทรงบอกความจริง เมื่อพระนางอนุโมทนาในปิยบุตรทานแล้ว พระองค์ก็ทรงเล่าถึงความมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในตอนที่ทรงให้ทาน

รุ่งขึ้น ท้าวสักกะมหาราชทรงดำริว่าสองกุมารนั้น พระเวสสันดรก็พระราชทานให้ชุกไปแล้ว ภายหลังหากมีผู้มาขอพระนางมัทรีพระองค์คงจะประทานให้อีก พระเวสสันดรก็ต้องลำบากในเรื่องการหาอาหารบริโภค จึงแปลงพระองค์เป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี พระเวสสันดรก็ทรงอนุญาตและหลังน้ำเป็นสิทธิ์ขาดแก่พราหมณ์ ครั้งนั้นได้เกิดความมหัศจรรย์แผ่นดินไหวไปทั่วเหมือนครั้งก่อน ส่วนพระนางมัทรีก็มีได้มีความรังเกียจแต่ประการใดเพราะเชื่อในความเป็นปราชญ์ของพระสามี เมื่อพระเวสสันดรได้สังเกตดูอาการของพระนาง พระนางก็ทรงทราบจึงกล่าวว่าพระนางเป็นข้าของพระองค์ พระองค์จะให้แก่ผู้ใดหรือชาย หรือจะลงโทษประการใดก็มีสิทธิ์ที่จะกระทำได้ เพราะฉะนั้นการที่จะยกพระนางให้แก่พราหมณ์ครั้งนี้พระนางยินดีมิได้ขัดขวางพระราชกุศล สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีจึงตรัสอำนวยการและถวายพระนางคืน พนางเสด็จเหาะลอยอยู่บนอากาศสำแดงตนให้ปรากฏว่าเป็นท้าวสักกรินทร์ ทั้งทรงอนุญาตให้พระเวสสันดรขอพรได้ ๘ ประการ ซึ่งพรที่พระเวสสันดรขอ ได้แก่ ขอให้พระเจ้ากรุงสุทนต์พอพระทัยในความประพฤติของพระองค์และเชิญกลับพระนคร ขอให้มิมีโจรภูมามอนผันผู้ที่ได้รับโทษ ประหารชีวิตให้รอดชีวิต ขอให้พระองค์เป็นที่พึ่งพำนักของชนทั่วหน้าทั้ง ๓ วย คือ ปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย ขอให้มีความสันโดษเฉพาะภรรยาของตนไม่ยินดีด้วยภรรยาผู้อื่น ขอให้มิบุตรสืบราชอิสริยยศ ตระกูลวงศ์มีอายุยืน มีอำนาจและอยู่ในธรรมปฏิบัติ เมื่อกลับเข้าพระนครรุ่งขึ้นเข้าให้มีภิกษาหารเกิดด้วย

เทพฤทธิพ้อแก่การบริจาทาน เมื่อทำทานไปเท่าใดขออย่าให้พระราชทรัพย์ที่มีอยู่หมดไป เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วขอให้ได้ไปสู่สวรรค์และให้ได้สถิตสูงขึ้นไปจนถึงชั้นยอดอย่าให้ตกต่ำเลย สมเด็จพระเจ้าวรวงศ์เธอพระยาทิพากรวงศ์ทรงประสาธน์ให้แล้วอันธรรณกลับไปยังทิพยนิมาน

ชูชกได้พาสองกุมารมาในป่าเป็นหนทาง ๖๐ โยชน์ ในระหว่างทางเทพเจ้าได้คอยบำรุงมิให้เป็นอันตราย ครั้นเพลาค่ำชูชกก็ผูกพระพาทาสองพระกุมารไว้กับกอไม้แล้วตนเองปีนขึ้นไปนอนบนคาคบไม้ เทพเจ้ามีความสงสารจึงนิรมิตกายคล้ายพระเวสสันดรและพระนางมัทรีคอยดูแลรักษาพระกัณหาพระชาติตลอด ๑๕ ราตรี จนมาถึงทางสองแพร่งที่จะแยกไปกลิงคราชภูริ เทพเจ้าก็คลใจให้เดินมาทางนครสีพี รุ่งขึ้นเมื่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยเสด็จออกหน้าพระลาน เทพเจ้าก็คลใจให้ชูชกพาสองกุมารผ่านหน้าพระที่นั่ง โดยหม่อมอำมาตย์ข้าราชการมิได้ทักท้วงห้ามปรามแต่ประการใด พระเจ้ากรุงสุโขทัยทอดพระเนตรเห็น จึงตรัสใช้ให้อำมาตย์นำชูชกและสองกุมารมาเฝ้าถามถึงเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับการนำสองพระกุมารมา ชูชกก็ทูลตามความจริง พระเจ้ากรุงสุโขทัยเห็นพระชาติพระกัณหานั่งอยู่กับพราหมณ์อย่างนายกับทาสจึงตรัสตัดพ้อ พระชาติจึงทูลว่าตนเป็นทาสของพราหมณ์ไม่กล้าที่จะนั่งร่วมอาสน์กับสมเด็จพระอัยกา พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงได้ตรัสถามค่าไถ่ของสองพระกุมาร พระชาติทูลว่าพระเวสสันดรได้คาค่าไว้สำหรับชาติ ๑,๐๐๐ ตำลึงทอง ส่วนพระกัณหาค่าเท่ากับทรัพย์สิ่งของสิ่งละร้อยกับทอง ๑๐๐ ตำลึง พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ให้เบิกพระราชทรัพย์และสวัญญาณภักดิ์มาพระราชทานแก่พราหมณ์ชูชก และสมโภชพระราชนัดดาทั้งสอง ต่อจากนั้นพระองค์ก็ขอให้พระชาติไปทูลเชิญพระเวสสันดรกลับ แต่พระชาติทูลว่าเกรงพระบิดาจะไม่ทรงเชื่อควรที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยจะยกพลโยธาออกไปเอง พระองค์จึงได้ยกกองทัพออกไปรับพระเวสสันดร ระหว่างนั้นพราหมณ์ชูชกได้บริโภคอาหารเกินขนาดจนไผ่ธาตุไม่อาจเผาผลาญให้อยู่ได้ถึงแก่ความตาย พระเจ้ากรุงสุโขทัยให้ป่าวร้องหาญาติมารับเงินของพราหมณ์ก็ไม่มีผู้ใดมารับ จึงรับสั่งให้บริวารเหล่านั้นเข้าพระคลังหลวง หลังจากนั้น ๗ วัน ขณะที่เสด็จออกยังเกษียณเพื่อจะยกพลโยธาไปรับพระเวสสันดร พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราชภูริ ๘ คน ได้นำช้างปัจจัยนาเคนทร์มาถวายคืน พระองค์ก็รับสั่งให้พระชาติทรงช้างนั้นเป็นทัพหน้ายกพลออกจากกรุง ประทับแรมอยู่หลายราตรีจึงถึงสระมัจฉลินท์ พระชาติได้สั่งให้สร้างพลับพลารับเสด็จสมเด็จพระอัยกา

พระเวสสันดรเมื่อได้ยินเสียงกองทัพก็ก้องก็ตกพระทัยสำคัญว่าข้าศึกคงจะตี พระนครสีพีแตกและปลงพระชนม์พระราชบิดาเสียแล้วจึงยกกองทัพมาเพื่อจะตามประหารพระองค์เสียด้วย จึงทรงพาพระนางมัทรีไปแอบซ่อนตูกองทัพ เมื่อพระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นก็ทรงแนพระทัยว่าเป็นทัพพระเจ้ากรุงสุโขทัยยกมารับพระเวสสันดรสมดังพรที่ท้าวสักกรินทร์ประสาธน์ให้ จึงทรงเตือนพระราชสามีให้ทรงได้พระสติและเสด็จกลับมายังพระอาศรมดังเดิม

ส่วนสมเด็จพระเจ้ากรุงสุโขทัยได้ตรัสปรึกษากับพระมเหสีว่าพระองค์จะเสด็จไปยังพระอาศรมก่อนต่อจากนั้นพระมเหสีและพระนัดดาจึงค่อยเสด็จตามไปเป็นลำดับเพราะเกรงว่าถ้าเสด็จเข้าไปพร้อมกันจะเศร้าโศกมาก ครั้นเมื่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยเสด็จไปถึงและตรัสถามถึงทุกข์สุขแล้ว พระราชมารดาที่เสด็จไปถึงสองกษัตริย์ก็ทรงทำปฏิสันถารด้วยดี แต่เมื่อสองพระกุมารเสด็จไปถึงพระอาศรมพระนางมัทรีทอดพระเนตร

เห็นก็ทรงกันแสงรำให้สองพระกุมารก็ทรงวิ่งเข้าสวมกอดพระชนนีที่ไรรำพันจนสลบลงไปด้วยกันทั้งสามพระองค์ เมื่อพระเวสสันดรและพระชนกชนนีทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้นก็ทรงกันแสงล้มสลบไปด้วย เหล่าพระสนมและข้าราชการบริพารต่างก็สลบตามกันไปหมดสิ้น ครั้นนั้นแผ่นดินไหวทั่วพื้นพิภพ สมเด็จพระอมรินทราบิธาฯ ทรงทราบเหตุอันเศร้าโศกของทกษัตริย์ก็บันดาลฝนโบกขรพรรษให้ตกลงมาในที่ชุมนุมชนนั้น กษัตริย์ทั้งหกและเหล่าข้าราชการบริพารต่างฟื้นคืนสมปกติทั่วกัน หมู่อำมาตย์ต่างก็ชวนกันน้อมเกล้าฯ ขอพระราชทานอภัยโทษที่ได้มีมาแต่หนหลัง และขออัญเชิญเสด็จคืนสู่พระนคร

เมื่อพระเวสสันดรได้ฟังข่าวสิพทุลเชิญเช่นนั้น ครั้นจะรับเชิญก็เกรงชาวประชาราษฎร์จะหาว่าพระองค์พระทัยเบา จึงทูลถามพระราชบิดาว่าครั้งก่อนพระองค์ได้ปกครองไพร่ฟ้าประชาชนด้วยทศพิธราชธรรมก็ยังถูกขับไล่นเรศเสียจากพระนคร พระเจ้ากรุงสุยชัยก็ปลอมโยนขอโทษและอ้อนวอนถึง ๒ ครั้ง จึงทรงรับ รวมเวลาที่พระองค์บำเพ็ญพรตอยู่ ณ เขาวกตนานถึง ๙ เดือน ๑๕ วัน ครั้นลาผนวชแล้วก็ทำพิธีราชาภิเษกกลับขึ้นครองราชสมบัติดังเดิมโดยโปรดให้จตุรงค์เสนาเล่นมหรสพตลอด ๓ วัน

ครั้งนั้น ผุ่งสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในเขตเขาวกตต่างก็มีความเศร้าโศกมากที่พระเวสสันดรจะจากไปเสีย ด้วยพระองค์เคยแผ่พรหมวิหารไปทั่วถึง สัตว์เหล่านี้ได้อาศัยพระบารมีคุ้มสรรพอุบัตินตรายตลอดเวลา

พระเจ้ากรุงสุยชัยให้ปราบหนทางที่พระเวสสันดรจะเสด็จกลับให้ดังงาม ประดับราชวัติฉัตรธงตั้งแต่เขาวกตจนถึงพระนครสีพี พระเวสสันดรทรงช้างปัจจันตนาเคนทร์นำขบวนแวดล้อมไปด้วยหมู่สหชาติโยธาและพระประยูรญาติเสด็จรอนแรมไปเป็นระยะทาง ๖๐ โยชน์ จึงถึงนครสีพีและขึ้นครองราชสมบัติ รวมเวลาที่พระเวสสันดรจากพระนคร ๑ ปี ๑๕ วัน

ครั้นพระเวสสันดรเสด็จกลับมาถึงเมือง พระอินทร์ก็บันดาลให้มีท่าฝนสัตว์รัตน คือ สุวรรณ หิรัญมุกดา มณี ประพาฬ ไพฑูรย์ วิเชียรตกไปทั่วพระนครเป็นมหัศจรรย์ เพื่อเป็นทานแก่ชนทั้งหลาย พระเวสสันดรครองราชสมบัติและตั้งตนอยู่ในทศพิธราชธรรมจนพระชนมายุ ๑๒๐ พรรษา จึงสิ้นพระชนม์

* จากหนังสือเล่าความตามแหล่ง ไนมหาเวสสันดรชาดก โดยพระครูวินัยธร มาณพ ณ วัดโพธิ์ท่าเตียน

คติความเชื่อในการบูชาภัณฑ์และข้อคิดประจำภัณฑ์

ภัณฑ์ที่ ๑ ทศพร พระนางมุสดีทูลขอพรพระอินทร์ ๑๐ ประการ

คติความเชื่อในการบูชาภัณฑ์ทศพร

ผู้บูชาภัณฑ์ทศพรจะได้รับทรัพย์สมบัติตั้งปรารภนา ถ้าเป็นสตรีจะได้สามีเป็นที่ชอบเนื้อใจเจริญใจ ถ้าเป็นบุรุษจะได้ภรรยาเป็นที่ต้องประสงค์อีกเช่นกัน จะได้บุตรหญิงชายเป็นคนว่านอนสอนง่ายมีรูปกายงดงาม มีความประพฤติดีกิริยาเรียบร้อยทุกประการ

ข้อคิดประจำภัณฑ์ทศพร

๑. พร มีความสำคัญต่อกำลังใจ หรือความปรารถนาทุกอย่างจะสำเร็จได้อยู่ที่การกระทำ (กรรม) แม้ได้รับพรแต่ถ้ามีได้ทำก็ย่อมไม่สำเร็จได้
๒. พร ๑๐ ประการ เป็นสิ่งที่ปรารถนาของมนุษย์ปวงชน ที่จะขอให้รूपงามนามเพราะ มีทรัพย์สมบัติ และมีเกียรตินิยม การขอพรใดๆ ผู้ขอพรควรพิจารณาว่า พรนั้นเหมาะสม หรือสมควรแก่ตนหรือไม่ขอในสิ่งที่ควรขอ ถ้าขอในสิ่งที่ไม่ควรขอ และให้ในสิ่งที่ไม่ควรให้ก็ย่อมเกิดโทษด้วยกันทั้งสองฝ่าย
๓. การเตรียมตัว เมื่อจะทำการใดๆ ต้องเตรียมตัวให้พร้อมจะได้ไม่มีอุปสรรค
๔. การขอพรมงคลควรพิจารณาจากจิตที่คิดดี ประพฤติดีย่อมส่งผลดี

ภัณฑ์ที่ ๒ หิมพานต์ พระเวสสันดรบริจาคว้างปัจฉัยนาเคนทร์

คติความเชื่อในการบูชาภัณฑ์หิมพานต์

ผู้บูชาภัณฑ์หิมพานต์ ย่อมได้สิ่งปรารถนาทุกประการ ครั้นตายแล้วได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยสมบัติอันโอฬาร มีบริวารแวดล้อมบำรุงบำเรออยู่เป็นนิจ จุตินจากสวรรค์แล้วจะลงมาเกิดในตระกูลชาติดียมหาศาล หรือตระกูลพราหมณ์มหาศาลอันบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ศฤงคารบริวารมากมายนานาประการ เช่น โค กระบือ ช้าง ม้า รถ ยานพาหนะ จะนับจะประมาณมิได้ ประกอบด้วย สุขกายสบายใจทุกอริยาบถ

ข้อคิดประจำภัณฑ์หิมพานต์

๑. แบบอย่างของการเสียสละ พระเวสสันดรทรงตัดสินพระทัยเสียสละประโยชน์ส่วนตัว โดยให้ช้างมงคลแก่เมืองกลิงคราชภูร์ เพื่อมิให้ประเทศชาติและประชาชนลำบากจากการเกิดศึกสงคราม แม้พระองค์ต้องถูกเนรเทศได้รับความลำบากก็ตาม เป็นการเสียสละส่วนน้อย (ช้างมงคล) เพื่อรักษาส่วนใหญ่ (ประเทศชาติ)
๒. จุดอ่อนของประชาธิปไตย การปกครองแบบประชาธิปไตย ดังเช่นสีฟันคร ประชาชนไม่พอใจ โกรธแค้นพระเวสสันดรพากันมาเข้าเฝ้าพระเจ้าสุทนต์ให้ขับไล่ออกจากเมือง เป็นจุดอ่อนของการปกครองบ้านเมืองอ่อนแอเกิดความวุ่นวายเพราะผู้มีปัญญา และมีวิสัยทัศน์กว้างไกลมีจำนวนน้อยย่อมจะแพ้คนที่ มีปัญญาน้อยแต่มีจำนวนมาก

๓. อารมณ์และความเชื่อ เป็นสัจธรรมว่าหากรักมาก และเชื่อมั่นในบุคคลหรือสิ่งใด เมื่อไม่พอใจ มีความโกรธมากก็ขาดสติยังคิด ไม่ไตร่ตรองฟังเหตุและผล ดังที่ชาวสี่พีที่เชื่อว่าช่างมวงคลทำให้ฝนตก พืชพันธุ์ธัญญาหารสมบูรณ์ข้างจึงมีคุณค่ากว่าพระเวสสันดร เมื่อชาวกลิงคราชฎรได้ช่างมวงคลไปก็โกรธแค้น เป็นทุกข์เสียใจ

กัณฑ์ที่ ๓ ทานกัณฑ์ พระเวสสันดรบริจาคนครคัสตตสคมหาทาน

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์ทานกัณฑ์

ผู้บูชากัณฑ์ทานกัณฑ์ จะบริบูรณ์ด้วยแก้วแหวนเงินทอง ทาส ทาสี และสัตว์สองเท้า สี่เท้า ครึ่งตายแล้วจะได้ไปเกิดในฉกามาพจรสวรรค์ มีนางเทพอัปสรแวดล้อมมากมายเสวยสุขอยู่ในปราสาทแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ

ข้อคิดประจำกัณฑ์ทานกัณฑ์

๑. แบบอย่างภรรยา พระนางมัทรีเป็นคู่ชีวิตที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามียอมติดตามไปกับพระเวสสันดร โดยไม่เกรงกลัวความทุกข์ยากลำบากใดๆ

๒. การบริจาคนครคัสตตสคมหาทาน พระเวสสันดรบำเพ็ญปรมาตตบารมีทาน แม้แต่การให้สุราเป็นทาน สำหรับคนทั่วไป ควรพิจารณาว่าควรให้ทานในสิ่งที่ควรให้ และให้แก่บุคคลที่เขาต้องการ

๓. ความรักของบิดามารดา เป็นความรักที่บริสุทธิ์ยากจะหาความรักอื่นใดมาเปรียบเทียบได้ แต่พระเจ้ากรุงสญชัยก็จำเป็นต้องเนรเทศพระเวสสันดรไป ตามประเพณีการปกครองจึงต้องเสียใจ และอึดอัดใจ

กัณฑ์ที่ ๔ วนปเวสน์ พระเวสสันดร พระนางมัทรี และสองพระกุมารเดินชมป่า

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์วณปเวสน์

ผู้บูชากัณฑ์วณปเวสน์ จะได้รับความสุขทั้งทางโลกนี้และโลกหน้าจะได้เป็นบรมกษัตริย์ในชมพูทวีป เป็นผู้ทรงปรีชา เฉลียวฉลาด สามารถปราบอริราชศัตรูให้ย่อยยับไป

ข้อคิดประจำกัณฑ์วณปเวสน์

๑. มิตรแท้ แม้ในยามลำบากทุกข์ยาก มิตรแท้ย่อมช่วยเหลือดังที่พระเจ้าเจตราชูทูลเชิญให้พระเวสสันดรเสวยราชย์

๒. คุณลักษณะของผู้ปกครอง (ผู้บริหาร) ผู้ปกครองที่ดีจะใช้ปัญญาพิจารณาทั้งกฎหมาย ประเพณีและหลักการปกครอง (รัฐศาสตร์) ในภาวะเดือดร้อนจะใช้หลักรัฐศาสตร์ เพื่อให้บ้านเมืองสงบสุขไม่เกิดความขัดแย้งและเกิดสงคราม นอกจากนี้ยังทรงมองการณ์ไกลว่าถ้าอยู่ที่เมืองเจตราชู ก็เกิดความขัดเคืองใจกัน ไม่เป็นผลดีแก่ทุกฝ่าย จึงยอมทุกข์เพียงเฉพาะพระองค์ ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบากใดๆ

กัณฑ์ที่ ๕ ชุขก นางอมิตตาให้ชุขกไปทูลขอพระกัณหาและพระชาลี

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์ชุขก

ผู้บูชากัณฑ์ชุขกจะได้บังเกิดในตระกูลกษัตริย์ ประกอบด้วยสมบัติอันงดงามกว่าชนทั้งหลายจะเจรจาปราศรัยก็ไพเราะเสนาะโสต แม้จะได้สามีภรรยาและบุตรธิดาก็ล้วนแต่มีรูปทรงงดงาม ว่านอนสอนง่าย

ข้อคิดประจำกัณฑ์ชูชก

๑. ความมั่งคั่งและรู้จักเก็บออม แม้ชูชกจะเป็นขอทานก็รู้จักเก็บออมทรัพย์
๒. ชายแก่กับภรรยาสาว อรรถกถาอธิบายว่าเป็นเรื่องของผลบุญที่เกิดจากอธิษฐานจิต และการบูชาพระด้วยดอกไม้เหี่ยว การมีสามีหรือภรรยาต่างวัยกันมากๆ จัดเป็นความเสื่อมอย่างหนึ่ง
๓. ความเกียจคร้านและคนพาล คนที่ไม่เอาใจใส่ทำงานเอาแต่เที่ยว เมื่อถูกตำหนิไม่ปรับปรุงแก้ไข กลับโกรธคนอื่นและอิจฉาคนอื่น เป็นลักษณะของคนพาลที่โทษคนอื่น ไม่พิจารณาตัวเองตรงกันข้ามกับบัณฑิตที่จะพิจารณาเหตุผลและพร้อมจะแก้ไขตนเองเสมอ
๔. ดี-ชั่ว ในโลกนี้มีทั้งดีและชั่วจะทำให้เข้าใจดีเป็นอย่างไร ชั่วเป็นอย่างไร ควรพิจารณาให้เป็นธรรมะ ไม่ควรตำหนิชั่วจนเกินเหตุ ควรเห็นคุณค่าของชั่วมด้วย
๕. ความเห็นผิด ชูชกเป็นตัวแทนของคนที่มีความเห็นผิดพูดลวงลวงจตุตถะผู้ปฏิบัติธรรม เป็นคนกล้าไม่หวาดกลัวแม้ภัยมา แต่เป็นผู้กล้าที่มี ความโลภมากเป็นความเสื่อมของชูชก ซึ่งยังประกอบด้วยบุรุษโทษ ๑๘ ประการ

กัณฑ์ที่ ๖ จุลพน ชูชกหลอกพรานเจตบุตร

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์จุลพน

ผู้บูชากัณฑ์จุลพน แม้จะบังเกิดในภพใดๆ จะเป็นผู้สมบุญด้วยทรัพย์ บริวารจะมีอุทยานอันดารดาษด้วยดอกไม้หอมตลบไป แล้วจะมีสระโบกขรณีอันเต็มไปด้วยปทุมชาติ ครั้นตายไปแล้วก็ได้เสวยทิพย์สมบัติในโลกหน้าสืบไป

ข้อคิดประจำกัณฑ์จุลพน

๑. ปฏิภาณและวาทศิลป์ เป็นคุณสมบัติที่ช่วยแก้ไขสถานการณ์จากร้ายกลายเป็นดีได้รับการไว้วางใจและยังโน้มน้าวใจคนอื่นได้อีกด้วย ฉะนั้นเราต้องรู้เท่าทันคนจำพวกนี้ ที่ใช้คำพูดมาหลอกล่อให้หลงเชื่อ ดังเช่นพรานเจตบุตรถูกชูชกใช้เล่ห์พูดหลอกลวงว่าเป็นราชทูตของพระเจ้ากรุงสุโขทัย
๒. การรู้เท่าทัน ถ้าคนเราไม่รู้เท่าทันคนที่เห็นแก่ตัว พูดจาหลอกล่อก็จะเสียรู้แม้พรานเจตบุตรจะหวังดีแต่ไม่รู้เท่าทันคนเจ้าเล่ห์ เช่น ชูชกจึงกลายเป็นเครื่องมือของผู้ร้าย ผู้ไม่หวังดี จนเกิดความเสียหายได้
๓. การรอบรู้กิจการงาน ผู้ที่ไม่รู้จักกิจการงานที่ทำ แม้จะเป็นคนฉลาดเฉลียวก็ทำให้เกิดความเสียหายได้ ดังเช่นพรานเจตบุตรถึงแม้เป็นคนฉลาดแต่ก็ไม่รู้ราชกิจว่าราชทูตเป็นใคร หลงเชื่อแล้วยังชี้ทางให้ชูชก อยากรู้ก็ตามถ้าคนฉลาดได้เรียนรู้ก็จะทำภารกิจได้ดี ตรงกันข้ามกับคนโง่ ที่เรียนเท่าใด ก็ทำกิจการงานไม่ดี
๔. ธรรมชาติ ป่าหิมพานต์เป็นตัวแทนของธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์จริงใจและทำให้มนุษย์เบิกบานใจ เพราะป่าไม้ภูเขา พฤษภชาตินานาพรรณ ทั้งดงาม สร้างความยินดีและให้กำลังใจแก่ผู้เดินทางให้คลายความหวาดกลัวภัยอันตรายต่างๆ

กัณฑ์ที่ ๗ มหาพน ชูชกหลอกพระอภัยมณี

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์มหาพน

ผู้บูชากัณฑ์มหาพน จะได้เสวยสมบัติในดาวดึงส์เทวโลกนั้นแล้ว จะได้ลงมาเกิดเป็นกษัตริย์มหาศาล มีทรัพย์ศฤงคาร บริวารมากมาย มีอุทยานและสระโบกขรณีเป็นที่ประพาส เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศักดิ์านภาพเพื่องฟูไปทั่วชมพูทวีปอีกจักได้เสวยอาหารทิพย์เป็นนิจนิรันดร

ข้อคิดประจำกัณฑ์มหาพน

- ๑. การวางแผน คนฉลาดต้องรู้จักวางแผนว่าจะทำอะไร เช่น จะเข้าหาผู้ใหญ่อย่างไร ดังเช่นกรณีชุกเข้าไปหาพระอัจจุตฤปิ
- ๒. เทคนิคการจูงใจ เกริ่นนำโดยถามสุข ทุกข์ ความเป็นอยู่ก่อน เมื่อมีบรรยากาศดี จึงเริ่มพูดสิ่งที่ต้องการ ดังที่ชุกเข้าไปพบพระอัจจุตฤปิ นอกจากนี้ยังใช้เหตุผลให้หลงเชื่อ ดังนั้นจึงต้องมีสติไตร่ตรอง และรู้ทันเล่ห์เหลี่ยมของคนอื่น
- ๓. คนชั่ว ชุกเป็นตัวแทนของคนชั่วที่ทำชั่วได้ทุกอย่าง ทุศีลพูดปด ปากกับใจไม่ตรงกัน คดโกง ใช้กลอุบายหลอกล่อให้หลงเชื่อด้วย ความโลภอยากได้เราควรหลีกเลี่ยงนี้ให้ไกลจากคนชั่ว
- ๔. คนฉลาด ชุกมีส่วนดีคือ เป็นคนฉลาดในการเข้าสมาคมกับบุคคล (มนุษย์สัมพันธ์) หากใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ก็จะเป็นการดี

กัณฑ์ที่ ๘ กัณฑ์กุมาร ชุกกทูลขอพระกัณหาและพระชาติต่อพระเวสสันดร

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์กุมาร

ผู้บูชากัณฑ์กุมาร ย่อมประสบความสำเร็จในสิ่งที่พึงปรารถนา ครั้นตายไปจะได้ไปเกิดในฉกามาพจรสวรรค์ ในสมัยที่พระศรีอริยเมตไตรยมานอุบัติ ก็จะได้พบศาสนาของพระองค์จะได้ถือปฏิสนธิในตระกูลกษัตริย์ ตลอดจนได้สดับรับฟังพระสัทธรรมเทศนาของพระองค์แล้วบรรลुพระอรหันตผล พร้อมด้วยปฏิบัติสัมภทา ทั้ง ๔ ด้วยบุญราศีที่ได้อบรมไว้

ข้อคิดประจำกัณฑ์กุมาร

- ๑. รู้กาลควรไม่ควร ชุกเฉลียวฉลาดรู้กาลควรไม่ควรว่าจะเข้าไปทูลขอสองกุมารตอนที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ในป่า จึงรอเวลาจนถึงตอนเช้า
- ๒. ความเชื่อเรื่องฝัน คนไทยมีความเชื่อเรื่องความฝัน จะรู้ว่าเป็นความฝันแบบใด และทำนายเหตุการณ์ได้ล่วงหน้า เช่น ความฝันแบบเทพสังหรณ์ของพระนางมัทรี
- ๓. ผลแห่งกรรม แม้จะรู้เหตุล่วงหน้า แต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ควรรักษาใจให้ไม่เป็นทุกข์ ถ้ารู้ก่อนก็เป็นทุกข์ไม่มีประโยชน์ เพราะกรรมย่อมให้ผลแน่นอนไม่มีใครห้ามได้ พระเวสสันดรพิจารณาว่า ทำนายฝันไปพระนางมัทรีก็จะเป็นทุกข์เพิ่มขึ้นก่อน ๓ วัน จึงนิ่งและบายเพียงว่าพระนางมัทรีได้รับความลำบากจึงทำให้ฝันร้าย

กัณฑ์ที่ ๙ กัณฑ์มัทรี พระอินทร์ถ่วงเวลาพระนางมัทรีไม่ให้ไปทันเวลา

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์มัทรี

ผู้บูชากัณฑ์มัทรี เกิดในโลกหน้าจะเป็นผู้มั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ เป็นผู้มีอายุยืนยาว ทั้งประกอบด้วยรูปโฉมงดงามกว่าคนทั้งหลาย จะไปในที่ใดๆ ก็จะมีแต่ความสุขทุกแห่งหน

ข้อคิดประจำกัณฑ์มัทรี

- ๑. ความเชื่อเรื่องเคราะห์กรรม คำโบราณกล่าวว่า คนเราเมื่อมีเคราะห์กรรมภูตผีก็พลอยซ้ำเติม พระนางมัทรีต้องใช้เวลาออกไปหาผลไม้ยาวนานกว่าทุกวัน เพราะต้นไม้ที่เคยมีผลก็ไม่มีผล พญาราชสีห์ (เทพบุตรแปลง) ออกมาขวางทางเดิน

๒. ความรักของพ่อแม่ เป็นความรักที่บริสุทธิ์เหนือเหตุผลใด แม้แต่คำตีสองกุมาร ก็กำหนดไว้ไม่ให้คนอื่นมาไล่ไปได้ นอกจากพระเจ้ากรุงสุโขทัย

๓. การวางตัวให้อำเกรง โดยใช้ความนิ่ง เพราะธรรมชาติของมนุษย์กลัวความนิ่งและความมืด พระเวสสันดรจึงใช้ความนิ่งกับพระนางมัทรี

๔. การใช้กุศลให้เกิดกุศล เป็นกลอุบายเบี่ยงเบนอารมณ์ความรู้สึกของพระนางมัทรีให้คลายโศกเรื่องสองกุมาร ดังนี้ พระเวสสันดรต่อว่าที่พระนางมัทรีไปยุ่งเกี่ยวกับพราณ ดาบส วิทยากรจนกลับมาเย็นคำ

๕. การบำเพ็ญบารมีสูงสุด การให้บุตรและภรรยาเป็นทาน เป็นการบำเพ็ญบารมีที่ยาก ที่มนุษย์ปถุชน ซึ่งมีความเห็นแก่ตัวจะกระทำได้ แต่พระเวสสันดรทรงสละได้ เพื่อบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ จะช่วยให้คนจำนวนมากมายมหาศาลได้พ้นทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิด นอกจากนี้พระเวสสันดรทรงมั่นพระทัยว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้อง แม้พบอุปสรรคก็ไม่ย่อท้อ หรือแม้ว่าการกระทำของพระองค์จะไม่มีใครเห็น แต่ฟ้าดินเห็นและเมื่อทำถึงที่สุดแล้ว ทุกคนจะยอมรับได้

กัณฑ์ที่ ๑๐ สักกบรรพ พระเวสสันดรบริจาคพระนางมัทรี

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์สักกบรรพ

ผู้บูชากัณฑ์สักกบรรพ จะได้เป็นผู้เจริญด้วยลาภ ยศ ตลอดจนจตุรพิธพรทั้ง ๔ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ตลอดกาลฯ

ข้อคิดประจำกัณฑ์สักกบรรพ

๑. การทำงานหรือการทำอะไรๆ การทำงานได้สำเร็จ ผู้บริหารย่อมต้องมีผู้ช่วยที่รู้ใจเฉลียวฉลาดที่จะช่วยหาทางออกได้อย่างดี ดังที่พระอินทร์ แปลงกายมาขอพระนางมัทรี และฝากพระองค์ไว้ เป็นอุบายที่แยบยลป้องกันมิให้คนอื่นมาขอ และยังทำให้พระเวสสันดรบำเพ็ญทานบารมีสมบูรณ์

๒. ผู้นำทางธรรมะ พระเวสสันดรทรงเป็นผู้นำทางธรรมะที่แท้จริง แม้การกระทำที่ทำให้ลูกและเมียเดือดร้อน แต่สุดท้ายย่อมเป็นผลดีในระยะยาว ทั้งต่อประชาชน สรรพสัตว์จำนวนมาก เป็นการบำเพ็ญบารมีตั้งประเพณีแห่งพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ ที่เสียสละแม้วัยระง่ำกาย และชีวิตให้เป็นทาน เพื่อช่วยเหลือบริวารมิให้ทุกข์ยากตั้งนั้นการบำเพ็ญบารมีทานสูงสุด ๑๐ ประการ จะทำให้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ และสั่งสอนให้ทุกคนปฏิบัติให้พ้นทุกข์ได้

กัณฑ์ที่ ๑๑ มหาราช พระเจ้ากรุงสุโขทัยไล่สองกุมารและจะไปรับพระเวสสันดร

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์มหาราช

ผู้บูชากัณฑ์มหาราชจะได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์จะได้เป็นพระราชา เมื่อจากโลกมนุษย์ไปก็จะได้ไปเสวยทิพย์สมบัติในฉกามาจรสวรรค์ มีนางเทพอัปสรเป็นบริวาร ครั้นบารมีแก่กล้าก็จะได้นิพพานสมบัติอันตัดเสียซึ่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะพ้นจากโอฆะ ทั้งสามมีการโมฆะ เป็นต้นฯ

ข้อคิดประจำกัณฑ์มหาพรหม

๑. คนดีย่อมไม่ทุกข์ ในเนื้อเรื่องกวีแต่งให้เทพบุตรเทพธิดามาดูแลสองกุมารเป็นบุคลาธิษฐานให้ได้ข้อคิดเป็นรูปธรรมว่า คนดี แม้มีทุกข์ก็มีคนมาช่วยเหลือให้มีสุขได้

๒. คนโลก ผู้มีความโลภเช่น ชูชก ย่อมไม่อ้อมในทรัพย์สมบัติจะละโมภบริโภคโดยไม่รู้จักประมาณ ดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า “มหาสมุทรไม่เต็มด้วยน้ำ ไฟไม่อ้อมด้วยเชื้อ คนโลกไม่อ้อมด้วยทรัพย์สมบัติ”

**กัณฑ์ที่ ๑๒ ฉกษัตริย์ กษัตริย์ ๖ พระองค์พบกันดีใจและทรงพระกันแสงจนสลบ
พระอินทร์บันดาลฝนโบกขรพรรษให้ตก**

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์ฉกษัตริย์

ผู้บูชากัณฑ์ฉกษัตริย์จะได้เป็นผู้เจริญด้วยพร ๔ ประการ คืออายุ วรรณะ สุขะ พละ ทุกๆ ชาติ

ข้อคิดประจำกัณฑ์ฉกษัตริย์

๑. ความรอบคอบ เมื่อถูกเนรเทศไปอยู่ป่า ชาวเมืองสีพีแตกความสามัคคีแบ่งเป็นสองฝ่าย เมื่อได้ยินเสียงกองทัพยกมา พระเวทสันดรยังทรงหวาดระแวงอยู่จึงชวนพระนางมัทรีไปซ่อนเร้นดูให้รอบคอบก่อน

๒. การข่มใจ เป็นคุณธรรมของผู้ใหญ่ที่ควรมี แม้ว่าพระเวทสันดรจะยินดีว่าพระราชบิดารับกลับพระนครแต่พระองค์ก็ข่มจิตใจให้สงบได้

๓. ความสุขในหมู่ญาติ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสแก่พระเจ้าวิทูทกะว่า “ร่มเงาของญาติ เย็นกว่าร่มเงาไม้” เมื่อกษัตริย์ทั้งหกได้พบกันจึงเป็นปิตุสขุที่ยาวด โดยเฉพาเมื่อมาเห็นว่าพระเวทสันดรมีความลำบากพระบิดาพระมารดาถึงเวทนาสงสารยิ่งขึ้น

กัณฑ์ที่ ๑๓ นครกัณฑ์ พระเวทสันดร พระนางมัทรี และสองพระกุมารเสด็จกลับนคร

คติความเชื่อในการบูชากัณฑ์นครกัณฑ์

ผู้บูชากัณฑ์นครกัณฑ์จะได้เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยวงศ์ญาติ ข้าทาสชายหญิง ภรรยาสามีหรือบิดามารดา จะอยู่พร้อมหน้ากันโดยความผาสุกปราศจากโรคอาพาธทั้งปวงจะทำการใดๆ ก็พร้อมเพรียงกัน ยังการงานนั้นๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ข้อคิดประจำกัณฑ์นครกัณฑ์

การรั้งรอแต่พองาม ไม่ให้คนอื่นมางอนง้อจนเกินงาม และไม่ผลีผลาม ใจร้อนชนจนน่ารังเกียจ พระเวทสันดรทรงประวิงเวลาจนกระทั่งพระเจ้ากรุงสญชัยทรงยอมรับผิดชอบว่าหลงเชื่อ คนยุยง พระเวทสันดร จึงทรงลาผนวชและครองราชสมบัติ

ตัวละครในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก*

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ กล่าวถึงสถานที่ต่างๆ ได้แก่ เมือง ๔ เมือง มีเมืองสีพีเป็นเมืองหลักที่ได้กล่าวถึงตั้งแต่ต้นเรื่องไปจนจบ ส่วนเมืองกลิงคราชภูร์ เมืองเจตราชภูร์ และเมืองมัททราชนั้น จัดว่าเป็นเมืองรอง เพราะบางเมืองในเรื่องกล่าวถึงเพียงครั้งหรือสองครั้งเท่านั้นเพื่อประกอบการดำเนินเรื่อง เช่น เป็นเมืองที่ใช้กำเนิดตัวละคร เป็นเมืองที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในเรื่อง หรือเป็นเมืองที่เสริมเนื้อเรื่องหลักเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกผ่อนคลาย เป็นต้น

นอกเหนือจากสถานที่ที่เป็นบ้านเมืองอันมีพระมหากษัตริย์ทรงปกครองแล้ว ในเรื่องยังได้กล่าวถึงหมู่บ้านเล็กๆ คือหมู่บ้านทุนนวิฐ กล่าวถึงภูเขา ๓ ลูก ได้แก่ เขาวงกต เขาคันธมาทน์ และเขาอัญชัน โดยมีเขาวงกตเป็นสถานที่หลักเพราะพระเวสสันดรและพระมัทรีต่างก็ทรงบำเพ็ญพรตอยู่ในอาศรมบริเวณหว่างเขานี้

ส่วนตัวละครที่มีบทบาทในเรื่องนั้น มีทั้งหมด ๒๓ ตัวละคร โดยยึดตัวละครที่พระพุทธองค์ทรงแสดงการกลับชาติไว้ ที่มีบทบาทมากได้แก่ พระเจ้ากรุงสุยชัย พระนางมุสดี พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระกัณหา

บทบาทรองลงมาได้แก่ ชูชก และนางอมิตตดา ส่วนที่เหลือนอกจากนั้นเป็นเพียงตัวประกอบในเรื่อง เช่น นายพรานเจตบุตร พระอัจจุตฤาษี ท้าวสักกะ วิสสุกรรมเทพบุตร มารดาช้างปัจจันตคังขังปัจจันตคัง ทเวดาที่แปลงเป็นเสือโคร่ง เสือเหลือง ราชสีห์ นอกจากนี้ก็มีกษัตริย์มัททราช อำมาตย์ที่ทูลข่าวเนรเทศ เสนออำมาตย์ที่จัดสัตตสดกมหาทาน และสหชาติทั้งหลายนี้ นี่คือนักแสดงทั้งหมดรวมกันแสดงในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ พระคาถา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

พระเวสสันดร

พระเวสสันดร เป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดก มีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น หน่อพระชินศรีโมลีโลก สมเด็จพระบรมนราพิสุทธิ์พุทธางกูร พระบรมราชพุทธพงศ์ หน่อพระชินศรี สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์บรมนราธิบดีนทร์ปิ่นสกอลอาณาจักรจอมพิภพสีพี สมเด็จพระบาทบรมพิตรพิชิตโมลี หน่อพระพิชิตมาร สมเด็จพระวิสุทธิพงศ์ภูวนาถ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์บุรุษรัตนพิเศษเพสสันดร สมเด็จพระปุริโสดมบรมโพธิสัตว์ สมเด็จพระมหาวิสุทธิสมมุติเทพพงศ์ สมเด็จพระบรมหน่ออนรรรัตนภิเชก สมเด็จพระบรมปิ่นเกล้าเจ้าธรณีธรรมมิกธิเบศ พระราชาธิบดีวิวัฒนเรศเวสสันดร บพิตรพุทธพงศ์พิชากร สมเด็จพระบาทมพิตรพิชิตพิชัยเฉลิมชาวเชตตราชธานี องค์สมเด็จพระชินวงศ์วรราช พระบรมราชฤๅษี พระมหาบุรุษราชชาติอาชาไนยเชื้อชินวงศ์ สมเด็จพระราชสมภาร สมเด็จพระมิ่งโมลีโลกตามภิเชกเอกอัครมกุฎวิสุทธิสรเพชญพงศ์ สมเด็จพระบรมหน่อสรเพชญ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ศรีวิสุทธิเทพพงศ์ พระบรมหน่อสรเพชญโพธิพงศ์ สมเด็จพระมขัตติยาธิบดีนทร์ อสัมภินวงศ์เวสสันดรมหाराช เป็นต้น

พระเวสสันดร เป็นพระโอรสของพระเจ้ากรุงสยชัยและพระนางมุสดีแห่งเมืองสีพี มีอุปนิสัยและพฤติกรรมที่สำคัญคือ การบริจาคทาน พระราชกุมารเวสสันดรทรงบริจาคทานตั้งแต่เกิด ครั้นพระชนมายุได้ ๔ - ๕ ชันษา ทรงปลดปิ่นทองคำและเครื่องประดับเงินทองแก้วเพชรให้แก่นางสนมกำนัลทั่วทุกคนถึง ๙ ครั้ง เพื่อมุ่งหวังพระโพธิญาณในภายภาคหน้า ครั้นเจริญชันษาได้ ๘ ปี ก็ทรงตั้งจิตอธิษฐานว่าจะบริจาคเลือดเนื้อและดวงทวยเพื่อมุ่งพระโพธิญาณในกาลข้างหน้าอย่างแน่วแน่

เมื่อพระชนมายุ ๑๖ พรรษา ก็แตกฉานในศิลปวิทยา ๑๘ แขนง ได้เสวยราชสมบัติและอภิเษกกับพระมัทรีตระกูลมาตุลาชวงศ์ มีพระราชโอรสและพระราชธิดาคือพระชาติกุมารและพระกัณหากุมารี พระองค์ยินดีในการให้ทาน ได้ตั้งโรงทานถึง ๖ แห่งในพระนครและเสด็จออกทอดพระเนตรการให้ทานอยู่เป็นเนืองนิจ

ครั้งหนึ่ง ทูตของกสิงคราชกุมารมาทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ช้างเผือกคู่บารมี ซึ่งเป็นช้างมงคล ถ้าไปอยู่ที่ใด ที่นั้นฝนจะตกต้องตามฤดูกาล พระองค์ก็ทรงบริจาคให้ ชาวเมืองสีพีพากันโกรธเคืองต่างมาชุมนุมกันที่หน้าพระลานร้องทุกข์ต่อพระเจ้ากรุงสยชัยว่าพระเวสสันดรยกพระยาขสารคู่บ้านคูเมืองให้คนอื่นผิดราชประเพณี เกรงว่าต่อไปภายหน้าอาจยกเมืองให้คนอื่นก็ได้ ขอให้เนรเทศพระเวสสันดรออกไปเสียจากเมือง พระเจ้ากรุงสยชัยมีรัฐจะทำการใดจึงต้องยอมทำตามคำเรียกร้องของประชาชน

ก่อนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาติ และพระกัณหาจะเดินทาง ก็ได้บริจาคสัตตสกลมหาทาน คือการให้ทาน ช้าง ม้า โคนม รถม้า นารี ทาส ทาสี รวม ๗ สิ่ง สิ่งละ ๗๐๐ แล้วทรงรถเทียมม้าเสด็จออกนอกเมือง ระหว่างทางมีพราหมณ์มาดีกรขอขาราชรถพระเวสสันดรก็บริจาคให้ แล้วทุกพระองค์ก็เสด็จโดยพระบาทเดินทางมุ่งเข้าป่า จนกระทั่งถึงสระบัวใหญ่เชิงเขาวงกตซึ่งเทวดาเนรมิตไว้แล้วผนวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญภาวนาอยู่ที่นั่น

เมื่อพระเวสสันดรบำเพ็ญพรตอยู่ที่เขาวงกต ชูชกได้เดินทางไปขอสองกุมารไปเป็นทาสี พระเวสสันดรก็ทรงบริจาครให้ พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์ไปทูลขอพระมัทรี ก็ทรงบริจาครให้ ซึ่งนอกจากจะทรงบริจาครทานที่แสดงถึงการเสียสละอันเป็นพฤติกรรมสำคัญในเรื่องแล้ว พระองค์ยังมีความเมตตา มีความมานะอดทนต่อความยากลำบากต่างๆ ในที่สุดพระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางผุสดี พระขาลี และพระกัณหาภิเศกได้ยกกองทัพมารับพระเวสสันดรและพระมัทรีกลับไปครอบครองบ้านเมืองดังเดิม

การที่พระเวสสันดรบำเพ็ญบารมีโดยการบริจาครทานอยู่เป็นนิจ แสดงถึงความเป็นผู้มีจิตใจดีงาม มีความเมตตา กรุณา และการอดทนอดกลั้นอารมณ์โกรธได้ซึ่งส่งผลดีต่อตนเองคือทำให้ไม่ว้าวุ่นใจ แต่ถึงอย่างไรพระองค์ก็ยังคงมีความปรารถนาเหมือนกับบุคคลทั่วไปเช่นกัน

ตัวอย่างของความเป็นผู้มีจิตใจดีงามเปี่ยมด้วยเมตตา ได้แก่ การเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มุ่งมั่นบริจาครทาน ทั้งทรัพย์สินสิ่งของมีค่า แม้กระทั่งบุตร ภรรยา และชีวิตหากมีผู้ใดต้องการ ด้วยปรารถนาพระโพธิญาณในภายภาคหน้า ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมของพระองค์ตั้งแต่ประสูติ จนถึงคราวถูกเนรเทศก็มีได้ทรงหยุดหย่อนในการบริจาครทาน เช่น

- “หน่อพระชินศรีโมลีโลก พระทัยนั้นปรารถนาจะข้ามโอฆสงสาร มิได้ย่อหย่อนที่จะบริจาครมหาทาน เมื่อชนมานได้สืบท้าพระวรวงษา โอมัญญจิตวา จึงเปลื้องเครื่องปล้นธนาออกจากพระองค์ทรงประสาธให้แก่พระสมณก่านัลในถ้ำวนหน้าสิ่นวาระเก้าครั้ง ด้วยพระหฤทัยท้าวเธอหวังพระโพธิญาณในอนาคตกาล นั้นแล
- ทานี ปวดเตลี ท้าวเธอก็เปรมปรีดีจะบริจาครทานมิได้ขาด จึงให้อำมาตย์ทำทานศาลา ทานี ปวดเตเตวา ให้จัดแจงทั้งเงินทองเสื้อผ้า ราชวัตถุคฤหาสน์ พรหมแพรม้วนม้วน มังม่าน สรรพภัณฑ์ เครื่องดีอันมีค่า ตามแต่จะปรารถนาแล้วยกให้แก่ยากจนเข็ญใจทุกถ้ำวนหน้า ท้าวเธอทรงพระราชศรัทธามิรู้สิ้น ดุจพื้นพระธรณินทร์อันหนาหนัก เป็นที่บำรุงรักแก่ไพร่ฟ้า
- กัม พาทริก ร์ณี อย่ว่าแต่เศวตคชาพาทริกทานอันยอดยากที่จะยกให้ ถ้ามียากผู้ใดๆ จะปรารถนาซึ่งพาทหาหฤทัยนัยนเนตรทั้งคู่ เราก้อาจจะเชือดชูอาบริจาครให้เป็นทาน จะแลกรพระโพธิญาณในเบื้องหน้า อย่ว่าแต่จะต้องบัพพชาชนียกรรมทำโทษ ถึงไพร่ฟ้าเขาจะพิโรธรอนรานประหารชีวิต เราก้อมิได้คิดย่อท้อที่จะบำเพ็ญทาน

ตัวอย่างของการไม่ยึดติดอำนาจวาสนา และทรัพย์สินสมบัติ ยอมรับผิดในสิ่งที่กระทำ แม้พระองค์จะถูกเนรเทศก็มีได้เหนียวรั้งพระนางมัทรีเอาไว้ ทรงอนุญาตให้อภิเษกกับชายอื่นที่มาสู่ขอได้ตามใจ

ตัวอย่างของความมีสติปัญญาฉลาดหลักแหลมสามารถคลี่คลายปัญหาได้โดยแยบคายสังเกตได้จากพฤติกรรมดังนี้

- ทำนายฝันให้แก่พระนางมัทรี เพื่อมิให้มีความวิตกกังวลเกิดขึ้นกับพระนาง ซึ่งจะเป็นการขัดขวางการบริจาครปิยบุตรทานบารมี
- แม้แต่อาคมจะทำนายทางบุญนิมิตแต่ตามจริง ไหนนางจะทอดทิ้งพระลูกเกล้าด้วยอาลัย ก็จะเป็นพาทริกภัยแก่โพธิญาณ จำจะทำนายด้วยโหราให้เหตุหาย

- ตั้งค่าไถ่ตัวพระกัณหาชาติไว้สูง เพื่อมีเพียงพระราชอัยกาอัยกีเท่านั้นที่จะสามารถไถ่ตัวทั้งสองพระองค์ได้
 - เมื่อพระนางกลับมาแล้วไม่เห็นสองกุมาร พระองค์ก็นำอุบายหึงหวงมาใช้เพื่อหักความเศร้าโศกลง
- “**อด มหาสตุโต** สมเด็จพระราชาสมภาร เมื่อได้สดับสารพระมัทรี เธอแสนวิโยคโศกศัลย์สุดกำลังถึงแม้จะมีตรัสแก่นางมิ่งจะมีเป็นการ จำจะเอาโอรสการหึงเข้ามาหักโศกให้เสื่อมลง ตัวอย่างของการตั้งตนอยู่ในอุเบกขา มีความอดทนอดกลั้น แม้ชุกจะโบายตีสองกุมารต่อหน้าพระที่นั่ง พระองค์ก็สามารถระงับอารมณ์ซึ่งโกรธนั้นได้ เช่น

“**ดูกร มหาเวสสันดร** อย่าอาวรณไว้เว้ทำเนาเขา ข้ากับเจ้าเขาจะตักันไม่ต้องการให้ลูกเป็นทาสแล้วยังมาสอดแค้นเมื่อภายหลัง ท้าวเธอก็ตั้งพระสมาธิระงับดับพระวิโยคกลั้นพระโศกสงบแล้วพระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส” ดังนี้

พระเวสสันดรทรงตั้งตนอยู่ในทศพิธราชธรรมตลอดพระชนมชีพ และบำเพ็ญปัญจมหาบริจาคครบ ๕ ประการ ตามความปรารถนาทุกประการ

* จากหนังสือเล่าความตามแหล่ง ในมหาเวสสันดรชาดก โดยพระครูวินัยธร มานพ ฌ วัดโพธิ์ท่าเตียน

พระนางมัทรี

พระนางมัทรี เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์มหาเวสสันดรชาดก มีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น พระสุณิสาศรีสะไภ้ นางแก้วกัลยาณี พระยอดเขาวอนงค์องค์อัครราชานารี องค์สมเด็จ พระชนนีศรีสุนทรราชสุณิสา พระยุพยงเยาวดี เป็นต้น

พระนางมัทรีเป็นพระราชธิดาแห่งกษัตริย์มัทราชอภิเชกสมรสกับพระเวสสันดร มีพระโอรสชื่อ พระขาลีและมีพระธิดาชื่อพระกัณหา พระนางตามเสด็จพระเวสสันดรไปยังเขาวงกต แม้จะถูกพระเจ้ากรุงสอยชัยขัดทาน แต่ด้วยความจงรักภักดีต่อพระสวามีพระนางก็ไม่ทรงยินยอม

เมื่อพระนางมัทรีตามเสด็จไปเขาวงกต พระนางได้ปฏิบัติต่อพระสวามีและสองกุมาร คือ ลูกขึ้น แต่เข้ากวาดพื้นบริเวณอาคารม ตั้งน้ำดื่ม จัดน้ำสรงพระพักตร์ จัดสถานที่ให้เป็นระเบียบและเข้าป่าหาผลไม้ทุกวัน พระนางได้ปรนนิบัติรับใช้และทำตามหน้าที่อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง

พระนางมัทรี เป็นแบบฉบับของนางในวรรณคดีที่เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติต่างๆ ทั้งการเป็นแม่ที่ประเสริฐของลูก และการเป็นภรรยาที่ดีของสามี คือมีความอ่อนน้อม นอบน้อมและอดทน เป็นภรรยาแม่แบบผู้มีลักษณะเป็นกัลยาณมิตรของสามี สนับสนุนเป้าหมายชีวิตอันประเสริฐที่พระสวามีได้ตั้งไว้ เป็นแบบอย่างของภรรยาตามทัศนะของคนตะวันออก เช่น ปฏิบัติดูแลเรื่องข้าวปลาอาหาร และมีคุณธรรมสำคัญคือ ซื่อตรง จงรัก และหนักแน่นต่อสามี

พระนางมีความนับถือ เชื่อฟัง และจงรักภักดี เมื่อพระเวสสันดรกล่าวเชิงบริภาษพระนาง พระนางก็ทูลชี้แจง

แม้พระเวสสันดรกล่าวเชิงบริภาษเชิงหึง พระนางมัทรีก็ได้ตอบด้วยถ้อยคำนมนวล กล่าวชี้แจงความบริสุทธิ์และทูลขอประทานโทษต่อสามี แสดงถึงความมีวัฒนธรรมและจริยวัตรอันงดงามของนาง กษัตริย์ มิได้ใช้ถ้อยคำรุนแรงผิดกฏสตรีและผิดธรรมเนียมแบบอย่างของภรรยาที่ดี แม้เมื่อพระเวสสันดรประทานสองกุมารแก่ชุกเป็นบุตรทาน พระนางมัทรีก็พลอยอนุโมทนาด้วยแสดงถึงความดีงามของพระนาง ที่ทรงมีน้ำพระทัยศรัทธาในการบริจาคทานเช่นเดียวกับพระเวสสันดร

เมื่อพระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางมัทรีต่อพระเวสสันดร และพระเวสสันดร พระราชทานให้ พระนางก็อยู่ในพระอาการปกติเพราะทรงเชื่อพระทัยว่าพระเวสสันดรทรงเป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ทรงยอมตามพระราชอัธยาศัย และที่สุดพระอินทร์ก็ทรงคืนพระนางต่อพระเวสสันดรดังเดิม

เมื่อกองทัพของพระเจ้ากรุงสอยชัยไปถึงสระมัจฉลินท์ พระเวสสันดรคาดว่าเป็นกองทัพของศัตรูจะตามมาทำร้าย แต่พระมัทรีทรงสังเกตทราบว่าเป็นกองทัพของพระเจ้ากรุงสอยชัยและทูลให้พระเวสสันดรทราบ

พระนางมัทรีรักและเลี้ยงดูลูกด้วยความทะนุถนอม ดูแลเอาใจใส่และให้ความอบอุ่นแก่ลูก เมื่อพระนางมัทรีพลัดพลากจากสองกุมารก็เที่ยวค้นหาพระลูกรักแต่ไม่พานพบได้แสดงถึงความรักของแม่ที่มีต่อลูก

พระนางมัทรีกลับชาติมาเกิด คือพระนางยโสธราพิมพา พระมารดาพระราहुล

พระชาติ

พระชาติ เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์มีชื่อเรียกต่างๆ เช่น พ่อสายใจ พ่อหน่อเนื้อ ภาคิโนยนาถ เป็นต้น

พระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี เป็นพระเชษฐาของพระกัณหา พระนั้ดดาของพระเจ้ากรุงสยชัยและพระนางผุสดี เมื่อเวลาประสูติ พระประยูรญาติได้ทรงนำดาชายของ มารองรับจึงได้รับพระราชทานนามว่า ชาติ แปลว่าผู้มีตาชาย

เมื่อพระเวสสันดรทรงถูกเนรเทศออกจากเมือง พระกัณหาและพระชาติได้โดยเสด็จด้วย ขณะที ชูชกไปทูลขอพระกุมารทั้งสอง ชูชกได้ขู่พระกุมารตั้งแต่แรกเห็น พระกุมารทั้งสองจึงเกรงกลัวชูชกมาก ครั้นทรงทราบว่พระบิดาประทานพระองค์ให้แก่ชูชก จึงหนีไปซ่อนนงคิในสระบัวเมื่อพระบิดาตรัสเรียก พระชาติก็ขึ้นจากสระโดยคิดว่าจักให้พระบิดาเรียกถึงสองครั้งมิบังควร

พระเวสสันดรทรงกำหนดค่าของพระชาติเท่ากับพันตำลึงทองและทรงหลั่งน้ำัยพระกุมารให้แก่ชูชก ชูชกนำพระกุมารทั้งสองออกจากเขาวงกต รอนแรมมาได้ประมาณ ๖๐ โยชน์ ครั้นตกกลางคืนก็ เอาเถาวัลย์ผูกพระกุมารไว้ ส่วนชูชกขึ้นไปนอนบนคาคบไม้ ตลอดทางเทวดาก็ช่วยบำรุงรักษามีให้มิ อันตรายมาแผ้วพานและตั้งใจให้ชูชกเดินทางไปทางกรุงสีพี ได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยชัย เมื่อชูชก กราบทูลว่าพระเวสสันดรทรงประทานพระโอรสและพระธิดาให้หม้ออำมาตย์ก็พากันดิเตียนพระเวสสันดร ว่านำพระทัยดีเกินไป เมื่อประทับในเมืองก็พระราชทานช้างแก้ว ครั้นประทับ ณ เขาวงกตก็ประทาน โอรสธิดาอีก

พระชาติแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อพระบิดา ทรงแก้ข้อกล่าวหาของเหล่าอำมาตย์ที่ดูหมิ่น พระเวสสันดรในการบริจาคทานพระราชกุมารทั้งสอง

พระชาติทรงมีความอ่อนน้อมถ่อมตน และมีคารมคมคาย เมื่อพระเจ้ากรุงสยชัยตรัสเรียกให้มา ประทับร่วมพระอาสน์ พระชาติกราบทูลว่าเป็นข้าของชูชกมิบังอาจไปใกล้ชิดได้ด้วยเกรงว่าพระองค์จะมัวหมอง พระเจ้ากรุงสยชัยเมื่อได้ยินคำตัดพ้อของพระชาติจึงทรงไถ่ถอนให้พ้นจากการเป็นทาสและยัง พระราชทานปราสาท ๗ ชั้น ให้แก่ชูชกอีกด้วย และรับสั่งให้จัดพิธีสมโภชรับขวัญพระกุมารทั้งสอง

เมื่อพระเจ้ากรุงสยชัยตรัสถามถึงพระเวสสันดรและพระมัทรี พระชาติก็กราบทูลถึงความทุกข์ที่ ทั้งสองพระองค์ทรงได้รับ และตัดพ้อพระอัยกาว่าพระโอรสพระองค์ยังไม่ทรงรักจะมารักพระนั้ดดาได้ อย่างไร พระเจ้ากรุงสยชัยจึงตรัสขอโทษพระชาติและทรงยอมรับว่าเป็นความผิดของพระองค์เองที่ทรง เชื่อผู้อื่นขับไล่พระเวสสันดรไปและรับสั่งให้พระชาติไปทูลเชิญเสด็จกลับพระนคร พระชาติกราบทูลว่า พระองค์ยังเป็นพระกุมาร คำกล่าวจะไม่มีน้ำหนัก พระเวสสันดรอาจจะไม่ทรงเชื่อและไม่เสด็จกลับ พระนคร พระเจ้ากรุงสยชัยจึงเสด็จไปรับพระเวสสันดรยังเขาวงกตโดยมีพระชาติทรงช้างปัจจัยนาคที่ พราหมณ์เมืองกลิงราชภูร์นำมาถวายคืน

พระชาติทรงมีสถานะเป็นพระโอรสของพระเวสสันดร ทรงมีความกตัญญูเป็นเลิศทรงยอมเป็น
บุตรทานให้พระบิดาทรงบริจาคแก่ชูชกเพื่อให้พระบิดาได้สำเร็จพระโพธิญาณค้นพบทางหลุดพ้นจาก
สังสารวัฏ และเมื่ออำมาตย์กล่าวดูแคลนพระบิดา ก็ทรงแก้ต่างแทนพระบิดาให้อำมาตย์เหล่านั้นได้เห็น
กระจ่างถึงความจริงในตัวพระบิดา แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูรู้คุณบุญการีของพระชาติที่ไม่ยอมให้ใคร
มาดูหมิ่นบิดามารดาของตนในทางที่ไม่เป็นจริง เป็นผู้ที่สามารถประพัตินได้เหมาะสมในสถานการณ์
ต่างๆ รู้จักเด็กรู้จักผู้ใหญ่ และรู้จักกาล รู้ว่าเวลาไหนควรปฏิบัติตนอย่างไร เป็นต้น

พระชาติกลับชาติมาเป็นพระราहुล เป็นสามเณรรูปแรกของพุทธศาสนาเมื่อบวชเป็นภิกษุแล้ว
บำเพ็ญเพียรจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทาง
ผู้ใคร่ในการศึกษา ท่านนิพพานก่อนพระพุทธองค์ ก่อนพระสารีบุตร ก่อนพระโมคคัลลานะ ดับขันธปรินิพพาน
ที่บ้นทุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ดาวดึงส์เทวโลก

พระกัณหา

พระกัณหา หรือ กัณหาชินานาฏ เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันชาดก เป็นพระธิดาของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี เป็นพระนัดดาของพระเจ้ากรุงสญชัยและพระนางผสuti และเป็นพระกนิษฐาของพระชาติ

พระกัณหา เป็นผู้หนึ่งที่ทำให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญบุตรทานบารมีซึ่งเป็นทานอันยิ่งใหญ่ที่มนุษย์ทั้งหลายไม่สามารถทำได้ นอกจากมหาบุรุษผู้ทรงหวังพระโพธิญาณเท่านั้น ดังที่พระเวสสันดรทรงตรัสว่า

“พระลูกเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือพระบิดุรงค์บรรจงรักพระโพธิญาณ หวังจะยังสัตว์ให้ข้ามห้วงมหรรมพภพสงสารให้ถึงฟาก เป็นเยี่ยงอย่างยอดยากที่จะข้ามได้”

พระกัณหาเป็นผู้ที่มีความกตัญญู เชื่อฟังคำสั่งสอนและมีความเฉลียวฉลาด ได้ติดตามพระเวสสันดรและพระมัทรีไปยังเขาวงกต เมื่อถูกยกให้แก่ชุกกัหาทางหลบหนี เช่น

“สองเจ้าก็วิ่งจนถึงมงคลสระศรี สองกุมารกุมารีทรงผ้าคากรองเข้าให้มันคง แล้วเสีรยรอยถอยหลังลงสู่สระศรี เอวาริมาบังองค์ เอาใบบุขงมาบังพระเศศ หวังจะซ่อนพระบิดุเรศกับพราหมณ์ด้วยความกลัว อยู่ในสระบัว นั้นแล”

และเมื่อพระเวสสันดรตรัสเรียกโดยกล่าวว่า

“...ไยเจ้าไม่องอาจยอมย่อท้อหึ่งพระบิดาให้พราหมณ์มันจ้วงจาบหยาบข้าเจ้าเห็นชอบอยู่แล้วหรือหน่าพ่อสายใจ...”

ทั้งสองกุมารก็ขึ้นจากสระมาแต่โดยดี

พระกัณหาเป็นผู้ว่าง่ายถึงคนคนนั้นจะดีหรือไม่ดีต่อตนก็ตามก็ยังเชื่อฟังคำสั่งโดยไม่ขัดขืน และยังมีน้ำใจคอยช่วยเหลือผู้อื่นอยู่เสมอ เป็นผู้ที่เข้าใจในเจตนาของพระเวสสันดรที่เสียสละเพื่อประโยชน์ของชนหมู่มาก แม้การเสียสละนั้นจะทำให้ตนเองลำบากก็พร้อมที่จะเข้าใจเหตุผลความจำเป็นที่ตนต้องเสียสละ พระนางกัณหากลับชาติมาเป็นพระอุบลวรรณาเถรี ชำนาญในการแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้รับตำแหน่งในทางเอตทัคคะเป็นผู้เลศคกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่ายผู้มีฤทธิ์และเป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้าย

ท้าวสักกเทวราช (พระอินทร์)

ท้าวสักกเทวราช เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์มหาเวสสันดรชาดก เป็นพระราชสามีของพระนางมยุรีขณะสถิตอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีนามเรียกต่างๆ เช่น โกสิย์ อมรินทร์ คักกรินทร์ วัชรินทร์ เทวราช จอมสิเนรุราช ตรีเนตร พัชรินทร์เทวราช มัชฌวาน สมเด็จ บรมสุราฤทธิ เทวราชสุราธิปติ เพชรปาลี ทิพยจักขุเทเวศร์ ท้าวพันตา สหัสจักขุเทเวศร์ สหัสสัยน์ สหัสเนตร สหัสภานุมาศ สุขัมบัติ เป็นต้น

ท้าวสักกเทวราชหรือพระอินทร์ เป็นตัวละครที่เป็นตัวเชื่อมเหตุการณ์ต่างๆ ภายในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกให้เนื้อหามีความต่อเนื่องกัน คอยช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้ลุกล่วงไปได้ด้วยดี และยังเป็นผู้ดลบันดาลให้ตัวละครต่างๆ ได้มาพบกันด้วย

บทบาทของท้าวสักกเทวราช มีอยู่ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเกือบทุกกัณฑ์ ตั้งแต่

กัณฑ์ทศพร พระนางมยุรีจะจุติจากสวรรค์ได้ขอประทานพร ๑๐ ประการ

กัณฑ์หิมพานต์ ทรงรำพึงถึงพระพรที่ประสาทให้แก่พระนางมยุรีว่า พระพรทั้งเก้าก็ได้สำเร็จ แม้แต่พระลูกแก้วที่พระนางปรารถนา พระองค์ก็เห็นควรจะประสิทธิ์ให้

กัณฑ์วนประเวศน์ ทรงสั่งให้พระเวสสุกรรมเทพบุตรมานิรมิตบรรณศาลา ๒ หลัง ที่จंगกรม ๒ หลัง กับที่พิกกกลางวันและกลางคืนพร้อมด้วยเครื่องบรรพชิตบริวารทุกประการ

กัณฑ์มัทรี ทรงสั่งให้เทวดาจำแลงเป็นสัตว์ร้าย ๓ ชนิด นอนขวางทางพระนางมัทรีไม่ให้เสด็จตามไปทันสองกุมาร

กัณฑ์สักกบรรพ นิรมิตองค์เป็นพราหมณ์เข้าไปทูลขอพระนางมัทรี เพื่อว่าเมื่อประทานให้แล้วจะถวายคืนให้พระนางได้อยู่ปฏิบัติรับใช้ต่อไป

กัณฑ์ฉกษัตริย์ หกษัตริย์ทรงกันแสงจนสลบไป ทรงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมา หกษัตริย์ก็ฟื้นคืนสมปกติ

พระอินทร์เป็นเทพที่มีจิตใจดี มีความเมตตากรุณา เปี่ยมไปด้วยคุณธรรม ชอบช่วยเหลือคนดีมีคุณธรรมที่กำลังตกทุกข์ได้ยาก และทรงเป็นผู้มองการณ์ไกล ทรงเล็งเห็นว่าพระเวสสันดรจะมีจิตปรารถนาพระโพธิญาณในอนาคตกาลจึงทรงคอยช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกให้พระเวสสันดรทรงสมปรารถนาอยู่เสมอ

ตัวอย่างของความเป็นผู้มีจิตใจดีมีเมตตากรุณาเช่น ในกัณฑ์ทศพรและกัณฑ์หิมพานต์ทรงเมตตาประทานพร ๑๐ ประการให้ตามที่พระนางมยุรีขอ และยังพบนั่นให้สำเร็จตามที่พระนางปรารถนา ส่วนในกัณฑ์ฉกษัตริย์ก็ทรงบันดาลฝนโบกขรพรรษให้ตกลงมาประพรมให้กษัตริย์ทั้งหกฟื้นคืนสมปกติ

ความเป็นเทพที่คอยปกป้องคุ้มครอง คอยช่วยเหลือบุคคลที่ทำแต่ความดีที่เดือดร้อนในโลกมนุษย์ เช่นในกัณฑ์วนประเวศน์ ได้ช่วยเหลือพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระกัณหาและพระชาติในระหว่างเดินทางไปยังเขาวงกต และเมื่อเสด็จถึงเขาวงกตก็พบพระอาศรมที่ได้ให้พระเวสสุกรรมมานิรมิตไว้ให้

จิตตกรรม

ความเป็นเทพที่มีความคิดละเอียดรอบคอบ เช่นสั่งให้เทวดาจำแลงเป็นสัตว์ร้าย ๓ ชนิด คือราชสีห์ เสือเหลือง และเสือโคร่ง นอนขวางทางพระนางมัทรีเพื่อไม่ให้พระนางตามไปขัดขวางการบริจาคปุตตทาน ของพระเวสสันดรได้ในกัณฑ์มัทรี และในกัณฑ์สักกบรรพ พระองค์ก็ทรงเกรงว่าจะมีผู้อื่นมาขอพระนางมัทรี จึงแปลงองค์เป็นพร้าหมณ์มาทูลขอพระนางเสียก่อน เมื่อพระเวสสันดรประทานให้ พระอินทร์ทรง อนุโมทนาแล้วก็ถวายคืนพร้อมทั้งแสดงองค์ให้ปรากฏและพระราชทานพร ๘ ประการแก่พระเวสสันดรด้วย รวมความว่าพระอินทร์คอยช่วยเหลือพระเวสสันดรตลอดเรื่อง เช่น **ไม่ให้พระเวสสันดรวิบัติ ไม่ให้ พระเวสสันดรขัดข้อง ไม่ให้พระเวสสันดรต้องกังวล ให้พระเวสสันดรบรรลุผลดังปรารถนา**

ท้าวสักกเทวราช กลับชาติมาเกิดเป็นพระอนุรุธเถระเป็นผู้ไม่รู้จักคำว่า **ไม่มี** และเมื่อสำเร็จเป็น พระอรหันต์แล้วได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะทางผู้มีทิพยจักขุญาณ เป็นปฐมเหตุประเพณีทอดผ้า บังสุกุล หรือทอดผ้าป่า นิพพาน ณ ภายใต้ร่มกอไผ่ ในหมู่บ้าน เวฬุวะ แคว้นวัชชี

พระนางมุสตี

พระนางมุสตี เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก เดิมเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าพันธุมราชชื่อสุธัมมา ต่อมาได้บังเกิดเป็นอัศรมหเสสีของสมเด็จพระอมรินทราบหาราชชื่อมุสตี เมื่อจุติจากสวรรค์ได้ถือกำเนิดเป็นพระราชธิดาของพระเจ้ามัททราช ครั้นเจริญวัยก็ได้อภิเษกเป็นอัศรมหเสสีของพระเจ้ากรุงสุโขทัย และเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร

พระนางมุสตีธิดาจากษัตริย์มัททราชมหเสสีของพระเจ้ากรุงสุโขทัยแห่งกรุงศรีพาราณสี และพระมารดาของพระเวสสันดรนั้น เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าพันธุมราช แห่งพันธุมตีนคร ทรงได้รับพระราชทานแก่นจันทร์แดงจากพระราชบิดาจึงได้นำไปบดใส่ผอบทองและถวายแด่พระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งอธิษฐานว่าขอให้ได้เป็นพุทธมารดาในอนาคต ด้วยกุศลผลบุญนี้ทำให้พระนางได้ไปบังเกิดบนสวรรค์ เป็นพระมหเสสีของพระอินทร์ ครั้นเมื่อถึงกำหนดจะจุติจากสวรรค์ ก็ได้รับพระราชทานพร ๑๐ ประการจากพระอินทร์ด้วย

พระนางมุสตีเมื่ออุปนิสัยรักสวयักรังงาม เช่นในพรที่ขอจากพระอินทร์ส่วนมากก็จะยึดติดกับรูปกายภายนอก เช่น ขอให้ดวงเนตรทั้งสองมีสีดำประดุจดวงตาลูกเนื้อทราย ขอให้มิพระชนงเขี้ยวดุจสร้อยคอนกยูง ขออย่าให้มีพระครรภ์ปรากฏนูนดังสตรีสามัญ ขออย่าให้พระถันทั้งคู่ดำในเวลาทรงครรภ์และเมื่อประสูติแล้วขออย่าให้หย่อนยาน ขอให้เส้นพระเกศเป็นมันดุจสีปีกแมลงค่อมทอง และขอให้พระฉวีละเอียดดุจดั่งทองคำธรรมชาติ ส่วนในข้อที่แสดงว่าพระนางเป็นผู้มีความเมตตากรุณา ก็คือ ได้ขอพระราชทานพรให้ทรงมีอำนาจปลดปล่อยนรกโทษประหารชีวิตให้พ้นโทษ และในข้อที่แสดงความยึดมั่นในตำแหน่งฐานะก็คือ ขอให้ได้ประทับในปราสาทพระเจ้าสีวีราช

พระนางมุสตีในฐานะพระราชมารดา ทรงเป็นแม่ที่รักลูก ห่วงใยลูก เมื่อลูกมีปัญหาที่รับหาทางช่วยแก้ไข แต่ในฐานะของผู้ปกครองประเทศก็จะออกเดินทางไปเยี่ยมเยียนประชาชน ดูแลทุกข์สุขของประชาชน และประทานเงินทองให้แก่ราษฎร ส่วนในฐานะของพระอัศรมหเสสีก็สามารถเป็นที่ปรึกษาของพระเจ้ากรุงสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

พระนางมุสตีกลับชาติมาเกิดเป็นพระนางสิริมหามายา

ชูชก

ชูชก เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ เป็นผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์โกวาทิกชาติซึ่งเป็นพราหมณ์พวกที่ถือตนว่ามีกำเนิดสูงกว่าผู้อื่น มักใช้คำว่า “โง” แปลว่า “ผู้เจริญ” เป็นคำร้องเรียก

แม้ชูชกจะเกิดในตระกูลพราหมณ์ที่ถือตนว่ามีกำเนิดสูงกว่าผู้อื่น แต่ชูชกก็ยากจนเฉยใจยิ่ง ต้องเที่ยวขอลานเขาเลี้ยงชีพ ชูชกมีบ้านอยู่ในหมู่บ้านทุนนวิฐติดกับเมืองกลิงคราษฎร์ มีรูปร่างหน้าต่าน่าเกลียด ประกอบด้วยบุรุษโทษ ๑๘ ประการ

ลักษณะนิสัยของชูชก

๑. มีความตระหนี่เหนียวแน่น ขอลานได้มากเท่าไรก็เก็บไว้ไม่ยอมนำไปใช้จ่ายจนได้ถึง ๑๐๐ กษาปณ์

๒. มีความโลภ เที่ยวขอลานจนมีเงินมากมายก็ยังไม่ยอมหยุดเพื่อนำเงินมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตน ยังคงขอเรื่อยไป

๓. รักและหลงเมีย ยอมให้นางทุกอย่าง เช่น “ที่นี้งานการเจ้าอย่าได้ทำ ทั้งหุงต้ม ตักต้ำตามใจ เจ้าเถิดนะแม่ ขอแต่ว่ามานั่งให้พี่นี้แลฯ พอให้ชื่นใจ พี่ก็จะรับรำกระทำไปไม่ละเลย” แม้รู้ว่าการเดินทางไปเฝ้าพระเวสสันดรนั้นแสนยากลำบากเพียงใด

๔. เป็นคนฉลาด มีเล่ห์เหลี่ยมมาก ฉลาดทั้งในด้านการพูดและกลอุบาย

• ฉลาดในการพูด เช่น ก่อนที่จะทูลขอสองกุมาร ได้ยกแม่น้ำทั้งห้าขึ้นมาเปรียบกับน้ำพระทัยของพระเวสสันดร เป็นการหว่านล้อมเสียก่อนแล้วจึงทูลขอว่า “เสมือนหนึ่งน้ำพระทัยทูลกระหม่อมแก้วอันยากมาถึงแล้วไม่เลือกหน้า ตามแต่จะปรารถนาทุกขเวศยาน กาญจนอลงกตรถรัตน อัศวสรรพสารพัตพิพิธโกลโคย จนกระทั่งถึงภายในปัญจมหาบรีจาค อันเป็นยอดยากยิ่งไม่หือถอย ด้วยพระองค์หมายมั่นพระสร้อยสรพเขมตาดญาณ พระคุณเจ้าเอ๋ย ข้าพระราชสมภารนี้เป็นคนจนทุพพลภาพสุดเข็ญจะหาเข้าได้กินเย็นก็ทั้งยาก ครั้นนี้อุตส่าห์บ้ายบากบุกป่าฝ่าดงพนัสแสนกัณดาร หวังจะรับพระราชทานพระชาติกัณหาไปเป็นทาสทาสี ขอพระองค์ทรงยกยอดปิยบุตรทานบารมีแก่ข้าชชีนี้เถิด”

• ฉลาดในกลอุบาย คือเมื่อพบเจตบุตรถูกเจตบุตรชู่จะฆ่า ก็แกล้งบอกว่าตนเป็นทูดจากพระเจ้ากรุงสมุขัยถือพระราชสาส์นไปยังพระเวสสันดร โดยอ้างกล่องใส่อาหารว่าเป็นกล่องใส่พระราชสาส์นเจตบุตรจึงเข้าช่วยเหลือ

“เข้าประคับประคองแต่ค่อยค่อยพยุพยุลงยาม ได้ยินเสียงกรุกกรักก็ทักถามว่าอะไรนั่นเจ้าข้า ตาแกก็กลับกลักพริกกลักงว่าใส่สาส์นตราพระราชสีห์ เจตบุตรก็ยินดียกขึ้นทูนหัว เฒ่าก็ร้องล่ำที่บว่ารับแต่ค่อยค่อยของมันหนัก กลักนี้มีไขชื้อย่ำเหวียงวางลงให้ราบเจตบุตรก็บูฝ้าลวงกราบกราบนี้กว่าจริง”

๕. มีความละเอียดรอบคอบ เมื่อจะจากนางอมิตตดาไป ได้หาพิน ตักน้ำ และหอมบ้านให้เรียบร้อย ทั้งยังสั่งสอนนางให้ระวังตัวเกรงจะถูกคนพาลมารังแก

๖. มีความยึดมั่นในพิธีทางไสยศาสตร์ เช่น

“เฒ่าก็ยังมีตาดำดรุณศ ให้นั่งนิ่งในทักษิณประเทศสี่บสายสำเนียง แล้วกระทำประทักษิณ
วนเวียนวงได้สามรอบ ตามฉบับระบอบไสยศาสตร์เพท ว่าทั้งผู้อยู่ก็จะไม่มีภัยทั้งผู้ไปก็จะมีเหตุ หากจะ
ให้เจริญสุขสวัสดิ์วิเศษทั้งสองข้าง”

ชูชกเป็นตัวอย่างของคนที่ติดอยู่ในกาม ต้องมาตกระกำลำบากในยามชรา เข้าลักษณะว่า “วัวแก่
กินหญ้าอ่อน” ในตำราทิโตนเทศกล่าวว่ “ความรู้เป็นพิษเพราะเหตุไม่ใช้ปราสาทเป็นพิษเพราะคน
เขี้ยวใจ อาหารเป็นพิษเพราะไฟธาตุไม่ย่อย เมียสาวเป็นพิษเพราะผัวแก่” ชูชกแสดงให้เห็นว่าเป็นจริง
ทุกประการ เช่น ปราสาทเป็นพิษเพราะคนเขี้ยวใจ เพราะชูชกอยู่บนปราสาทได้ไม่ถึงเจ็ดวันก็ตาย อาหาร
เป็นพิษเพราะไฟธาตุไม่ย่อย ชูชกกินอาหารจนเกินขนาดทำให้อาหารไม่ย่อยจึงตาย เมียสาวเป็นพิษ
เพราะผัวแก่ ชูชกได้รับความลำบากก็เพราะนางอมิตตาไสให้ไปขอกันหาขาลีจากพระเวสสันดร

ชูชกกลับชาติมาเป็นพระเทวทัต สุดท้ายถูกแผ่นดินสูบ

พระเจ้ากรุงสญชัย

พระเจ้ากรุงสญชัย เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีชื่อเรียกต่างๆ กัน
เช่น สมเด็จพระบรมกษัตริย์ พระปิ่นเกล้ามกุฎพิภพสีพี สมเด็จพระอัยกาธิปัตย์ศรีสมมุติเทพวงศ์ เป็นต้น

พระเจ้ากรุงสญชัย เป็นพระราชานแห่งกรุงสีพีราชภูร์ พระราชบิดาของพระเวสสันดร เมื่อพระโอรส
มีพระชนมายุสมควรจะสืบราชสมบัติแล้วก็ทรงสละราชสมบัติให้ทรงปกครองต่อไป พระองค์ทรงเป็น
กษัตริย์ที่เห็นแก่ประโยชน์ของบ้านเมืองมากกว่าประโยชน์ส่วนพระองค์เอง ทรงเนรเทศพระเวสสันดรออก
จากเมืองพร้อมด้วยพระนางมัทรี พระขาลี และพระกัณหา เมื่อชาวเมืองมาร้องทุกข์ว่าพระโอรสทรง
กระทำผิด แม้พระมเหสีจะทูลขอร้องประการใดก็ได้คืนคำทั้งที่ทรงอาลัยรักในพระโอรส แต่ก็ทรงหัก
พระทัยได้เพื่อประโยชน์สุขของบ้านเมือง และยังได้ทรงไถ่ตัวพระขาลีและพระกัณหาคืนจากชูชกด้วย

พระเจ้ากรุงสญชัยแม้จะเป็นพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อทราบว่พระองค์เป็นผู้ผิดก็หาได้ทรงมีพิธีไม่
ทรงขอโทษพระขาลีซึ่งเป็นพระนัดดา

ตอนรับพระเวสสันดรกลับเข้าเมืองก็ได้ตรัสขอโทษพระเวสสันดร

พระเจ้ากรุงสญชัยกลับชาติมาเป็นพระเจ้าสุทโธทนะ

นางอมิตตดา

นางอมิตตดา เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายามหาเวสสันดรชาดก มีชื่อเรียกต่างกัน เช่น อมิตตา อมิตตดาปนา

ในกัณฑ์ชูชกได้กล่าวถึงนางอมิตตดาว่า เป็นบุตรสาวของพราหมณ์ซึ่งชูชกได้นำเงินไปฝากไว้เป็นเงิน ๑๐๐ กษาปณ์ แต่บิดาของนางได้นำเงินไปใช้จ่ายจนหมด เมื่อชูชกมาทวงจึงต้องจำใจยกนางอมิตตดาให้เป็นภรรยาของชูชก

นางอมิตตดาเป็นคนสวย และขยันในกิจการงานบ้านงานเรือน ปรนนิบัติชูชกเยี่ยงภรรยาที่ดีจนเป็นเหตุให้พราหมณ์ในละแวกนั้นโกรธเคืองภรรยาของตน เพราะเห็นว่าภรรยาของตนไม่ดีเท่าอมิตตดา บรรดาภรรยาพราหมณ์ทั้งหลายจึงพากันโกรธธรมด่าทอนางอมิตตดา เมื่อกลับมาถึงเรือนแม่ชูชกจะขอทำงานแทนนาง นางก็ไม่ยินยอมที่จะใช้สามี ได้ขอให้ชูชกไปขอสงกุมารมาเป็นทาสช่วงใช้

นางอมิตตดามีความกตัญญูต่อกตเวทีต่อพ่อแม่ เป็นแบบอย่างของลูกที่เชื่อฟังและอยู่ในโอวาท เมื่อต้องไปเป็นภรรยาของเฒ่าชูชกเพราะพ่อแม่ของตนไม่มีเงินใช้หนี้ นางก็ได้ขัดขืนแต่อย่างใด

“ส่วนว่านางอมิตตดานั้นเป็นลูกเหล่าตระกูลไม่เสียชาติ ไม่คิดว่าตัวเป็นสาวได้ผ้าแค้นแล้วก็เป็นเมียทาส คิดว่าทุกข์ของพ่อแม่กรรมแล้วก็ตามกรรม”

นางเป็นภรรยาที่ดีปฏิบัติต่อสามีอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง และเป็นผู้รักษาประเพณี ไม่ยอมให้สามีต้องทำหน้าที่แทนตนตามคตินิยมของคนในยุคนั้น

“...เป็นต้นว่าหาหุงต้มต้กดักดำทุกคำเช้าไม่ขวยเงินละลายเพื่อน เวลาเช้าเจ้าก็ทำเวลาค่ำเจ้าก็มีให้เดือนทั้งการเรือนเจ้าก็มีให้ว่า ทั้งพินเจ้าก็หักทั้งผักเจ้าก็หาฝ้าปฏิบัติเฒ่าชราทุกเวลากาล นั้นแล”

ชูชกทั้งรักและหลงนางอมิตตดา เมื่อต้องจากนางเดินทางไปขอสงกุมาร จึงซ่อมแซมบ้านให้และสั่งสอนนางอมิตตดาให้อยู่กับบ้านอย่าไปไหน อย่าเที่ยวคบเพื่อนจะเสียตัวผู้ชายชั่วจะหยอกเอน ถ้ามีคนมาพูดเกี้ยวก็อย่าได้ต่อคำ ถ้าผู้ชายเข้ามาใกล้ก็อย่าได้ทักทายเพราะจะรู้ว่าชูชกไม่อยู่

ในขณะที่เดียวกันนางอมิตตดาก็เป็นตัวอย่างของคนที่ไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง ปล่อยชีวิตของตนให้เป็นไปตามกระแสของสังคมจนเกินควร จึงแสดงนิสัยพาล พุดจาไม่สุภาพโจรร้ายและข่มขู่สามี

“...ว่ากระไรหาอายเฒ่าจัญไรนี้จะไม่ไปหรือ ทำหน้าเป็นหน้าหงายหงอยเหงาโง่...”

นางอมิตตดาได้กลับชาติมาเกิดเป็นจัญจมาณวิกา ถูกแผ่นดินสูบหน้าวัดเชตะวันมหาวิหารอยู่บริเวณใกล้ๆ กับเทวทัตนั่นเอง

พระอัจจุตถาชี

พระอัจจุตถาชี เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องร้อยยวมหาเวสสันดรชาดก บางที่เรียกพระมณี พระนักร้อง พระสัทธาจารย์ โยคี และพระฤาษี

พระอัจจุตถาชี เป็นผู้บอกทางเข้าเขาวงกตให้ชูชกไปพบพระเวสสันดร โดยหลงกลเฒ่าชูชกที่ หลอกลวงว่าเป็นกัลยาณมิตรของพระเวสสันดร จึงนอกจากจะให้ที่พักพิงและต้อนรับชูชกเป็นอย่างดีแล้วยังให้กินผลไม้และบอกทางไปยังอาศรมของพระเวสสันดรด้วย

พระอัจจุตถาชีเป็นผู้บำเพ็ญเพียรบารมีอย่างเคร่งครัด มีความเมตตากรุณามาก เช่น ให้ชูชกได้ พักผ่อนตามอัธยาศัย ให้กินผลไม้ที่ตนเก็บไว้เป็นอาหารและยังให้อาหารสำหรับเดินทางไปหาพระเวสสันดร จะเห็นได้ว่าพระอัจจุตถาชีเป็นแบบอย่างของนักธรรมผู้ฉลาด แต่ขาดเฉลียว เพราะเป็นผู้มีเมตตามากจึง ถูกลวงได้ง่าย

พระอัจจุตถาชีกลับชาติมาเป็นพระสารีบุตร เป็นอัครสาวกฝ่ายขวา ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ ว่าผู้เลิศด้วยปัญญา เทคนิโปรดโยมแม่แล้วนิพพาน

พราณเจตบุตร

พราณเจตบุตร เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องร้อยยวมหาเวสสันดรชาดก บางที่เรียกว่าพราณป่า เป็นพราณผู้ชำนาญป่าชาวเจตราชฎร์ ที่มีร่างกายกำยำล่ำสัน สูงใหญ่หนวดเคราดก วาจาหยาบ ใจกล้า ดุดันและหี้ยมโหด ได้รับมอบหมายจากกษัตริย์เจตราชฎร์ให้ไปคอยรักษาต้นทางเพื่อมิให้ผู้ใดไปรบกวน พระเวสสันดร เช่น ชาวสีพีใช้ให้คนมาทำร้ายหรือยาจกติดตามไปขอพระกุมาร ยกเว้นแต่ทูตของกรุงสีพี หรือผู้รับคำสั่งจากพระเจ้าเจตราชฎร์เท่านั้น

เมื่อชูชกเดินทางไปขอสงุมารจากพระเวสสันดรจนถึงถิ่นที่พราณเจตบุตรดูแล ก็ลวงเจตบุตรว่า ชาวสีพีหายโกรธเคืองพระเวสสันดรแล้ว พระเจ้ากรุงสญชัยและพระนางผุสดีมีพระประสงค์จะพบ พระโอรสจึงให้ชูชกเป็นทูตไปเชิญพระเวสสันดรกลับบ้านเมือง พราณเจตบุตรก็ดีใจต้อนรับเลี้ยงดูชูชกเป็นอย่างดี ให้พักอาศัยจัดเสวยอาหารให้ และแนะนำทางที่จะไปยังอาศรมของพระอัจจุตถาชี ต้นทางที่จะ เข้าสู่อาศรมของพระเวสสันดร เพื่อให้แวะถามถึงหนทางที่จะไปยังเขาวงกตต่อไป

พราณเจตบุตร เป็นแบบอย่างของคนดีแต่ไม่ฉลาด จึงตกเป็นเหยื่อของคนหลอกลวงที่มากไปด้วย เล่ห์เหลี่ยมอย่างชูชก

พราณเจตบุตรกลับชาติมาเป็นพระฉันทะเถระ

พระเจ้ามัททราช

พระเจ้ามัททราช เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องร้อยย้าวมหาเวสสันดรชาดก เป็นกษัตริย์ผู้ครองแคว้นมัททราช ในเรื่องกล่าวถึงพระเจ้ามัททราชสองพระองค์ พระองค์หนึ่งเป็นพระราชบิดาของพระนางมูสดีผู้เป็นมเหสีของพระเจ้ากรุงสุโขทัย และมีพระโอรสพระนามว่าเวสสันดร ส่วนอีกพระองค์หนึ่งคือพระราชบิดาของพระมัทรี มเหสีของพระเวสสันดร

พระเจ้ามัททราชที่เป็นพระราชบิดาของพระมัทรีนั้นอาจจะจะเป็นพระเชษฐาหรือพระอนุชาของพระนางมูสดีก็ได้ เพราะในตอนทีกล่าวถึงพระเวสสันดรเมื่ออภิเษกกับพระมัทรีนั้นได้กล่าวไว้ว่า “พระมัทรีเป็นราชธิดาในมาตุลราชวงศ์” คำว่า “มาตุล” อาจหมายถึง “ลุง” หรือ “น้า” (ญาติฝ่ายแม่) ก็ได้

ตอนท้ายของเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกล่าวว่า พระเจ้ามัททราช พระราชบิดาของพระมัทรีกลับชาติเป็นพระมหานามศากยราช ซึ่งพระมหานามศากยราชเดิมเป็นราชบุตรพระเจ้าอมิตตทณราชผู้เป็นพระเจ้าอาของพระสิทธัตถะกุมาร

พระวิสสุกรรม

พระเวสสุกรรม เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องร้อยย้าวมหาเวสสันดรชาดก มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า พระเวสสุกรรม พระวิศณุกรรม หรือพระวิศวกกรรม

บทบาทและพฤติกรรม ในกัณฑ์วนประเวศน์ พระวิสสุกรรมเป็นผู้ที่ได้รับคำสั่งจากพระอินทร์ให้มานิรมิตบรรณศาลาไว้ ๒ หลัง หลังหนึ่งให้กับพระเวสสันดร อีกหลังหนึ่งให้กับพระนางมัทรี พระกัณหา และพระชालี พร้อมด้วยเครื่องบรรพชิตบริวารทุกประการ แล้วบันดาลให้สัตว์ร้ายและนกอันมีเสียงที่ไม่ไพเราะหนีไปอยู่ที่อื่นและกำชับให้เจ้าป่าดูแลทั้งสี่กษัตริย์เป็นอย่างดี

การวิเคราะห้ พระวิสสุกรรม คือเทพบุตรผู้มีคุณธรรม ปฏิบัติดี เป็นผู้อยู่ได้บังคับบัญชาของพระอินทร์ เป็นแบบอย่างลูกน้องที่ปฏิบัติตามคำสั่งเจ้านายอย่างดีไม่ขาดตกบกพร่อง ซึ่งจะเห็นได้จาก การที่พระอินทร์สั่งให้พระวิสสุกรรมลงมาเนรมิตอาศรมและคอยดูแลทั้งสี่กษัตริย์ พระวิสสุกรรมกลับชาติมาเกิดเป็นพระมหาโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้าย ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีฤทธิ์มาก

ช่างปัจจัยนาค

ช่างปัจจัยนาค เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์มหาราช และนครกัณฑ์ เป็นช่างคู่พระบารมีของพระเวสสันดร มีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น ช่างปัจจัยนาคเคนทร์ ช่างต้นมวงคลเสวตไอยรา เสวตคชาคเคนทรปัจจัย และพระคชินทเรศเสวตคชาพิเชียรพิชัยปัจจัยนาค

ในกัณฑ์หิมพานต์ กล่าวถึงเมื่อพระนางมยุสดีประชวรพระครรภ์และประสูติพระราชกุมารกลางพระนคร ณ ตรอกพ้อคำ โดยได้รับการถวายพระนามว่า “เวสสันดร” ได้มีนางช่างตระกูลฉันทันต์ชื่อ “กเรณู” พาลูกช่างสี่ชาวบริสุทธ์มาไว้ในโรงช่างต้น ลูกช่างนี้มีชื่อว่า “ปัจจัยนาค” เป็นช่างแก้วอุดมด้วยมงคลลักษณะอันเลิศยิ่งนัก ไม่ว่าจะไปยังพื้นที่แห่งใด ก็จะมีบันดาลความอุดมสมบูรณ์มายังพื้นที่นั้นๆ ขณะนั้นเมืองกลิงคราชภูร์เกิดวิบัติข้าวยากมากแพง ฝนแล้ง ประชาชนยากแค้นแสนสาหัส แม้ว่าเจ้าเมืองกลิงคราชภูร์จะพยายามบำเพ็ญพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้ฝนตกก็ไม่สำเร็จ จึงได้ให้พราหมณ์ ๘ คนมาขอพระราชทานช่างปัจจัยนาค พระเวสสันดรก็พระราชทานให้ เป็นเหตุให้พระเวสสันดรถูกบีบบังคับหนีกรรมออกจากเมือง และในกัณฑ์มหาราชกล่าวถึงเมื่อซุกขอสองพระกุมารจากพระเวสสันดรและพาเดินทางผ่านเข้ามาหน้าพระที่นั่งพระเจ้ากรุงสมุชชัย พระองค์จึงได้ไถ่พระขากี้และพระกัณฑ์แล้วรับสั่งให้เตรียมทัพเพื่อไปรับพระเวสสันดรกลับคืนพระนคร ซึ่งเป็นเวลาเดียวกับที่พราหมณ์เมืองกลิงคราชภูร์ทั้ง ๘ คนได้นำช่างปัจจัยนาคเคนทร์มาถวายคืน พระเจ้ากรุงสมุชชัยจึงให้เป็นช่างทรงของพระขากี้ไปยังเขาวงกต และในนครกัณฑ์พระเวสสันดรก็ได้ทรงช่างปัจจัยนาคเคนทร์กลับคืนสู่พระนคร

ช่างปัจจัยนาคถือเป็นช่างที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวเมืองกลิงคราชภูร์เช่นเดียวกับชาวเมืองสีพีคือเมื่อเมืองกลิงคราชภูร์เกิดวิบัติ ข้าวยากมากแพง ฝนแล้ง ชาวเมืองยากแค้นไปทั่ว เจ้าเมืองกลิงคราชภูร์ก็ได้ให้พราหมณ์ ๘ คน มาขอพระราชทานช่างปัจจัยนาค โดยที่เชื่อว่า ไม่ว่าจะขบซีไปยังพื้นที่แห่งใดก็จะบันดาลให้ฝนตกลงมา ทำให้พื้นที่นั้นอุดมสมบูรณ์ ชาวปลาบริบูรณ์ทันที (คล้ายกับความเชื่อเกี่ยวกับพิธีแห่นางแมวของไทยที่เชื่อว่าทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล) อีกประการหนึ่ง ช่างปัจจัยนาคเป็นช่างที่มีความซื่อสัตย์ต่อเจ้าของ จะเห็นได้จากตอนที่กลับมาพบพระเวสสันดร ได้แสดงอาการดีใจ

ช่างปัจจัยนาคกลับชาติมาเป็นพระมหากัสสปเถระ เป็นประธานในการปฐมสังคายนาหลังพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว ได้รับความยกย่องเป็นเอตทัคคะว่าเป็นผู้เลิศในทางจุดงค์เป็นต้นแบบของพระปามีอายุยืน ๑๒๐ ปี นิพพานแล้วท่านยังอธิษฐานจิตให้สระริระของท่านยังคงสภาพเดิมไม่สูญสลาย จนกว่าจะถึงศาสนาพระศรีอาริยมตไตรย

แม่ข้างเฝือก ภรรยา (นางข้างอากาศจารณี)

แม่ข้างเฝือก ภรรยา เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องร้ายยาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นข้างตระกูลฉันทันต์ที่พาลูกข้างสีขาวบริสุทธีมาไว้ในโรงข้างต้นแล้วก็กลับไปอยู่ป่าตามเดิม ลูกข้างตัวนั้นประชาชนขนานนามว่า “ปัจฉัยนาค”

แม่ข้างภรรยา เป็นตัวละครประกอบที่สำคัญตัวหนึ่งที่ทำให้เกิดเรื่องต่างๆ ตามมามากมายตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง โดยได้ให้กำเนิดลูกข้างชื่อปัจฉัยนาค และนำมามอบให้เป็นข้างคู่บารมีของพระเวสสันดร แม่ข้างภรรยา กลับชาติเป็นกีสาคอดมี ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะผู้ทรงจิรวรเศร้าหมอง

เทวราชสุรารักษ์ (เทวดาผู้ชายที่ดูแลพระกัณหาและพระชาลีระหว่างเดินทาง)

เทวราชสุรารักษ์ เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องร้ายยาวมหาเวสสันดรชาดกที่คอยดูแลพระกัณหาและพระชาลีระหว่างการเดินทางไปกับชูชก

เทวราชสุรารักษ์ เป็นเทวดาที่คอยรักษาป่า รู้ลึกสงสารและห่วงใยพระกัณหาและพระชาลีที่ต้องเผชิญกับความลำบากต่างๆ นานา จึงเนรมิตกายคล้ายคลึงกับพระเวสสันดรสวมชุดฤาษี มุ่นพระโมลีมาคอยดูแลสองพระกุมารระหว่างการเดินทางตลอดระยะเวลา ๑๕ ค่ำ พร้อมด้วยนางอัปสรที่เนรมิตกายคล้ายคลึงกับพระนางมัทรี โดยเทพบุตรและเทพธิดาทั้งสองได้ถวายการดูแลสองกุมาร ดังนี้

- เอาเถาวัลย์ที่ผูกข้อมือของสองกุมารออก
- นางอัปสรให้ดื่มนมจากอกของนาง
- อาบน้ำชำระร่างกาย แต่งตัวให้ใหม่
- ให้บริโภคอาหารที่มีรสทิพย์
- ชักล่อมให้บรรทม
- เนรมิตทิพย์รัตนไสยาอาสน์ให้สองกุมารทรงบรรทม
- อยู่ดูแลสองกุมารจนถึงเช้าก่อนที่จะหายตัวไป ตลอดระยะเวลาการเดินทาง ๑๕ ค่ำ

เมื่อชูชกพาสองกุมารมาถึงประตูป่า คือถึงทางแยกที่จะเลือกไประหว่างเมืองสีพีและเมืองกลิงคราษฎร์ เทพบุตรและเทพธิดาก็ตั้งใจให้ชูชกหลงไปทางเมืองเชตวันนครสีพีและทำให้สองกุมารได้พบกับพระเจ้ากรุงสมุชชัย

เทวราชสุรารักษ์ เป็นแบบอย่างของความมีเมตตาที่ทำให้ทุกคนอยู่ร่วมสังคมเดียวกันได้อย่างสงบสุข ทรงให้ความช่วยเหลือและให้ความอบอุ่นแก่สองกุมารแทนพระบิดา ช่วยดูแลอภิบาลพระกัณหาและพระชาลี ในขณะที่เดินทางมากับชูชก

เทวดาผู้ชายที่ดูแลพระกัณหาและพระชาลีกลับชาติมาเกิดเป็นพระมหากัจจายนะเถระ มีรูปร่างงามมากเป็นที่ศรัทธาของคนทั่วไป ต่อมาแปลงร่างให้รูปร่างอ้วนไม่น่าดู ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางอธิบายความย่อให้พิสดาร

สหชาติโยธี

สหชาติโยธี เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก เป็นบรรดาทหารรักษาพระองค์ของพระเวสสันดรที่เกิดในวันเดียวกับที่พระเวสสันดรประสูติ มีจำนวนทั้งสิ้น หกหมื่นคนเดิมเป็นเทพดาบนสวรรค์ ได้รับเทวบัญชาจากพระอินทร์ให้ลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของภรรยาอำมาตย์แห่งนครสีพี

ในกัณฑ์หิมพานต์ พระเจ้ากรุงสมุชย์ได้รับเด็กทารกที่เกิดพร้อมกับพระเวสสันดรมาเลี้ยงไว้ให้กินนมจากนางนมในวัง และได้กลายเป็นเหล่าทหารของพระเวสสันดรในที่สุด

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ พระเวสสันดรรับสั่งให้สหชาติโยธีไปเบิกเงินตราเสื้อผ้าเครื่องประดับต่างๆ เพื่อนำมาบริจาที่รโงทาน เมื่อพระเวสสันดรนั่งรถทรงออกทางท้ายวัง ก็มีเหล่าสหชาติโยธีพร้อมด้วยเหล่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายมาคอยส่งเสด็จ ทั้งยังมีพวกยาจกมาเฝ้ารอรอย่างเนืองแน่น พระเวสสันดรจึงโปรยแก้วแหวนเงินทองให้และสั่งให้เหล่าสหชาติโยธีกลับเข้าพระนคร

ในกัณฑ์มหาธาธา เมื่อพระเจ้ากรุงสมุชย์ให้เตรียมทัพไปรับพระเวสสันดรที่เขาวงกตนั้น มีรับสั่งให้เหล่าเสนาอำมาตย์ราชบุโรหิต เหล่าราษฎรทั้งหลาย รวมทั้งเหล่าสหชาติโยธีทั้งหกหมื่น ร่วมไปกับกองทัพด้วย ให้เหล่าสหชาติโยธีถืออาวุธประจำตัวเพื่อให้ผู้คนที่พบเห็นเกรงกลัวไม่กล้าเข้าใกล้

ในการยกทัพนั้นเหล่าสหชาติโยธีได้แบ่งออกเป็นสี่เหล่า ได้แก่ เหล่าพลเดินเท้า เหล่าพลม้า เหล่าพลช้าง และเหล่าพลรถ

ในนครกัณฑ์ เหล่าเสนาอำมาตย์และสหชาติโยธีมีความปลาบปลื้มใจที่พระเวสสันดรจะได้กลับคืนสู่พระนคร พากันแต่งตัว ถืออาวุธประจำตัวเตรียมยกทัพกลับ

สหชาติหกหมื่น อาจมีความหมายเป็นนัยว่า บุคคลหรือสิ่งสำคัญจำนวนมากมายที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ซึ่งมีได้มีความหมายตรงพอดีหกหมื่น เพราะในสมัยโบราณตัวเลขจำนวนมากนั้นแทนความหมายว่ามากมายมหาศาล เช่น พญามารสี่หมื่นแปดพันมารายล้อมพระพุทธเจ้า ณ ต้นศรีมหาโพธิ์ ก็หมายถึงพญามารมากมายนั่นเอง

สหชาติหกหมื่น หรือบุคคลผู้ร่วมเกิด หรือร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้านั้นมีมากมายมหาศาล อาจเป็นเหล่าเสนาอำมาตย์ที่อยู่ในวัง หรือประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธาพระพุทธเจ้าในสมัยนั้นซึ่งมีจำนวนมากมาย แต่สหชาติที่สำคัญและถูกบันทึกไว้ในพระพุทธรูปพระวัตินั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดของพระพุทธ และเป็นต้นเหตุให้เกิดเหตุการณ์สำคัญ ๗ สหชาติ

สหชาติโยธี ได้กลับชาติมาเป็นพุทธเวไนย

พระยาพยัคฆราช (เทวดาที่แปลงเป็นเสือโคร่ง)

เสือโคร่ง เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นตัวละครประกอบสำคัญตัวหนึ่งซึ่งมีบทบาทร่วมกับเสือเหลือง และราชสีห์ ในกัณฑ์มัทรี

พระอินทร์ให้เทวดาแปลงกายเป็นเสือโคร่ง เสือเหลืองและราชสีห์ มาขวางทางพระมัทรีไว้ เพราะเกรงว่าหากพระนางมัทรีกลับมาแต่กลางวันจะเที่ยวติดตามสองกุมารและอาจติดตามไปทันจะเป็นการขัดขวางการบริจาคปุตตทานของพระเวสสันดรได้

ในเรื่องนั้นพระนางมัทรีได้ทูลฝากพระโอรสและพระธิดาทั้งสองพระองค์กับพระเวสสันดร เพราะหวาดกลัวภัยซึ่งพระนางเกิดนิมิตร้ายในคืนก่อนที่ชูชกจะนำตัวสองกุมารไปเป็นทาสของนางอมิตตดาพอรุ่งเช้าพระนางก็ได้เข้าไปเก็บผลไม้เช่นทุกวัน แต่เกิดอาเพศทำให้พระนางเก็บผลไม้ไม่ได้แต่เพียงเล็กน้อย เมื่อจะกลับพระอาศรมก็ได้พบกับสัตว์ทั้งสามนอนขวางอยู่จึงไม่สามารถเดินผ่านไปได้ สัตว์ทั้งสามนั้น คือ พระอินทร์จงใจส่งเทวดา ๓ องค์ให้จำแลงกายลงมาเป็นเสือโคร่ง เสือเหลือง และราชสีห์มาขวางทางเอาไว้เพื่อมิให้พระนางเที่ยวติดตามสองกุมารได้ทัน

ตัวละครประกอบที่สำคัญทั้งสามนี้ ถือว่าเป็นตัวละครที่สำคัญตัวหนึ่งในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีเลยทีเดียว เพราะได้ช่วยให้พระเวสสันดรบริจาคปุตตทานได้สำเร็จสมความมุ่งหมาย เทวดาที่เนรมิตเป็นเสือโคร่ง กลับชาติมาเป็นพระสิมพลีหรือพระสิวลี เป็นสาวกรูปร่างที่ได้ช่วยกิจการพระศาสนาเป็นอย่างมาก ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะผู้มีลาภมาก

พระยาพยัคฆราช (เทวดาที่แปลงเป็นเสือเหลือง)

เสือเหลือง เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นตัวละครประกอบตัวสำคัญตัวหนึ่งซึ่งมีบทบาทร่วมกับราชสีห์ และเสือโคร่ง ในกัณฑ์มัทรี

เทวดาที่แปลงเป็นพระยาพยัคฆราช (เสือเหลือง) กลับชาติมาเกิดเป็นพระจุลนาครเถระ พระจุลนาครนี้ไม่มีชื่อปรากฏโดยตรงในพระคัมภีร์ แต่มีปรากฏในพระสุตันตปิฎกเถรกถาเรียกชื่อว่า พระจุฬเถระ (ซึ่งอาจเป็นองค์เดียวกันก็ได้) เป็นสาวกที่มีคติธรรม มองทุกสิ่งทุกอย่างในแง่ดีงาม ถือเอาความดีงามมาเป็นหลักในการปฏิบัติตนจนได้ฌานสมาบัติบรรลุพระอรหัตตผล

พระยาไกรสรราชสีห์ (เทวดาที่แปลงเป็นราชสีห์)

ราชสีห์ เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดก มีชื่อเรียกต่างๆ คือ พญาไกรสรราช พญาพามฤคราช ซึ่งหมายถึงสัตว์ร้าย ช้างร้าย สิงโต งู เสือ เป็นตัวละครประกอบสำคัญตัวหนึ่งซึ่งมีบทบาทร่วมกับเสือโคร่งและเสือเหลือง ในกัณฑ์มัทรี

เทวดาที่แปลงร่างเป็นราชสีห์ส่งเสียงร้องดั่งลั่นสนั่นป่าระหว่างทางที่พระนางมัทรีเดินทางเพื่อให้พระนางหวาดกลัวและเดินทางล่าช้า เพราะเกรงว่าหากพระนางมัทรีกลับทันเวลาจะเที่ยวติดตามสองกุมารได้ทันจะเป็นการขัดขวางการบริจาคบุตรตกทานของพระเวสสันดรได้ ดังคำประพันธ์ว่า

“ตโย เทวปุตตา ส่วนเทพยเจ้าทั้งสามก็อำลาลีลาศมาดแผลง จำแลงเป็นพญาไกรสรราช
ผาดแผดเสียงสนั่น ดั่งสายอลันลั่นตลอดป่า...”

เทวดาที่แปลงร่างเป็นราชสีห์กลับชาติมาเป็นพระอุบาลี ได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดาในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้ทรงพระวินัย ครั้งเมื่อทำปฐมสังคายนาเป็นผู้วิสันาพระวินัย

นางอัปสร (เทวดาผู้หญิงที่ดูแลพระกัณหาและพระชาติระหว่างเดินทาง)

นางอัปสร เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นเทพธิดาที่คอยดูแลพระกัณหาและพระชาติระหว่างการเดินทางไปกับชูชก

นางอัปสรรู้สึกสงสารและห่วงใยพระกัณหาและพระชาติ ที่ต้องเผชิญกับความลำบากต่าง ๆ นานา จึงเนรมิตกายคล้ายคลึงพระมัทรี มีสิริโฉมงดงาม มีน้ำใจอันประเสริฐ มาคอยดูแลสองกุมารระหว่างการเดินทางตลอดระยะเวลา ๑๕ คืน พร้อมด้วยเทพบุตรที่เนรมิตกายคล้ายคลึงกับพระเวสสันดร

เมื่อชูชกพาสองกุมารมาถึงประตูป่า คือถึงทางแยกที่จะเลือกไประหว่างเมืองสีพีและเมืองกลิงคราษฎร์ เทพบุตรและเทพธิดาก็คลุใจให้ชูชกหลงไปทางเมืองเชตุพนนครสีพีและทำให้สองกุมารได้พบกับพระเจ้ากรุงสุโขทัย

นางเทพธิดา เป็นแบบอย่างของความมีเมตตาที่ทำให้ทุกคนอยู่ร่วมสังคมเดียวกันได้อย่างสงบสุข ทรงให้ความช่วยเหลือและให้ความอบอุ่นแก่สองกุมารแทนพระมารดา ช่วยดูแลอภิบาลพระกัณหาและพระชาติในขณะที่เดินทางมากับชูชก

เทวดาผู้หญิงที่ดูแลพระกัณหาและพระชาติกลับชาติมาเกิดเป็น นางวิสาขา ผู้เป็นเบญจกัลยาณี มีลูกหลานเหลนทั้งหมด ๘,๔๒๐ คน มีอายุยืนถึง ๑๒๐ ปี ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นทายิกาผู้มีศรัทธามาก

นายนักการ (อำมาตย์กราบทูลข่าวเนรเทศ)

นายนักการ เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดก มีตำแหน่งเป็นอำมาตย์รับใช้อยู่ในราชสำนักแห่งนครสีพี ปรากฏบทบาทในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยต้องจำพระทัยขับไล่พระเวสสันดรตามเสียงเรียกร้องของชวานครสีพี ด้วยพระเวสสันดรได้ประทานช้างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์ พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงทรงให้นายนักการนำความไปกราบทูลพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรทรงทราบก็มีได้เสียพระทัยกลับรับสั่งว่าหากใครขอพระพาหาหรือพระเนตรก็จะให้เพื่อแลกกับพระโพธิญาณในเบื้องหน้า ครั้งนั้นเทวดาตกลงให้นายนักการถวายคำแนะนำสถานที่ คือเขาวงกต ให้แก่พระเวสสันดร พระองค์จึงทรงให้นายนักการไปทูลพระราชบิดาขอเลื่อนเวลาเพื่อทรงบำเพ็ญสัจตตสภกมหาทานก่อน

นายนักการเป็นอำมาตย์ผู้มีความจงรักภักดีต่อพระเวสสันดร ในขณะที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยกล่าวเนรเทศพระเวสสันดรนั้น นายนักการก็รีบรับสั่งแล้วนำความไปกราบทูลพระเวสสันดรให้ทรงทราบ และยังได้ถวายคำแนะนำสถานที่ที่กษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ คือ พระเวสสันดร พระมัทรี พระชालี และพระกัณหาจะทรงพระผนวชเป็นนักบวชด้วย สถานที่เขาวงกตนี้เองที่พระเวสสันดรทรงบริจาคพระชालี และพระกัณหาให้แก่ชุก และพระราชทานพระมัทรี ให้แก่พระอินทร์ซึ่งจำแลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอ

นายนักการที่นำข่าวการเนรเทศมาทูลพระเวสสันดร กลับชาติมาเกิดเป็นพระอานนท์ ได้รับยกย่องในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งปวงถึง ๕ ประการ เป็นพหูสูตร เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคืด เป็นผู้มีความเพียร และเป็นพุทธอุปัฏฐาก เมื่อครั้งทำปฐมสังคายนาเป็น ผู้วิสันหาพระสูตร มีอายุยืนถึง ๑๒๐ ปี ปรินิพพานกลางอากาศ

เสนาจตุตอำมาตย์

เสนาจตุตอำมาตย์ เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นอำมาตย์ผู้จัดสัจตตสภกมหาทานให้แก่พระเวสสันดร ปรากฏในกัณฑ์ทานกัณฑ์

เสนาจตุตอำมาตย์ เป็นคนใจบุญ คอยช่วยเหลือในการบริจาคตานของพระเวสสันดร ซึ่งต่อมาได้เกิดเป็นอนาถบิณฑิกเศรษฐี ได้รับยกย่องในตำแหน่งทางเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกทั้งหลายในฝ่ายผู้เป็นทายก

* จากหนังสือเล่าความตามแหล่ง โนมหาเวสสันดรชาดก โดยพระครูวินัยธร มานพ ณ วัดโพธิ์ท่าเตียน

บรรณานุกรม

กรมวิชาการ. (๒๕๓๓). *คู่มือหลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย หลักสูตร พ.ศ.๒๕๒๔*
(ฉบับปรับปรุง พ.ศ.๒๕๓๓). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.

เทศน์มหาชาติ. (๒๕๕๔). วันที่ค้นข้อมูล ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕ เข้าถึงได้จาก
<http://www.mahachat.com>

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๒). กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.

พระครูวินัยธร มาณพ กนต์สีโล. (๒๕๔๘). *เล่าความตามแหล่ง ในมหาเวสสันดรชาดก*. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์ พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

มนตรี ตราโมท. (๒๕๙๕). การบรรเลงปี่พาทย์ในงานเทศน์มหาชาติ. *วารสารศิลปากร*, ๖(๑๐), ๓๕-๓๗.

วศิน อินทสระ. (๒๕๓๐). *แก่นพุทธศาสตร์ (อริยสัจ ๔): ชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ เล่ม ๑๙*.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

.....

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ อุโบสถวัดพนัญเชิงวรวิหาร
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

BUU NEWS

รวดเร็ว ถูกต้อง ทันเหตุการณ์

กลุ่มงานประชาสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยบูรพา

โทรศัพท์ ๐ ๓๘๑๐ ๒๑๒๐-๔

“เทศน์มหาชาติ”

มหาวิทยาลัยบูรพา ๒๕๕๖

วันพฤหัสบดีที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖
และวันศุกร์ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖
เวลา ๐๘:๐๐ น. - ๑๒:๐๐ น.
ณ หอประชุมจรัสจักรี มหาวิทยาลัยบูรพา

วันพฤหัสบดีที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖

กัณฑ์คาถาพัน : เทศน์โดย ดร.พระมหากรวิก อหีสโก

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์เทพวราราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์คาถาพัน (เวลา ๐๘:๐๐ - ๑๐:๐๐ น.)

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม (นายสนธยา คุณปลื้ม)
๒. ศาสตราจารย์ นายแพทย์สมพล พงศ์ไทย อธิการบดีมหาวิทยาลัยบูรพา และคณะผู้
๓. ดร.สาธิต ปิตุวรา นายกสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยบูรพา

๑. กัณฑ์ทศพร ๑๙ พระคาถา : เทศน์โดย พระราชธรรมวาทิต

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์ทศพร (เวลา ๑๐:๐๐ - ๑๑:๐๐ น.)

๑. คณะบดีวิทยาลัยพาณิชยศาสตร์

และผู้รักษาการแทนรองอธิการบดีฝ่ายกิจการพิเศษ

๒. กัณฑ์หิมพานต์ ๑๓๔ พระคาถา : เทศน์โดย พระมหากิตติ กนตสีโล

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์หิมพานต์ (เวลา ๑๒:๐๐ - ๑๓:๐๐ น.)

๑. คณะบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์

๒. คณะบดีคณะศึกษาศาสตร์

๓. ผู้รักษาการแทนคณะบดีคณะดนตรีและการแสดง

๓. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ๒๐๙ พระคาถา : เทศน์โดย พระราชธรรมวาทิต

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์หิมพานต์ (เวลา ๑๓:๐๐ - ๑๔:๐๐ น.)

๑. คณะบดีคณะโลจิสติกส์

๒. คณะบดีคณะวิทยาการสารสนเทศ

๓. ผู้อำนวยการสถาบันวิทยาศาสตร์ทางทะเล

๔. กัณฑ์วนปเวศน์ ๕๗ พระคาถา : เทศน์โดย พระมหากรวิก อหีสโก

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์เทพวราราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์วนปเวศน์ (เวลา ๑๔:๐๐ - ๑๕:๐๐ น.)

๑. คณะบดีคณะวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์

และผู้รักษาการแทนรองอธิการบดีฝ่ายวิทยาเขตสระแก้ว

๒. คณะบดีคณะเทคโนโลยีการเกษตร

๓. ผู้อำนวยการสำนักคอมพิวเตอร์

๕. กัณฑ์ชุก ๗๙ พระคาถา : เทศน์โดย พระครูวินัยธร ดร.มานพ กน

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์ชุก (เวลา ๑๕:๐๐ - ๑๖:๐๐ น.)

๑. คณะบดีวิทยาลัยบริหารรัฐกิจ

๒. คณะบดีคณะวิศวกรรมศาสตร์

๓. คณะบดีคณะภูมิสารสนเทศศาสตร์

๖. กัณฑ์จุลพน ๓๕ พระคาถา : เทศน์โดย พระมหากิตติ กนตสีโล

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

ประธานประจำกัณฑ์จุลพน (เวลา ๑๖:๐๐ - ๑๗:๐๐ น.)

๑. คณะบดีคณะการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร

๒. คณะบดีคณะเภสัชศาสตร์

๓. คณะบดีคณะพยาบาลศาสตร์

๔. คณะบดีคณะสาธารณสุขศาสตร์

วันศุกร์ที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๖ (โหมโรงเทศน์ เวลา ๐๗:๐๐ น.)

๗. กัณฑ์มหาพน ๘๐ พระคาถา : เทศน์โดย พระราชวิสุทธิติลก
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสามพระยาวรวิหาร กรุงเทพมหานคร
ประธานประจำกัณฑ์มหาพน (เวลา ๐๘:๐๐ - ๐๙:๐๐ น.)

- ๑. คณบดีคณะวิทยาศาสตร์
- ๒. หัวหน้าสำนักงานสภามหาวิทยาลัย

๘. กัณฑ์กุมาร ๑๐๑ พระคาถา : เทศน์โดย พระมหาจารุวัฒน์ จรณธมโม
วัดบางรักใหญ่ อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี
ประธานประจำกัณฑ์กุมาร (เวลา ๐๙:๐๐ - ๑๐:๐๐ น.)

- ๑. คณบดีคณะการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร
- ๒. คณบดีคณะเภสัชศาสตร์
- ๓. คณบดีคณะพยาบาลศาสตร์
- ๔. คณบดีคณะสาธารณสุขศาสตร์
- ๕. คณบดีคณะแพทยศาสตร์
- ๖. คณบดีคณะวิทยาศาสตร์การกีฬา
- ๗. คณบดีคณะสหเวชศาสตร์
- ๘. คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

๙. กัณฑ์มัทรี ๙๐ พระคาถา : เทศน์โดย พระราชวิสุทธิติลก
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสามพระยาวรวิหาร กรุงเทพมหานคร
ประธานประจำกัณฑ์มัทรี (เวลา ๑๐:๐๐ - ๑๑:๐๐ น.)

- ๑. คณบดีคณะการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร
- ๒. คณบดีคณะเภสัชศาสตร์
- ๓. คณบดีคณะพยาบาลศาสตร์
- ๔. คณบดีคณะสาธารณสุขศาสตร์
- ๕. คณบดีคณะแพทยศาสตร์
- ๖. คณบดีคณะวิทยาศาสตร์การกีฬา
- ๗. คณบดีคณะสหเวชศาสตร์
- ๘. คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

๑๐. กัณฑ์สักกบรรพ ๔๓ พระคาถา : เทศน์โดย พระมหาทองเก็บ ญาณพล
วัดปากน้ำ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
ประธานประจำกัณฑ์สักกบรรพ (เวลา ๑๒:๐๐ - ๑๓:๐๐ น.)

- ๑. คณบดีคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์
- ๒. ผู้อำนวยการสำนักบริการวิชาการ

๑๑. กัณฑ์มหาธา ๖๙ พระคาถา : เทศน์โดย พระครูวินัยธร ดร.มานพ กน
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ
ประธานประจำกัณฑ์มหาธา (เวลา ๑๓:๐๐ - ๑๔:๐๐ น.)

- ๑. ผู้รักษาการแทนรองอธิการบดีฝ่ายวิทยาเขตจันทบุรี
และคณบดีคณะเทคโนโลยีทางทะเล
- ๒. คณบดีคณะวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์
- ๓. คณบดีคณะอัญมณี

๑๒. กัณฑ์ฉกษัตริย์ ๓๖ พระคาถา : เทศน์โดย พระมหาจารุวัฒน์ จรณ
วัดบางรักใหญ่ อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี
ประธานประจำกัณฑ์ฉกษัตริย์ (เวลา ๑๔:๐๐ - ๑๕:๐๐ น.)

- ๑. คณบดีคณะการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศร
- ๒. คณบดีคณะเภสัชศาสตร์
- ๓. คณบดีคณะพยาบาลศาสตร์
- ๔. คณบดีคณะสาธารณสุขศาสตร์
- ๕. คณบดีคณะแพทยศาสตร์
- ๖. คณบดีคณะวิทยาศาสตร์การกีฬา
- ๗. คณบดีคณะสหเวชศาสตร์
- ๘. คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

๑๓. กัณฑ์นครกัณฑ์ ๔๘ พระคาถา : เทศน์โดย พระครูวินัยธร ดร.มานพ ก
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ
ประธานประจำกัณฑ์นครกัณฑ์ (เวลา ๑๕:๐๐ - ๑๖:๐๐ น.)

- ๑. คณบดีวิทยาลัยนานาชาติ

ขอเชิญ ผู้ปฏิบัติงานในมหาวิทยาลัย ศิษย์เก่า นิสิต นักเรียน ผู้ปกครอง และประชาชนทั่วไป
เข้าฟังเทศน์มหาชาติ วันพฤหัสบดีที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖ และ วันศุกร์ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖
เวลา ๐๗:๐๐ - ๑๗:๐๐ น. ณ หอประชุม อ่างบัวศรี มหาวิทยาลัยบูรพา

BUU NEWS

รวดเร็ว ถูกต้อง ทันเหตุการณ์

กลุ่มงานประชาสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยบูรพา

โทรศัพท์ ๐ ๓๘๑๐ ๒๑๒๐-๔

ฉบับที่ ๒๙๔/๒๕๕๖

วันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖

การบูชาเทศนัมมหาชาศิตตามปีเกิด

ข้อมูลจาก <http://www.watprayoon.com>

วันพฤหัสบดีที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(เวลา ๐๘:๐๐ - ๐๙:๐๐ น. โหมโรงเช้า และขบวนแห่เข้าหอประชุม เวลา ๐๙:๐๐ - ๑๐:๐๐ น. กัณฑ์คาถาพิชิต)

กัณฑ์ที่ ๑	กัณฑ์ทศพร ๑๙ พระคาถา	คนเกิดปี ชวด หนู	เวลา ๑๐:๐๐ - ๑๑:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๒	กัณฑ์หิมพานต์ ๑๓๔ พระคาถา	คนเกิดปี ฉลู วัว	เวลา ๑๒:๐๐ - ๑๓:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๓	กัณฑ์ทานกัณฑ์ ๒๐๙ พระคาถา	คนเกิดปี ขาล เสือ	เวลา ๑๓:๐๐ - ๑๔:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๔	กัณฑ์วนปเวศน์ ๕๗ พระคาถา	คนเกิดปี เกาะ กระต่าย	เวลา ๑๔:๐๐ - ๑๕:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๕	กัณฑ์ชูชก ๗๙ พระคาถา	คนเกิดปี มะโรง งูใหญ่	เวลา ๑๕:๐๐ - ๑๖:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๖	กัณฑ์จุลพน ๓๕ พระคาถา	คนเกิดปี มะเส็ง งูเล็ก	เวลา ๑๖:๐๐ - ๑๗:๐๐ น.

วันศุกร์ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(เวลา ๐๗:๐๐ - ๐๘:๐๐ น. โหมโรงเทศน์)

กัณฑ์ที่ ๗	กัณฑ์มหาพน ๘๐ พระคาถา	คนเกิดปี มะเมีย ม้า	เวลา ๐๘:๐๐ - ๐๙:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๘	กัณฑ์กุมาร ๑๐๑ พระคาถา	คนเกิดปี มะแม แพะ	เวลา ๐๙:๐๐ - ๑๐:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๙	กัณฑ์มัทรี ๙๐ พระคาถา	คนเกิดปี วอก ลิง	เวลา ๑๐:๐๐ - ๑๑:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๑๐	กัณฑ์สักกบรรพ ๔๓ พระคาถา	คนเกิดปี ระกา ไก่	เวลา ๑๒:๐๐ - ๑๓:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๑๑	กัณฑ์มหाराช ๖๙ พระคาถา	คนเกิดปี จอ หมา	เวลา ๑๓:๐๐ - ๑๔:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๑๒	กัณฑ์ฉกษัตริย์ ๓๖ พระคาถา	คนเกิดปี กุน หมู	เวลา ๑๔:๐๐ - ๑๕:๐๐ น.
กัณฑ์ที่ ๑๓	กัณฑ์นครกัณฑ์ ๔๘ พระคาถา	เสวยอายุทุกปี	เวลา ๑๕:๐๐ - ๑๖:๐๐ น.

ขอเชิญ ผู้ปฏิบัติงานในมหาวิทยาลัย ศิษย์เก่า นิสิต นักเรียน ผู้ปกครอง และประชาชนทั่วไป
เข้าฟังเทศน์มหาชาติ วันพฤหัสบดีที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖ และ วันศุกร์ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖
เวลา ๐๗:๐๐ - ๑๗:๐๐ น. ณ หอประชุม ชำรง บัวศรี มหาวิทยาลัยบูรพา